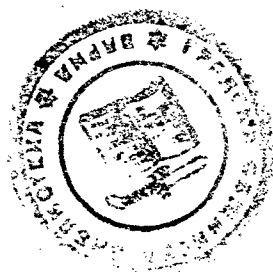

32070

СПИСАНИЕ

НА ДРУЖЕСТВО НА ЗАВЪРШИЛИТЪ
ВИСШЕТО ТЪРГОВСКО УЧИЛИЩЕ—ВАРНА

Главенъ редакторъ СТ. ЧОЛАКОВЪ

Редактори: Б. БОЙЧЕВЪ и ИВ. ПАНДОВЪ

ГОДИНА III

1938

КНИГА 2

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

I. СТАТИИ

стр.

Д-ръ П. Лещовъ, началникъ на отдѣла за прѣжитѣ данѣци при М-во на финанситѣ — Положението на Балканитѣ и специално това на България въ кръга на свѣтовната политика	117
Ас. Кемилевъ, началникъ на бюро въ отдѣл. за финансови проучвания при Б. н. банка — Конюнктурни проблеми, конюнктурни проучвания и конюнктурна политика	130
Борисъ П. Мончевъ, адвокатъ—Развитие на идеята за свободната търговия съ Англия	148
Минчо Цоневъ — Основаване на предприятие	167
Ив. Ст. Влаховъ, подначалникъ при осигур. д-во „Балканъ“ — Правна характеристика и стопанско значение на морския превозенъ застрахователенъ договоръ	174

II. КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Три нови стопански книги. Рецензира д-ръ Христо Пѣевъ	181
Две книги по кооперативни въпроси. Рецензира С. Ч.	184
Колективниятъ трудовъ договоръ, отъ Дим. Николовъ, София 1937 г., 64 стр., цена 10 лв. Рецензира Б. П. Б.	186
Три нови книги отъ организационно-счетоводенъ характеръ, отъ Люб. Колевъ. Рецензира Б. П. Бойчевъ	187

III. ВЪТРЕШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

Задълженията на градскитѣ общини у насъ, отъ Д-ръ Д. Т.	189
Прегледъ на пазара на тютюнитѣ въ България презъ 1937 год., отъ С. Неновъ	190

IV. ВЪНШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

Аншлусътъ и неговитѣ стопански отражения, отъ К.	195
Най-грандиозниятъ опитъ за регламентиране земеделското производство, отъ К.	200
Стопанското положение на Франция презъ изтеклата 1937 год., отъ Д-ръ Д. Тошевъ	202
Външната търговия на Съветския съюзъ презъ 1937 год., отъ Д-ръ Д. Тошевъ	204
Въпросътъ за рационализациата отново става актуаленъ въ Германия, отъ К.	208
Интернационалнитѣ картели и борбата имъ срещу стопанската криза, отъ С. Ч.	209
Кредитори и длъжници, отъ М. Ц.	210
Дунавскиятъ проблемъ отъ наше гледище, отъ С. Ч.	212

V. СТОПАНСКИ КНИГОПИСЪ

1. Български	214
2. Чуждестраненъ	216

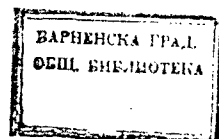
Списанието излиза тримесечно, съ повече отъ 25 печатни коли годишно. Абонаментътъ му е 125 лв. годишно както за членове на дружеството (въ тѣхъ е включенъ и членския вносъ), така и за външни лица, и 200 лв. почетенъ абонаментъ. Отдѣлна книга струва 50 лв. Списанието се изпраща само въ предплатъ.

Редакция и администрация: Дружество на завършилнѣ Висшето търговско училище, Варна, телефонъ № 2265
Чековата с/ка на дружеството носи № 1373.

Редакционни сведения сж помѣстени на стр. 216 отъ книгата.

СПИСАНИЕ

НА
ДРУЖЕСТВО НА ЗАВЪРШИЛИТЪ
ВИСШЕТО ТЪРГОВСКО УЧИЛИЩЕ — ВАРНА.

ПОЛОЖЕНИЕТО НА БАЛКАНИТЪ И СПЕЦИАЛНО ТОВА НА БЪЛГАРИЯ ВЪ КРЪГА НА СВЪТОВНАТА ПОЛИТИКА*)

отъ
Д-ръ П. ЛЕЩОВЪ.

1. Геополитично положение на Балканския полуостровъ.

Югоизточниятъ полуостровъ на Европа се мие отъ изтокъ, югъ и западъ отъ водитъ на Черно, Срѣдиземно и Адриатическо морета, а на северъ въ по-голѣмата си частъ граничи съ р. Дунавъ. Той стои въ близостъ съ пътя на народитъ (отъ Уралъ презъ степитъ северно отъ Черно море, презъ Влахия по Дунава къмъ унгарската равнина и Западна Европа). Въ югоизточната си частъ той е достъпенъ за нахлувания отъ Мала Азия.

Балканскиятъ полуостровъ е бивалъ, изцѣло или отчасти, подъ политическото владичество на Александра Велики, Римъ, Византия, на българитъ и сърбитъ и на турцитъ. Исторически погледнато, силитъ, които сж се устремявали къмъ него или презъ него, сж действували главно въ три насоки: 1) отъ югъ (югоизтокъ и югозападъ) — римлянитъ, византийцитъ, арабитъ (безуспѣшно) и турцитъ; 2) отъ северъ къмъ югъ — племената при великото преселение на народитъ, българитъ, а по-късно руси, татари, печенеги, кумани, нормани и др., както и царска Русия, чиито стремежи отъ Петра Велики насамъ сж неизмѣнни; 3) отъ северозападъ на югоизтокъ — аваритъ (626 год.), кръстоносцитъ и германското проникване по линията Берлинъ—Багдадъ.

Въ миналото Балканскиятъ полуостровъ е билъ областъ на безброй етнически наслоения, които, въ края на краищата, сж се претопили въ днешнитъ народи, обитаваци полуострова.

2. Поява и развитие на българската държава.

Преминалитъ Дунава българи въ 679 год. сж организирали живущитъ тамъ славяни въ държава. Първоначалнитъ предѣли на България сж били Черно море, Дунава и Балкана, но едно оставане въ тѣзи граници е представлявало само по себе си една опасностъ отъ поглъщане на тази малка държава отъ Византия. Нуждата отъ самосъхранение е налагала едно разширение на държавата. То е било благоприятствувано отъ обстоятелството, че по-голѣмата частъ отъ полуострова е била обитавана отъ славяни. Главниятъ стремежъ на българитъ се е насочвалъ на югъ

*) Тази статия е продължение отъ статията „Днешното геополитично и геостранско положение въ свѣта“, въ предшествуващата книжка 1 на сжщото списание.

и въ ширина на западъ, макаръ при силнитѣ български царе държавата да е нараствала и на северъ до Карпатитѣ. Характерното и за дветѣ български царства, пъкъ и въобще за всички държави на полуострова по онова време, е било непрестанното измѣнение на границитѣ. Въ сщ-ностъ, първото и второто български царства сж воювали непрестанно за самосъхранение и утвърждаване върху този труденъ и вѣчно оспорванъ теренъ отъ всички срещу всички. Но не всички борби, разиграли се на полуострова, сж били такива за държавни граници. Грабежътъ, като срѣдство за препитание на цѣли племена и народи, характеризира много отъ тѣзи борби.

Отъ основаването на българската държава до началото на IX вѣкъ сж водени борби за утвърждаване. При царь Крума България се разраства изпърво въ границитѣ между Карпатитѣ и Балкана, а следъ това се е разширила на югъ до Цариградъ и на северозападъ до източна Унгария. Главнитѣ сражения сж водени въ Тракия до Цариградъ. При царь Бориса сж водени войни съ всички съседи. За българската държава езичеството е съставлявало една опасностъ, понеже всичкитѣ ѝ мощни съседи сж били християнски държави въ едно време, когато религията е играела решающа роль въ международнитѣ отношения. Царь Борисъ е ималъ време да затвърди християнството при миръ съ Византия, както и да заздрави стопанството и държавата си.

Симеонъ е първиятъ широко просвѣтенъ царь. Докато царь Борисъ отстранява една опасностъ чрезъ въвеждането на християнството като официална религия, царь Симеонъ съзира другата опасностъ за българската държава — липсата на духовна и материална култура и залѣга здраво за създаването ѝ. Безъ такава култура липсва вътрешна спойка въ народа, липсва съзнанието за национална принадлежностъ и, затова, липсва и вътрешната устойчивостъ при изпитанията. Въ съседство съ културни държави, България е рискувала да загине, ако би останала безъ култура.

При царь Симеона почва борбата за хегемония между България и Византия. Но при неговия наследникъ Петра настѣпва едно вътрешно разлагане, дължаще се, отъ една страна, на изтощителнитѣ войни при Симеона, а, отъ друга, на феодалнитѣ порядки. При феодалното устройство отъ голѣмо значение за цѣлостта и здравината на държавата е била личността на държавния глава. Ако той е бивалъ способенъ и волеви човѣкъ, държавата е отивала къмъ възходъ, и обратно.

Подъ тежестта на ударитѣ отъ северъ и отъ югъ падатъ изпърво източното, а следъ това и западното български царства.

Появата на второто българско царство става въ времето на кръстоноснитѣ походи, когато Византия е отслабнала наново. Тя е понасяла удари отъ всички страни, безъ да може да се съвземе. Куманитѣ, като съюзници на българитѣ, сж изиграли значителна роля въ освобождението имъ. Известно е, че първото възстание на Асена и Петра е било безуспѣшно и че съ помощта на куманитѣ тѣ сж поставили началото на второто българско царство. Къмъ това се прибавятъ, като благоприятни обстоятелства, още вътрешнитѣ междоусобици на Византия и съюзничеството съ сѣрбитѣ.

Второто българско царство, следъ повторението на борбитѣ въ

всички насоки, както и при първото българско царство, пада подъ натиска на турското нашествие отъ югъ.

Третото българско царство се явява като резултатъ на руския натискъ на югъ. Разбира се, отъ голъмо значение е било възбуждането на българския народъ подъ влиянието на веянията въ Европа следъ френската революция. Но съвсемъ безспорно е, че българитъ не биха могли да извоюватъ освобождението си съ собствени сили. Всички български възстания сж били кърваво потушени. Съ тѣхъ българскиятъ народъ доказва, че е още живъ и заслужава своята свобода.

Руситъ създадоха Санъ-Стефанска България, но сръбиземноморскиятъ интереси на Англия отгласнаха българската държава отъ бръговетъ на Егейско море. Балканската война (1912 г.) бѣ последица отъ дѣлото на Берлинския конгресъ, обаче, България пакъ остана изолирана отъ морето. При общоевропейската война геополитичнитъ силови линии вече сж насочени отъ северозападъ на югоизтокъ. Рускиятъ натискъ отъ северъ бѣ замѣненъ съ натиска на централнитъ сили. България се явяваше като брънка между централнитъ сили и Турция, които упражниха всичкото си влияние да я включатъ въ своята политическа система. Съществуването и на третото българско царство бѣ поставено на сериозно изпитание и то още въ началото му.

Отъ този бѣгълъ исторически прегледъ ние имаме да направимъ следнитъ нѣколко заключения:

1. Ние виждаме, че винаги сили, по-голѣми отъ собствената, сж оказвали влияние за възкръсването или пропадането на българската държава. Тѣкмо геополитичното положение на България на полуострова е това, което опредѣля нейния възходъ или нейния упадѣкъ. Недържането смѣтка за геополитичното положение презъ 1913 год. доведе до изгубване на плодетъ отъ Балканската война. Една България, заобиколена отъ всички страни съ неприятели, дори и да бѣше много по-силна, не би могла да се справи съ тѣхъ. Победата надъ гръцкитъ сили въ Кресненското дефиле нѣмаше никакви политически отражения, защото румънитъ бѣха нахлули до София, а турцитъ бѣха на пътъ да заематъ Южна България. Презъ 1915 год. виждаме същото недържане смѣтка за силитъ около страната. Независимо отъ това, при голѣмитъ конфликти превесътъ на войната се решава на голѣмитъ фронтове. Днесъ България геополитически е поставена по-зле отъ всѣкога. Българскиятъ елементъ и териториитъ, които той обитава, сж прѣснати въ четири съседни държави, които, при това, излѣзоха увеличени отъ войната: срещу шестмиллионното население на България стои едно население отъ около 55 милиона души и съ много по-богати източници.

2. На второ мѣсто, ние констатираме голѣмата асимилационна сила на славянитъ, които сж основата на българския народъ и държава. Въпрѣки многовѣковнитъ наслоения на разни народи, славянскиятъ елементъ ги претопява, като е загубилъ само отъ чистотата на расата си. Тази сила се проявява като съпротивителна и при петвѣковното робство на българщината.

3. Наредъ съ нея, ние забелѣзваме единъ голѣмъ динамизъмъ у българското племе. И тритъ царства се характеризиратъ съ непрестанни походи и борби въ всички посоки, но главно на югъ къмъ равнинитъ и къмъ Средиземно море, което презъ времето на първитъ две

царства е било басейнъ на най-оживени стопански отношения на народитѣ. Историята на България е едно неспокойно и непрекъснато движение.

4. Трайността на българскитѣ царства е следната: първото царство е съществувало въ различни граници отъ 679 до 1118 год., т. е. 439 години; второто царство — отъ 1186 г. до 1393 г., т. е. 207 години, а третото българско царство съществува едва отъ 69 години. Отъ основаването на България (679 год.) до днесъ сж изминали 1253 години, отъ които 706 години, или 56% съставляватъ самостоятелно политическо съществуване и 553 години, или 44% периоди на дветѣ робства.

5. Българската държава е имала една слаба страна — липсата на достатъчно култура при съседството на Византия, която се явява продължител на античната култура. Въ живота на българското болярство и царския дворъ сж прониквали повече отрицателнитѣ прояви на тази култура и сж оказвали своето пагубно влияние.

6. Феодалниятъ строежъ на държавата е ставалъ причина за разцепвания на първото и второто царства, както и за бързо изгубване на плодоветѣ отъ много победи. Държавата на Иванъ Асенъ II следъ смъртъта му само въ три месеца е изгубила едната си половина.

7. Образването на източно и западно царства презъ първия и втория периодъ на българската държава не е случайно. То се дължи на географични причини. Западната частъ на полуострова е отдалечена отъ сегашна България и отъ Бѣломорска Тракия отъ редица планини и рѣки — Рила, Осоговия, Нишава, Вардаръ и планинитѣ по течението на тѣзи рѣки. Въ тази областъ се влиза презъ опредѣлени входи. Това е помогнало, когато източната половина (по-достъпна за нашествия) е бивала заробвана, западната половина да продължава да води самостоятелно съществуване.

Равнинитѣ, източникъ на земеделско производство, сж ставали постоянно плячка на военни набѣги, поради леката имъ достъпностъ за пехота и конница. Тѣзи чести нахлувания сж унищожавали основата за стопанското издигане и затвърдяване на държавата. Особено много сж били изложени на опустошение дветѣ Тракии. Зоната отъ устието на Дунава покрай Черно море до Цариградъ е била пжтъ на походитѣ отъ северъ на югъ и въ обратна посока. Днесъ тя наново придобива едно специално значение въ връзка съ възможноститѣ и на авиацията.

8. Българскиятъ престолъ е ставалъ често прицелна точка на претенденти по силата на родственитъ връзки. Въ срѣднитѣ вѣкове международнитѣ отношения сж се уреждали твърде много на тази основа. Междоусобни борби за престола не липсватъ.

9. Българскиятъ ударъ на югъ е заплашвалъ винаги да раздѣли на две части Византийската империя, чиито земи въ видъ на подкова сж опасвали брѣговетѣ на Бѣлото море, въ Европа и Мала-Азия. Следователно, опасността е бивала стратегически и политически голѣма и затова съпротивлението е бивало енергично.

10. Славянитѣ, подлагани на натискъ и опустошения отъ всички страни, сж успѣли да създадатъ до наше време две държави — на българитѣ и сърбитѣ, които въ различнитѣ времена сж мѣнили своитѣ граници. Тѣзи две държави, опрѣни на Дунава и между Черно и Адриатическо морета, сж отдалечени отъ южното море, точно тѣй, както и Санъ-

Стефанска България бѣ отдалечена отъ него. На Бѣло море не трѣбва да се явява нова сила, фланкираща пътя за Индия.

11. За самостоятелното политическо съществуване на България, при появата на третото българско царство, е било не безъ значение съществуването на ромънската държава, като изолационно тѣло между Русия и южното славянство. Ако Русия граничеше на Дунава, не би се създавала свободна държава, а чисто и просто българскитѣ земи биха били включени въ руската държава.

12. Презъ 1912 год. българитѣ се опитаха да осъществятъ отчасти старитѣ граници на царството си. Физиката издържа, но дипломатията (интелектътъ) се провали. Десетъ години по-късно гърцитѣ се опитаха да възстановятъ старата Византия около брѣговетѣ на Бѣлото море и претърпѣха погромъ. Тукъ и силитѣ не можаха да издържатъ. Сегашното тѣсно приятелство на гърци и турци има за целъ, освенъ защитата на северния брѣгъ на Бѣло море, да се създаде една срѣдиземноморска сила отъ Атина до Смирна, обгръщаща като подкова, подобно на стара Византия, Бѣлото море. Ние виждаме, обаче, че въ Срѣдиземно море тази сила е незначителна въ сравнение съ другитѣ сили (Англия, Италия, Франция). Съ други думи, не е на лице старото нѣкогашно положение на локално господство. Голѣмитѣ колониални държави доминиратъ. Пра съперничесвата въ Срѣдиземно море Гърция и Турция ще играятъ чрезъ своята флота второстепенна роля и тъкмо тамъ е опасността за тѣхъ да бждатъ ввлѣчени въ чужди борби.

3. Днешнитѣ сили на полуострова.

Направили кратъкъ исторически прегледъ на силитѣ, които сѣ действували на полуострова и въ близость съ него, тукъ ще се спремъ върху съотношението и характеристиката на държавитѣ въ днешно време. Първата констатация, която има да направимъ, е относно различния етнически съставъ. Въ югоизточна Европа живѣятъ ромъни съ латинска култура и езикъ, славяни (българи и сърби), гърци, турци и албанци, (като главни народи). Този тѣй пѣстъръ народностенъ, езиковъ и вѣрски съставъ е една прѣчка за сближение и сътрудничество на културна, стопанска и политическа почва. Втората констатация се отнася до това, че всички тѣзи страни сѣ изостанали стопански и културно назадъ и сега напрѣгатъ всички сили и изразходватъ голѣми срѣдства за строежи на жел. пѣтни линии, пѣтища, мелiorации, напояване, горско дѣло, обществени сгради и др. Процесътъ на индустриализация е сѣщо така изразъ да се догони материалната култура на Европа. На трето мѣсто, тѣзи страни сѣ предимно земеделски и затова нѣматъ една оживена размѣна, нѣщо което прѣчи и за взаимното имъ естествено сближение. Всички тѣ повече гравитиратъ стопански къмъ западно и срѣдноевропейскитѣ пазари. На четвърто мѣсто, всички тѣ иматъ да се справятъ съ трудния въпросъ за увеличаващото се население, което не може да бжде прехранвано отъ земеделіето. Проблемътъ за безработицата ще се изостри въ следващитѣ 20—30 години. Индустриализирането не ще може да погълне безработнитѣ поради ограничения пазаръ (проникването на външния пазаръ е невъзможно). Пето, всички почти страни иматъ малцинства. Български малцинства има у всички съседи на България. Ше-

сто, липсва значителен стопански обмѣнъ между руската област и Балканитѣ.

Догонването въ стопанско и културно отношение на Европа налага едно спокойно развитие и взаимно сътрудничество, което може да се развие на естествената основа на премахването на всички причини за недоразумения и вражди. А това може да стане, ако стариятъ въпросъ за малцинствата бѣде разрешенъ чрезъ даване на културна и езикова самостоятелностъ на тѣзи малцинства. Трѣбва да се изостави методътъ на претопяването, който създава противодействие въ самитѣ малцинства. При днешнитѣ срѣдства за културни сношения претопяването на малцинствата е свързано съ повече настоящи минуси, отколкото съ бѣдещи плюсове.

Балканскиятъ полуостровъ е зле свързанъ съ съобщения съ своя центъръ. Докато връзката по диагонала Бѣлградъ—Цариградъ е добра, връзката отъ северъ на югъ е съвсемъ слаба. По Дунава още липсва поне единъ мостъ, който да свърже Ромъния и Полша съ Бѣломорието. Връзката съ Солунъ и съ Адриатика презъ югозападна България е все още въ областта на пожеланията. Установяването на тѣзи връзки ще доведе до една по-оживѣна размѣна. Независимо отъ това общобалканското свързване, налага все пакъ по стопански съображения и самата България да бѣде много по-добре свързана отъ северъ на югъ, като се преодолятъ мѣжнотинитѣ на терена въ Стара планина и Родопитѣ.

Въ дунавска Европа се създаде Малкото съглашение за взаимно бранене на придобивкитѣ отъ войната. Въ югоизточна Европа се създаде подобна групировка, наречена Балканско споразумение. То поставя геополитически България въ положението на обкръжаване като въ 1913 година.

Сближението съ Югославия, обаче, намалява психологически остротата на създаденото положение. За Югославия не сѣществуваша само въпросътъ за гарантиране придобивкитѣ отъ мирнитѣ договори, за нея сѣществуваша не по-малко важниятъ и актуаленъ въпросъ за вътрешна консолидация на държавата, гдето живѣятъ населения съ различно културно ниво, съ различна религия, съ различни настроения и тежнения. Югославия не е поставена добре и геополитично — тя е достъпна отъ всички страни. Отъ югозападъ стои Италия съ база въ Албания и съ силна флота и авиация, отъ северозападъ — Германия съ своя — *Drang nach Südosten*, отъ северъ — Унгария, въ прѣко съседство съ Хърватско. Затова, пактътъ за вѣченъ миръ съ България не е славянска сантименталностъ, а изразъ на ултра-реалистична политика и за дветѣ държави. Съ това покойниятъ кралъ Александъръ постави най-здравия крайгѣленъ камъкъ въ консолидирането на югославянската държава. Сега Стоядиновичъ води една политика за всички възможни констелации. Ако Югославия би могла да гарантира само чрезъ неутралитета си спрямо Италия и Германия своята цѣлостъ, защо да поема риска да воюва за общата сигурностъ, за да се лиши отъ собствената такава! Докато въ 1914 год. тя се стремѣше къмъ разширение, сега предимно се стреми да се консолидира въ новитѣ си граници.

Договорътъ за вѣчно приятелство между България и Югославия намѣри своя отзвукъ въ отбранителния договоръ между Гърция и Турция за отбраната на севернитѣ имъ граници на полуострова. Споредъ

нѣкои, съ този договоръ се създава една пукнатина въ Балканското споразумение, понеже се счита, че се манифестира едно недовѣрие къмъ Югославия като съюзникъ. Но държавитѣ отъ Балканското споразумение не гледатъ тъй на този фактъ.

Презъ Балканската война (1912) Германия и Австрия бѣха противъ България, защото противникътъ имъ, Русия, насърдаваше Балканския съюзъ като ударно ядро и срещу Австрия. И тъкмо затова рускиятъ интересъ налагаше Сърбия да стане една мощна държава. Тази руска ориентация не бѣ разбрана нито въ 1911, нито презъ 1913 година въ България. Първата грѣшка повлѣче и втората отъ 1913 год.

При Европейската война ролитѣ се размѣниха. България трѣбваше да стане съединително звено по линията Берлинъ—Багдадъ. И въ двата случая по-силното и решаеще влияние оказваше съотношението и действитието на голѣмитѣ, а не на мѣстнитѣ сили и интереси.

Никога отъ сегашнитѣ български граници не е непреодолима при днешнитѣ бойни срѣдства. Освенъ това, при единъ погледъ върху картата на полуострова забелѣзваме, че всѣка българска сухопътна граница има своята паралелна ж. п. линия въ съответната страна. Така, край Дунава върви линията Крайова — Букурещъ съ клонове до дунавскитѣ пристанища, западната граница има своята успоредна линия Бѣлградъ — Солунъ, южната граница се опасва отъ линията Цариградъ — Драма — Солунъ, а черноморскиятъ брѣгъ, вслѣдствие на бойната авиация, е по-уязвимъ отъ всѣкога. Следователно, по протежение на тритѣ български граници съществуватъ първостепенни ж. п. линии, улесняващи маневрената способностъ при военни операции. Черноморскиятъ брѣгъ стои също откритъ за флотски и въздушни нападения, особено за вторитѣ, съ подвижни бази въ Черно море, гдето България не разполага съ флотски единици.

4. Влияние на външнитѣ сили върху работитѣ на полуострова.

Отъ изложеното въ предидущата точка се вижда, че държавитѣ на полуострова заедно съ Ромъния сж заинтересовани въ запазване на статуквото и че за самата България е немислимо, дори да би желала, да създава каквито и да било усложнения. Силитѣ, действували нѣкога отъ югъ, сж окончателно установени въ своитѣ граници. Не такова е положението, обаче, съ силитѣ действуващи отъ северъ и северозападъ. На северъ се простира руската държава, която, по силата на нуждитѣ на стопанството си и на своята експансия е запазила непокожнатъ своя стремежъ на югъ. Този стремежъ е еднакво силенъ както въ Азия, къмъ Индия и Индийския океанъ, тъй и въ Европа. Той е само временно парализиранъ отъ японската опасностъ. Русия е твърде ангажирана въ своитѣ флангове откъмъ Германия и Япония. Наистина, Съветска Русия се интересува и отъ политическия животъ на Балканитѣ, но този интересъ е по-общъ. Липсва специалниятъ натискъ, провежданъ настойчиво и съ всички срѣдства.

Не така стои работата съ натискътъ, който ще се прояви отъ северозападъ. Следъ присъединението на Австрия къмъ Германия отново се активизира политиката съ лозунга Берлинъ—Багдадъ. Докато на западъ Германия предявява исканията си за колонии, на изтокъ тя се стреми: 1. къмъ присъединение на откъснатитѣ германски малцинства и

закръгляне на територията си (въ Чехия, Силезия, Данцигския коридоръ) и 2. къмъ образуване на единъ блокъ съ земеделскитѣ държави на югоизточна Европа и Мала Азия, за да осигури пласирането на индустриалнитѣ си произведения. Въ това направление е постигнато много, но само на стопанска почва. За да бжде, обаче, Германия мощна при единъ евентуаленъ въоръженъ конфликтъ на западъ или на изтокъ, необходимо е този блокъ да бжде и политически и военно обвързанъ и организиранъ подъ водителството на същата държава. Защото, само-стопанското свързване крие опасността Германия да бжде изолирана отъ своитѣ бази за продоволствие тъкмо тогава, когато ѝ сж най-потрѣбни, а също така да бжде изолирана и отъ запаситѣ отъ боенъ човѣшки материалъ. Освенъ това, стратегически не е все едно Германия да води борба по източната и югоизточната си граница, или да се създаде една бариера отъ Виена до Протоцитѣ и съ това да се раздѣлятъ неприятелскитѣ сили на изтокъ.

Всичко това налага да се устроятъ работитѣ по срѣдния Дунавъ благоприятно за Германия, като Унгария и Чехославия подпаднатъ подъ германско политическо влияние. Разчита се на едно вътрешно разклащане на Чехославия, гдето отдѣлнитѣ народности (нѣмци, чехи, словаци, поляци, унгарци) да добиятъ широко самоуправление.

Успоредно съ тѣзи усилия вървятъ и усилията за ангажирането на крайната брънка отъ веригата — Турция. Ако се успѣе тукъ, ще се засили акцията за включването на Югославия, България и Гърция въ политическата система.

Въ политиката стратегията и тактиката може да се промѣнятъ. Оставатъ, обаче, основнитѣ цели. Съ огледъ на положението въ различнитѣ моменти планътъ на действие може да бжде промѣнянъ, или изпълнението замедлявано и спирано за известно време. За насъ остава единъ фактъ ясенъ и постояненъ: нуждата на Германия отъ една стопанска комбинация съ странитѣ на югоизтока не само за гарантиране прехраната на 75 милионното ѝ население, което, при това, бързо ще нараства, но и за политическа и стопанска експансия, като вътрешна нужда на този грамаденъ организъмъ. Ние не знаемъ дали колониитѣ, които Германия иска, сж по-важни отъ този *Drang nach Südosten*. Преди войната Германия имаше колонии и въпрѣки това се устреми на югоизтокъ, за да образува единъ мощенъ блокъ отъ индустриални и земеделски производства. Днесъ Германия нѣма колонии и нуждата на стопанството ѝ отъ такава комбинация е още по-голяма.

Трѣбва, също така, да констатираме, че външната политика на днешна Германия е крайно динамична и активна. Тя не отстъпва предъ голѣмитѣ цели и е крайно настойчива при тѣхното реализиране.

Но Германия не е сама въ Европа.

Какво е, или какво може да бжде отношението на другитѣ сили спрямо германската експансия? Ще се спремъ изпърво върху Италия.

До преди аншлуса съ Австрия политическата стратегия на Италия се състоеше въ поддържане на северъ състоянието на раздробление на силитѣ, за да може тя да се съсрѣдоточи въ Средиземно море за изграждане на империята. Тъкмо за това бѣха създадени римскитѣ протоколи, гарантиращи свободата на Австрия. Унгария и Австрия се движеха политически въ италианска орбита.

Североизточната граница на Италия е онова забележително мѣсто, гдето се допиратъ романи, германи и славяни. Романитѣ и славянитѣ сж на това море, но германитѣ сж изолирани отъ него, колкото и близко да сж до него. А едно стопанско организиране на пространството на бившата Австро-Унгария е немислимо безъ този изходъ на югъ.

Твърде голѣмото ангажиране на Италия въ Срѣдиземно море позволи на Германия да присъедини Австрия. Едно ново и продължително ангажиране въ сжщото море ще позволи на Германия, може-би, да слѣзе и на Адриатика по силата на една необходима за Италия подкрепа. Сънътъ за господство въ Срѣдиземно море и за възстановяване на старата Римска империя може да доведе неприятни душеве отъ северъ.

Но присъединението на Австрия има и благоприятна последица за Италия. Следъ него се подобрява връзката между нея и Германия. Получава се една непрекъсната територия отъ Срѣдиземно море до Северно море при голѣма маневрена способностъ на силитѣ. Желѣзото и вжглищата на Германия ставатъ достъпни за италианската военна индустрия.

Понеже Германия се нуждае отъ италианската подкрепа и за въ бъдеще, трѣбва да си зададемъ въпроса, дали не е възможно едно за-дружно действие на дветѣ държави на югоизтокъ. Струва ни се, че при една такава консорциална политика Италия би вадила само кестенитѣ отъ огъня. По-вѣроятно е германската експансия да наложи една резервираностъ, ако не ревизия, на италианската политика спрямо Германия, въпрѣки всички манифестации и увѣрения за противното. Последнитѣ сж повече продуктъ на недоувѣрието на Италия къмъ Англия и следъ постигнатото споразумение.

Следъ като Италия постигна съглашение съ Англия относно признаването на Абисиния и осигуряването на морския достъпъ до нея, това ще ѝ позволи да се занимае повече на северъ. Изглежда, че аншлусътъ улесни и ускори англо-италианскитѣ преговори. Докато аншлусътъ действуваше въ полза на Англия, победата на генералъ Франко влияеше за отстъпчивостта на Англия въ полза на Италия. Докато признаването на италианското владение надъ Абисиния не представлява никаква реална жертва за Англия, германскитѣ искания за връщане на колонитѣ, съединени съ германската експансия къмъ Персийския заливъ, съставляватъ една реална опасностъ. И затова, едно споразумение съ Италия би отслабило италианската поддръжка къмъ Германия, би изолирало последната. А когато Германия иска връщането на своитѣ колонии, помощта на Италия е крайно необходима.

Германия не взе предварително съгласието на своя съюзникъ, Италия, за присъединението на Австрия. Това действие изненада най-много Италия тъкмо за това, че трѣбваше да бжде питана, а се действуваше безъ нейно съгласие и въ разрѣзъ съ нейнитѣ интереси. Докато Англия не ще заплашва повече италианскитѣ владения, защото е ангажирала вниманието си въ Далечния изтокъ, Германия би могла да стане опасна съ едно проникване къмъ Адриатическото море, колкото и то да се явява като отдалечено отъ настоящето.

Следъ присъединението на Австрия, Малкото съглашение изглежда парализирано. Югославия първа го изостави и, по всичко изглежда, не желае да се ангажира за запазване самостоятелността на Чехославия.

Първата проява на германската експансия на югоизтокъ е устремяването ѝ къмъ Турция. Чрезъ едно привличане на Турция въ германската орбита Протоцитъ биха раздѣлили източна отъ западна Европа, биха изолирали Русия отъ френския ѝ съюзникъ, тъй както бѣ въ Европейската война.

Но тукъ ние трѣбва да се запитае, е ли Германия въ състояние да повлияе решително върху Турция и върху другитѣ държави на полуострова, за да ги ангажира на своя страна? Преди Европейската война Турция бѣ заплашена въ сѣществуването си отъ Русия и отъ балканскитѣ страни. Нейниятъ реаленъ интересъ я поставяше на страната на Тройния съюзъ. Днесъ Турция не е заплашена ни отъ Русия (поне въ близкото бждеще), нито отъ нѣкоя балканска страна и затова липсва пружината за едно таково съюзничество. Само стопанскитѣ връзки не сж достатѣчни за едно политическо ангажиране. Сжщото би могло да се каже и за балканскитѣ държави. Нѣма и какво да имъ се обещава, за да бждатъ привлѣчени. Само единъ дипломатически натискъ, придруженъ съ познати приѣми, като се разчита на слабостта на дипломацията, не е въ състояние да донесе успѣхъ. При единъ стопански натискъ съперниците на Германия биха помогнали за канализиране на износа къмъ тѣхнитѣ страни. Авторитарнитѣ режими на югоизтокъ не сж още залогъ за политическо сближение, когато липсватъ голѣмитѣ интереси.

Затова, по-сигурното е, че на първо време Германия ще работи за разширение на стопанския обмѣнъ съ всички страни на югоизтока. За целта тя ще трѣбва, доколкото е възможно, да ограничи вноса на земедѣлски произведения отъ презокеанскитѣ страни въ полза на вноса отъ югоизтокъ.

При таково едно сътрудничество за българския износъ се откриватъ благоприятни перспективи.

Една съгласувана политика на България и Югославия, находящи се по линията на германскитѣ стремежи, би била отъ голѣма полза и за дветѣ страни. Югославия е въ непосредственъ допиръ съ Германия.

При единъ евентуаленъ неуспѣхъ на японското предприятие въ Китай и на преминаването на далекоизточната опасностъ за Русия, последната може наново да засили дипломатическата си дейностъ на югъ, въ противовесъ на германското проникване. Най-после, колкото и малко вѣроятъ да е, възможно е една комбинация между Германия, Русия (при смѣняване на режима, къмъ което се стремѣше Тухачевски) и Япония, при която би се засилилъ и натискътъ върху Балканитѣ.

Отъ всичко това можемъ да заключимъ, че докато натискътъ отъ югъ исторически е загасналъ, защото Турция и Гърция не биха се впуснали въ завоевания на северъ, както нѣкога, натискътъ отъ северо-западъ и този отъ северъ иматъ основата си въ два колоса съ живи стопански и политически тежнения къмъ Балканския полуостровъ. И затова днесъ ние виждаме въ какво трудно положение е поставена ромънската външна политика. Съ това се обясняватъ и нейнитѣ колебания. Едно прѣко разбирателство съ България би я облекчило значително.

За България, която е сравнително малка страна, се налага особена осторожностъ. Тя има жизнения интересъ отъ запазване на мира за себе

си. Затова е необходимо да се следят внимателно и непрестанно всички промѣни въ свѣтовната политика.

При единъ воененъ конфликтъ въ Европа положението на балканскитѣ страни, поради стратегическото положение на полуострова, става опасно. Само едно тѣсно обединение на основата на заплашенитѣ еднакви интереси би ги избавило отъ опасността. При единъ конфликтъ извънъ Европа, въ Великия океанъ, опасностъ за тѣхъ не съществува. Напротивъ, би се открила благоприятна конюнктура за земеделскитѣ имъ произведения, износа на минерали и пр. Въ насока на едно избѣгване конфликтитѣ въ Европа действува английскитѣ интересъ, защото това би засилило позициитѣ на Великобритания въ Тихия океанъ.

Едно, обаче, не трѣбва да се забравя, че въ бъдеще сж възможни най-непредвидени комбинации на силитѣ, поради лабилното имъ състояние следъ войната и затова е необходимо да бждемъ винаги на шрекъ. Тѣй наречената „опасна зона“ на Европа въ геополитично отношение обема цѣлия Балкански полуостровъ и продължава на северъ до Балтійското море, включвайки въ себе си всички новосъздадени държави следъ Европейската война.

5. Исторически и геополитично обусловени задачи на българската държава въ днешно време.

Когато третата българска държава е поставена при такова геополитично положение, какви трѣбва да бждатъ задачитѣ ѝ, исторически обусловени отъ него?

Главнитѣ задачи сж две: стопанско и културно издигане и вътрешна държавна спойка. Стопанското издигане трѣбва да стане по единъ ясенъ планъ, който да ни спести много зигзаги. Що се отнася до вътрешното циментиране на държавата, ще си позволимъ да хвърлимъ погледъ назадъ. Българскитѣ народъ все още страда отъ наследения отъ Кубратовитѣ синове грѣхъ — разколътъ, разединението. Първото и второто български царства падатъ подъ удара на това зло. Феодализмътъ на второто българско царство е най-добрата почва и най-добрата проява на този разколъ. Липсва центростремителната сила и дисциплината, липсва съзнанието за държавата като спойка. Народътъ почва да се отнася апатично къмъ властта и държавата, защото вижда въ носителитѣ на властта своитѣ материални поробители (феодалитѣ). На тази стопанска и психологическа основа сж израстнали богомилството и разнитѣ други секти.

Въ третото българско царство феодализмътъ би билъ анахронизъмъ. Но разколътъ се явява подъ нова, съвременна форма — партизанството. Отъ освобождението доскоро страната страдаше подъ разрушителното действие на единъ изроденъ на балканска почва демократизъмъ и парламентаризъмъ. Въ основата на нѣщата пакъ лежи превесътъ на личния интересъ надъ общия. Ние все още не можемъ да култивираме въ себе си съзнанието за държавата, като поставяща колективния интересъ надъ личнитѣ и създаваща дисциплината за колективенъ животъ. Ние все още искаме да имаме държава, гдето да преобладава частниятъ неограниченъ (и отъ морални норми!) интересъ надъ общия. И затова, държавата, отъ инструментъ за постигане общото добруване на нацията, се превръща въ срѣдство за лично материално добруване. Тукъ има едно

смѣшение на слаба още морална култура, на материална нищета и южняшки индивидуализъмъ.

Историческата задача на третото българско царство е да извърши това, което първитѣ две не можаха да постигнатъ — да циментира вътрешно държавата, като превзпита народа и водачитѣ въ превъзможване на личния интересъ, поставяйки го подъ дисциплината на общия, държавния. Самопожертвувателността, като човѣшко качество, трѣбва да влѣзе и въ всѣкидневния ни животъ, а не да се проявява въ героична форма само въ времена на робство и народни нещастия. Пътътъ въ тази насока е дълъгъ и труденъ. Но затова пъкъ и задачата представлява една насъщна историческа нужда на третото българско царство.

За държавата и нацията сѣщо тъй отъ огромно значение е и културното ниво. То е основата на стопанския напредѣкъ. Днесъ всѣка стопанска дейность изисква подготовка и гъвкавъ умъ, наредъ съ физическия трудъ. И затова културниятъ уровень е основата на стопанския напредѣкъ. Държавата на царъ Симеона е била съ население съ слабо културно ниво. Културата е засѣгала само най-горнитѣ слоеве. Тази празднота е била най-добре съзната отъ самия царъ Симеона и затова той съ такава ревность е поощрявалъ културата въ България, бидейки самъ той много просвѣтенъ. Затова, по-късно, при турско владичество, робството е било двойно: политическо и културно. Ако царъ Борисъ има заслугата да е въвелъ християнството като официална религия, за да закрепи външно и вътрешно българската държава, царъ Симеонъ, на свой редъ, е турилъ началото на запълняне втората празнина—културната. Чрезъ културата — духовна и материална — се създава онази твърдина, която е въ състояние да устои на всички изпитания въ историческия животъ на народа.

Задачата за постигане на вътрешното сцепление на мѣстото на разкола и разединението поражда практически, при провеждането ѝ, редица въпроси. Различнитѣ народи, съ огледъ на особенитѣ условия при всѣки отъ тѣхъ, разрешаватъ на практика различно тази задача. Едни си служатъ съ авторитарнитѣ рижими (Германия, Италия, Турция, Гърция и др.), други съ демократичнитѣ (Англия, Съед. Шати, Франция и др.). По срѣдата сж повечето държави, които отдавна сж влѣли авторитарно съдържание въ демократичнитѣ форми на управление. И нашата държава върви по този пътъ. Важна е преди всичко целта — превзпитанието на гражданина, постигане на хармония на интереситѣ на мѣстото на анархията и разложението. И затова, каквато и да би била формата на управлението, трѣбва на всѣка цена да бждатъ унищожени тѣзи лоши прояви. Ако формата ги насърчава, трѣбва да бжде изрѣзана и тя. Разбира се, че сжщитѣ прояви не трѣбва да се допусчатъ и при новата форма, която би дошла да замѣсти отстранената. Днесъ държави съ авторитарна насока на управление заобикалятъ България. Въ тази срѣда една „чиста“ демократия въ балкански партизански видъ би била едно рисковано предприятие и отъ външнополитическа гледна точка, и отъ гледище на вътрешна организация. Формата на режимитѣ нѣма никаква абсолютна стойность. Тя зависи отъ това, доколко е пригодна за задоволяване на нуждитѣ въ дадено време. Дотолкова тя може да бжде и догма.

Външната политика трѣбва да бѣде самостоятелна, на основата на чисто българскитѣ реални интереси и неповлияна отъ идеологии. Ние дадохме достатъчно данъ на идеологии и изгубихме ценно време. Ржководството на външната политика се нуждае отъ постоянно наблюдение надъ промѣнитѣ въ свѣтовната политика и достатъчно характеръ и воля у ржководителитѣ. Въмѣсто да напрѣгаме енергията и материалния капиталъ на цѣлъ единъ народъ, поставяйки на рискъ сществуването му, трѣбва да се напругнатъ волитѣ и умоветѣ на стоящитѣ начело, за да го избавятъ отъ разрушенията на войната и излишно разсипване. Дипломатичната дейность при Балканската война е единъ примѣръ за това, какъ дипломатията изгубва онова, което силата и физиката на нацията е спечелила.

За да може ржководителтъ на държавата да има погледъ върху свѣтовнитѣ работи, необходимо е и той и неговитѣ сътрудници да познаватъ основно и да следятъ непрестанно въпроситѣ на свѣтовната политика. А тѣ днесъ по своята сложность се превръщатъ едва ли не въ обширна наука. Напримѣръ, по срѣдиземноморскитѣ въпроси, по тия на близкия и далечния изтокъ, по основитѣ на английската политика въ нейното историческо развитие, по въпроситѣ на геополитиката, която често ни довежда до изненадващи, но вѣрни заключения и правилна ориентация, има цѣла литература и продължава да се изучава и пише съ огледъ на ставащитѣ промѣни. Всичко това трѣбва да го знаятъ и да го познаватъ добре голѣмитѣ, но е необходимо да го знаятъ и малкитѣ, за да не станатъ жертва на незнанието си при конфликтитѣ между голѣмитѣ сили. Не може да действува правилно онзи, който не е ориентиранъ предварително правилно. Тази ориентация ние я имаме въ недостатъченъ размѣръ, но нищо не ни прѣчи да я организираме и то съ нищожни срѣдства.

Популяризирането на геополитичното разглеждане на всички общонационални въпроси (стопански, политически, външнополитически, на национална отбрана, на планиране на националната територия и пр.) спомага за постигане единство въ възгледитѣ по всѣки отъ тѣхъ и довежда до съзнанието и готовността на цѣлъ народъ да даде жертви, защото едни по-висши сили и закони налагатъ това за осигуряване на сществуването му или за неговия органически растежъ.

Ние видѣхме, че българската територия е достъпна и уязвима отъ всички страни. Освенъ това, тя е малка и затова леко преодолима при днешнитѣ бързи бойни срѣдства на войната въ три измѣрения. Това налага системни грижи за отбраната на страната.

Днесъ въ живота и отношенията на народитѣ добива все по-голѣмо значение единъ новъ факторъ — радиото. По отношение на вътрешния общественъ животъ радиото добива значението на една нова система въ държавния и обществения организъмъ. Чрезъ него се провеждатъ ржководнитѣ идеи, чрезъ него се постига единството. Въ областта на външнитѣ отношения цѣлата нация вербува за себе си и за своитѣ каузи симпатитѣ на другитѣ народи незабелѣзано. Ние видѣхме каква огромна работа извърши радиото при присъединяването на Австрия. То предаде на свѣта чувствата и разбиранията на германцитѣ и го убеди въ тѣхната искреность и въ моралната сила, която лежи въ основата имъ. Затова днесъ се върши всичко за подобрене и разширение на това влия-

ние отъ всѣка страна. Ние сме останали по число на абонатитѣ на едно отъ последнитѣ мѣста. Време е да направимъ всичко, и то бързо, за масово разпространение на радиото. Съ 100000 апарата ще бждатъ успѣшно насадени здрави идеи за творчески възходъ въ цѣлото българско население и не ще се остави просторъ и време за разрушителното влияние на партизанството. Ние се убеждаваме, какъ чрезъ комбинираната техника на събрания съ по 2000 слушатели и десетъ милиона апарата се влияе съ пълна сигурностъ на 40—50 милиона слушатели и се постигатъ изненадващи резултати. Спираме се тукъ на този въпросъ, защото неговата важностъ е първостепенна.

Въ заключение ще кажемъ, че мирътъ за България днесъ, исторически погледнато, е най-износното нѣщо за запазване на нацията. Но въ моменти на изпитания на народитѣ запазването на мира може да бжде по-трудно, отколкото встъпването въ война. Бидейки подготвени за всички евентуалности, ние трѣбва да се подготвимъ и за най-мжчното — да се самосъхранимъ чрезъ мира и да избѣгнемъ войната, свързана съ най-голѣмитѣ рискове. За тази задача трѣбва да бждатъ еднакво подготвени и народъ и държавници.

КОНЮНКТУРНИ ПРОБЛЕМИ, КОНЮНКТУРНИ ПРОУЧВАНИЯ И КОНЮНКТУРНА ПОЛИТИКА.

отъ
АС. КЯМИЛЕВЪ.

Общи бележки.

Най-новиятъ клонъ отъ стопанската наука, това е изучаването на конюнктурата. Би могло да се каже дори, че конюнктурнитѣ явления и тѣхното проследяване днесъ заематъ централно мѣсто въ стопанскитѣ научни изследвания, а въздействието върху конюнктурата е една отъ първитѣ цели, които се поставятъ на стопанската политика.

Тогава, какво представлява отъ себе си конюнктурата? Какви сж нейнитѣ особености, причини, последствия и влияния върху стопанския животъ? На тия въпроси сж посветили усилията си множество институти въ всички части на свѣта. Пръвъ е обрналъ вниманието на научния свѣтъ върху сжществуването на конюнктуритѣ Клеманъ Жюглар¹⁾, който въ 1860 год., въ своето съчинение върху „Търговскитѣ кризи“, е посочилъ, че тѣ не представляватъ повече или по-малко случайни явления, а съставляватъ една частъ отъ движението на стопанския животъ. Сжществуването на известна закономерностъ въ развитието и отслабването на стопанския животъ е навело мнозина учени да предполагатъ, че сжществуватъ и едни повече или по-малко точно опредѣлени вълнообразни движения, появяването и развитието на които може да се проследява и предвижда. Отъ обикновеното сравнение на разполагаемитѣ данни за ценитѣ презъ последнитѣ двеста и петдесетъ години се уста-

¹⁾ Вижъ „Les méthodes modernes des études de la conjoncture“ отъ Ернстъ Бареманъ, въ „Revue Économique internationale“, отъ априль 1935.

новява доста точно съществуването на периодичност във смѣняването на кризиснитѣ състояния на стопанството съ такива на съвземания, на просперитетѣ и на новѣ упадѣкъ, докато се стигне пакъ до криза. Презъ двеста и петдесетъ годишни периодъ, за който става дума, се очертаватъ дълги вълни на периодични смѣни, обхващащи срѣдно около 50—60 години всѣка една. Но освенъ тѣхъ, забелязватъ се и други кржгови движения, които пресичатъ развитието на дълготрайната петдесетъ годишна тенденция, обхващайки периоди отъ около 8 години. Изследването на тази осемгодишна вълна, представляваща отъ себе си единъ конюнктуренъ цикълъ, е главната задача на новоосноваванитѣ конюнктурни институти. Кржговото движение, което се забелязва въ общото развитие на националнитѣ стопанства или на свѣтовното стопанство, представлява отъ себе си било свѣтовна, било национална конюнктура, за разлика отъ много други конюнктури, които могатъ да засѣгатъ отдѣлни браншове на народното стопанство, известни отдѣли отъ тия браншове и дори отдѣлни предприятия. Правенето на тази разлика между национални и браншови конюнктури се налага, тъй като винаги когато се говори общо за състоянието било на свѣтовното стопанство, било за нѣкое народно стопанство, трѣбва да се има предвидъ, че и въ периодитѣ на най-голѣмъ просперитетъ ще има стопански клонове или социални категории, които може би ще изпитватъ ударитѣ на неблагоприятни конюнктури.

Тогава може да се зададе въпроса: кой е критериятъ и каква е мѣрката при опредѣлянето на стопанското състояние на дадена страна въ единъ опредѣленъ моментъ, т. е. дали тя се намира въ периодъ на криза, на възходъ, на просперитетъ или на упадѣкъ? Отговорътъ въ такъвъ случай може да бѣде само единъ: — Състоянието, въ което се намира дадено народно стопанство се опредѣля отъ състоянието на мнозинството отъ населението, което го населява. Ако мнозинството просперира, тогава и стопанството трѣбва да се приеме, че се намира въ фаза на просперитетъ, и обратното, ако мнозинството упада — и стопанството ще е въ упадѣкъ. Но за да има напредѣкъ и упадѣкъ трѣбва да има и едно нормално състояние, което да се вземе за мѣрка при изчисляване на отклоненията. И тукъ се явява една нова спънка.

Старата стопанска школа приемаше, че кризата представлява отъ себе си „нарушаване на равновесието, което съществува въ стопанския животъ“. Обратното на нея, модернитѣ учени икономисти, поддържатъ, че не съществува едно статично равновесие въ стопанския животъ. Напротивъ, има постоянно движение, изразяващо се въ последователното смѣняне на фазитѣ отъ конюнктурния цикълъ. Тогава кое би могло да се вземе за база на равновесието: момента на крайната депресия, този на последната точка на възхода или нѣкоя точка отъ периодитѣ на упадѣкъ и на подъемъ. По всичко изглежда, че едно трайно равновесие между производственитѣ срѣдства не съществува и че всѣко равновесие разглеждано отъ различни гледни точки може да се окаже несвършено и дори нежелателно. Така, наприкладъ, равновесието между производство и пласментъ може да бѣде незадоволително отъ гледище на ангажирането на работната ржка, а пълното нейно заемане може да означава нарушаване равновесието въ пласмента, или пресилване на кредитнитѣ възможности и т. н.

Ако се възприеме това гледище, тогава действително цѣлата теория за кризитѣ, като нарушаване на стопанското равновесие, би трѣбвало да падне. Но въпреки това остава откритъ въпроса за мѣрките за сравнение, който се разрешава пакъ като се приеме, че нѣма статично равновесие, а има само относителни състояния, които могат да се квалифициратъ при една или друга база като упадъкъ, напредъкъ, криза или просперитетъ.

Причини за конюнктурнитѣ измѣнения.

Въ теорията се очертаватъ главно две групи учени, които обясняватъ стопанскитѣ кризи, т. е. и конюнктурнитѣ цикли по разни начини. Едната група, къмъ която като най-яркъ представителъ днесъ можемъ да причислимъ проф. Густавъ Каселъ, е склонна да се осланя на монокаузални обяснения не само за промѣнитѣ въ отдѣлнитѣ народни стопанства но и за такива отъ свѣтовенъ масщабъ. Така, напримѣръ, проф. Каселъ въ своето съчинение „The dounsfoll of the gold standard“ недвусмислено твърди, че причинитѣ на досегашната всеобща стопанска криза иматъ чисто монетенъ характеръ. Другата група учени, къмъ която принадлежи и проф. д-ръ Оскаръ Моргенщернъ, който изнесе въ София два реферата презъ 1935 год. върху конюнктурнитѣ проблеми¹⁾ поддържатъ становища, които имъ позволяватъ да се обленатъ на мултикаузални хипотези при обясняването на стопанскитѣ кризи и конюнктурнитѣ цикли. Подобно на проф. Каселъ, за основни фактори при конюнктурнитѣ промѣни други взиматъ не паритѣ, а производството, като казватъ, че всѣко свѣрхпроизводство води до кризисни състояния и въ останалитѣ стопански браншове. Нѣкои слагатъ центъра на тежестъта върху пласмента, като намиратъ, че подконсумацията е първопричина за завъртането на конюнктурния цикълъ. Безработицата сжщо така се схваща като първопричина, при все, че нерѣдко тя е само последица на други фактори. Не липсватъ обяснения на цѣлостни конюнктурни цикли и съ промѣни въ кредитната система, въ стойността на паритѣ, въ ценитѣ на стокитѣ и т. н. Нѣкои по-общи обяснения, които сж извлѣчени изъ непосредственъ опитъ на последната криза се свеждатъ до това, че всѣки подеъмъ носи въ себе си зародиша и подготовката на нова криза. И колкото подеъмътъ е по-голѣмъ, толкова кризата е по-дълбока и по-остра. Това схващане, което все повече се разпространява и популяризира, подготвя и единъ новъ факторъ, който спира често колелото на възхода, за да го повърне къмъ упадъкъ. Новиятъ факторъ би могълъ да се именува „конюнктуренъ песимизъмъ“.

Всѣки, който знае, че съществуватъ конюнктурни цикли и че следъ просперитета идва упадъкъ, винаги е склоненъ да вижда въ всѣко задържане на просперитета единъ повратъ на стопанския животъ и настѣпването на нова криза. А стопанскиятъ животъ е извънредно чувствителенъ къмъ такива влияния, особено въ периоди на възходъ. Разколебаването на довѣрието и промѣната въ настроенията лесно могат да преустановятъ всѣка предприемчивостъ, докато ново довѣрие и нова предприемчивостъ не могат да се създадатъ съ сжщата бързина. Къмъ стопанскитѣ пе-

¹⁾ Вижъ проф. Д-ръ Оскаръ Моргенщернъ: „Организация, постижения и задачи на конюнктурното изследване“. Трудове на статистическия институтъ за стопански проучвания при Софийския държавенъ университетъ, № 1, 1935.

симисти могат да се причислят всички ония автори, които основателно или не, предричатъ едно упадане на стопанския животъ, основавайки се било на сравнения на едно дадено положение съ други минали стопански състояния, било предвиждайки бъдещето като изхождатъ отъ свои основни разбирания, които намиратъ че не сж осществени. Напримѣръ, мнозина учени, между които може да се включи и д-ръ Шахтъ, намиратъ, че докато не се премахнатъ ограниченията въ международната търговия, опасността отъ обратно завъртане на конюнктурния цикълъ не е изключена и настѣпването на една нова криза по подобие на тая отъ 1929 г. е предстоящо. Конюнктурниятъ песимизъмъ, като факторъ за цикличното движение на стопанския животъ, е съвсемъ ново явление. До 1929 г. обратното на него, имаше едно всеобщо разпространено вѣрване, че въ свѣта ще има вѣченъ просперитетъ, поради което и най-видни икономисти даваха съвършено оптимистични изявления дори въ момента на избухването на октомврийската криза въ Съединенитѣ Щати презъ 1929 г.

Изгладнѣлитѣ пазари следъ свѣтовната война, засилената покупателна способностъ въ неутралнитѣ и слабо засегнати отъ войната страни, съдействуваха за едно нечувано развитие на производството въ всички стопански области. И понеже следъ войната въ душитѣ на хората отъ по-голѣмата частъ на свѣта царуваше стопанския „оптимизъмъ“, никой не можеше да предположи приближаването на фаталния край на стопанския просперитетъ и завъртане на конюнктурния цикълъ въ обратна посока. Настѣпилата криза въ 1929 г. дойде да покаже причинната връзка между факторитѣ, които предизвикватъ настѣпването на отдѣлнитѣ конюнктурни фази. За да дадемъ само една слаба представа за въздействието на стопанскитѣ фактори единъ на другъ, ние ще използваме примѣрътъ, който единъ югославянски авторъ дава за да илюстрира смѣната на конюнктурнитѣ фази. „Да споменемъ само въпроситѣ за ценитѣ, кредита и надницитѣ. Промѣната на ценитѣ унищожаватъ предпоставкитѣ, при които сж били направени инвестициитѣ преди да настѣпи промѣната. Но старитѣ цени би трѣбвало да се задържатъ, за да може вложениятъ капиталъ, който е калкулиралъ съ тѣхъ, да извърши навреме амортизацията си. Промѣната на лихвения процентъ отъ своя страна отежнява функциитѣ на кредита. Повишенитѣ надници, които работницитѣ извоюватъ съ стачки въ времената на просперитетъ, сжщо така намаляватъ рентабилитета на производството и т. н., а всички гореизброени моменти представляватъ отъ себе си фактори, които прекъсватъ единъ стопански възходъ“. Или съ други думи, повтаря се изказаното и по-горе гледище: стопанскиятъ възходъ въ развититѣ страни, носи въ себе си причинитѣ на предстоящи кризи. Това схващане не би било достатъчно за пораждането на стопанския песимизъмъ, ако последната криза, която е най-добре проучената въ стопанската история, не показва неговата правдоподобност. Споменитѣ отъ кризата сж още много силни, за да може да се пренебрегнатъ, а страхътъ да не се направятъ сжщитѣ грѣшки, както и въ миналото, неизвестността дали новитѣ мѣроприятия нѣма да дадатъ старитѣ резултати, пораждатъ онова душевно състояние всрѣдъ научни и практично насочени стопански кръгове, което възспира подема и носи името „стопански песимизъмъ“. Естествено, съ него не се изчерпватъ причинитѣ за цикличнитѣ движения на стопанския животъ, но той е обобщаващия факторъ, последния бутонъ, който предиз-

виква едно или друго насочване на конюнктура. Проявитъ на конюнктурнитъ движения въ отдѣлнитъ страни сж различни и се обуславятъ на първо мѣсто отъ тѣхната стопанска структура. Ето защо, би трѣбвало да се спремъ и на

Класификациитъ на народнитъ стопанства и тѣхнитъ типове конюнктури.

Най-разпространената класификация на отдѣлнитъ типове народни стопанства и съответнитъ имъ конюнктурни прояви е далъ германскиятъ ученъ и ръководителъ на Берлинския институтъ за конюнктурни проучвания Ернстъ Вагеманъ. Споредъ него отдѣлнитъ народни стопанства иматъ различни и характерни свои особености. Тѣхнитъ системи на организация и на производство могатъ да се подраздѣлятъ споредъ степенята на интензитета на стопанската дейность и споредъ степенята на тѣхната организация. Степенята на интензивността зависи отъ композицията и преплитането на производственитъ фактори. Поради това и отдѣлнитъ народни стопанства могатъ да се класиратъ, споредъ професоръ Вагеманъ, както следва: „Високо капиталистични страни сж ония, които иматъ твърде гжсто население и голѣмо количество капитали, полукапиталистични страни сж ония, които иматъ малки капитали, но гжсто население и некапиталистични страни сж ония, които сж рѣдко населени и иматъ ограничени количества капитали. Свѣтътъ би могълъ, следователно, да се раздѣли на територии, които стопански сж некапиталистически, некапиталистически, полукапиталистически и високо капиталистически“. Споредъ сжщиятъ авторъ „формата на организацията на народното стопанство отговара най-често — но не винаги — на степенята на интензивността, като подъ форма на организация се разбиратъ ръководнитъ регулиращи и организационни принципи за покриването на националнитъ нужди.“ Вследствие на това проф. Вагеманъ раздѣля народнитъ стопанства, споредъ формата на организацията имъ, на четири групи, а именно: 1) свободно стопанство, ръководено отъ нуждитъ; 2) свободно стопанство, ръководено отъ рентабилитета; 3) контролирано стопанство, ръководено отъ рентабилитета и 4) контролирано стопанство, ръководено отъ нуждитъ. Комбинирайки факторътъ „форма на организация“ съ „интензитетъ на стопанството“, проф. Вагеманъ намира, че „свободното стопанство, ръководено отъ рентабилитета“ се съчетава обикновено съ степенята на интензитетъ, присъща на новокапиталистическитъ страни. Такъвъ е случаятъ, напримеръ, съ Южна Америка, Австралия и отчасти Северна Америка. Този типъ страни представляватъ класическия случай, възприеманъ отъ класическата политическа икономия, или на така наречената теория на чистата икономия. Но въ индустриалнитъ държави, които сж високо капиталистични, днесъ доминира друга форма на организация — особено въ Германия, Англия и отчасти Франция — контролираното стопанство, ръководено отъ рентабилитета. Ценитъ и надницитъ, лихвенитъ проценти, транспортнитъ тарифи и една частъ отъ производството сж свързани въ тия страни съ монополи, картели и официални разпоредби. Свободното стопанство, ръководено отъ нуждитъ доминира въ земеделскитъ страни и главно въ областитъ, населявани отъ дребни собственици. Обратното, въ плантационното земеделско стопанство доминира принципътъ на рентабилитета.

Нашата страна, според тази класификация спада въ групата на странитѣ съ „свободно стопанство, ръководено отъ нуждитѣ“, при все че най-правилно би било да се включи въ групата на странитѣ съ „контролирано стопанство, ръководено отъ нуждитѣ“. Но конкретно за българската конюнктура и нейнитѣ особености ще говоримъ по-нататкъ.

Общото, което би могло да се каже за националнитѣ конюнктури, за разлика отъ общитѣ свѣтовни конюнктури това е, че конюнктурнитѣ цикли въ разнитѣ страни, показани въ по-горното разпредѣление, иматъ специфиченъ характеръ и се различаватъ силно едни отъ други въ зависимостъ отъ стопанската структура и стопанския интензитетъ на народнитѣ стопанства, отъ епохата, когато се извършватъ конюнктурнитѣ явления и отъ конкретното състояние на стопанството въ всѣки опредѣленъ моментъ (наличностъ на щокове, изобилие или липса на капитали, ниво на ценитѣ и т. н.).

Конюнктурни проучвания.

Конюнктурнитѣ проучвания иматъ за обектъ наблюдението на всички области на стопанския животъ съ всички разполагаеми срѣдства (не само статистически), ограничавайки се главно въ изучаването на всички фази отъ конюнктурния цикълъ. Целта на конюнктурнитѣ проучвания, обаче, е двойка. Отъ една страна тѣ иматъ като първо предназначение да послужатъ за основа на едно предсказване на конюнктурата и отъ друга — да служатъ за указателъ на конюнктурната политика. Въпросътъ за предсказването на бъдещето развитие на работитѣ винаги е представлявалъ една отъ най-атакуемитѣ точки на конюнктурнитѣ проучвания. Мнозина се основаватъ на това, че стопанската работа е дѣло на човѣшки личности, които разполагатъ съ свободна воля и могатъ произволно да дадатъ единъ или другъ ходъ на сдѣлките си. Тукъ тѣ изхождатъ отъ срѣдневѣковното правило, което казваше, че „дори и дяволътъ не може да отгатне човѣшкитѣ намѣрения“. Но конюнктурнитѣ предвиждания се различаватъ твърде много отъ астрологическитѣ или оракулски предсказания. Тѣ се стремятъ да избѣгнатъ субективния елементъ и субективнитѣ преценки, като замѣстватъ произволнитѣ сжждения съ единъ количественъ критерии, добитъ отъ проследяването и сравняването на количественитѣ и други промѣни въ стопанската областъ. И съ право проф. Вагеманъ се запитва: Какво представлява въ сжщностъ предвиждането? — Не е ли то само едно констатиране на неизбѣжни последици отъ известни действия? Въ всички наши действия ние можемъ да включимъ известно очакване, съ което ги започваме, т. е. да предсказваме. Всѣка предприемаческа работа въ сжщностъ е възможна само следъ предварително предвиждане на бъдещето.

И въ много случаи, особено въ стопанската дейностъ, предсказването на бъдещето не крие въ себе си нищо мистично, нищо свѣрхестествено. То става възможно благодарение на пресмѣтания и благодарение на предвиждането на естествени промѣни, тъй както може да се предскаже, че при нормални условия петдесетъ тона въглища ще стигнатъ за да закаратъ единъ влакъ на известно разстояние, или че едно малко дете ще получи зжби на шестия месецъ и ще проходи на едногодишна възраст. Тогава, ако е възможно при всѣка предприемаческа работа да се предвиди бъдещето, защо да не може да се предвиди

резултата на сбора отъ личнитъ предприемчивости, което въ края на краищата представлява сжщността на народното стопанство? Изхождайки отъ началото, че однороднитъ действия даватъ, съ съответнитъ изключения, еднакви резултати, конюнктурнитъ проучвания си поставятъ за целъ да обхванатъ всички елементи на стопанската дейность, всички благоприятни или неблагоприятни условия за нейното развитие и следъ констатиране на тѣхното влияние да се прецени каква насока ще вземе конюнктурното развитие въ предстоящия периодъ. За тази целъ конюнктурнитъ институти прибѣгватъ до така нареченитъ стопански барометри. Единъ отъ първитъ барометри е изчисляването на единъ общъ индексъ на развитието на стопанския животъ, индексъ, който да показва отслабването или засилването на конюнктурата и който да служи като единственъ указателъ за преминаването на отдѣлнитъ конюнктурни фази. Но поради редъ статистически неудобства и главно поради това, че много противоположни стопански фактори могатъ да се неутрализиратъ и уравновесяватъ въ него, като съответнитъ промѣни въ стопанството останатъ неотбелязани, той се прилага доста рѣдко. Единъ втори барометъръ, който и днесъ е много популяренъ е този на Харвардския университетъ. Този барометъръ почива на базата на сравнението въ форма на криви линии на известни серии стопански фактори. Въ харвардския случай тѣзи елементи сж: пазара на ценнитъ книжа, стоковия пазаръ и паричния пазаръ. Но и той не е въ състояние да даде една пълна картина на стопанския животъ и не може, поради това, да служи за мѣрило на неговитъ измѣнения. На трето мѣсто се достига до още единъ методъ, който се възприема отъ Берлинския конюнктуренъ институтъ и се прилага до известна степенъ отъ нашата Главна дирекция на статистиката въ нейнитъ ежемесечни конюнктурни прегледи, които, обаче, се задоволяватъ да правятъ констатации, като избѣгватъ прогнозитъ. Този методъ се състои въ използването на една система отъ барометри, които изучаватъ стопанското развитие отъ всички възможни страни и съ възможната най-голѣма ширина. Казаниятъ методъ, обаче, не се задоволява само съ изработването на статистически редове и съ тѣхното сухо сравнение. Въ неговия обсегъ влиза и непосредственото наблюдение на стопанскитъ сили, на напрежението въ отдѣлнитъ стопански браншове, на тенденцитъ въ стопанството и на логиката на фактитъ, т. е. той се опитва да обхване стопанското развитие и въ дълбочина.

Единъ новъ барометъръ, предложенъ отъ г. проф. О. Андерсонъ е този на отклоненията, които се отбелязватъ въ величината на националния доходъ. Този начинъ на установяване конюнктурнитъ промѣни, действително би ималъ голѣми констатативни преимущества, безъ да може да се каже доколко би послужилъ за основа на прогнози. Но оветъ това, той се сблъсква и съ извънредно голѣми затруднения при изчисляването на националния доходъ, особено въ страни като нашата, гдето не е въведенъ и трудно би се въвелъ единъ общъ подоходенъ данѣкъ, отъ който да се черпятъ сведения за състоянието на националния доходъ безъ особено голѣми закѣснения.

Съвременното прилагане на конюнктурнитъ наблюдения възприема една смѣсена система отъ всички горепоказани начини, като търси, безъ догматизмъ и безъ предварително опредѣлени граници, да обхване всички показатели и всички промѣни въ конюнктурния цикълъ, промѣни,

които най-добре могат да послужат за постигането на дветъ основни цели на конюнктурнитъ проучвания: предвиждане на бъдещето и указатели за конюнктурната политика. Преди да се занимаемъ съ конюнктурната политика, която е най-новото явление въ стопанския животъ, ще трѣбва да се опитаме да проследимъ какви промѣни сж настъпили въ свѣтовното стопанство, каква е неговата сегашна конюнктурна особеностъ и едва тогава да изтъкнемъ конкретнитъ мѣрки, които се взематъ по поводъ на това констатирано международно и вътрешно национално стопанско положение.

Конюнктурно състояние на свѣта преди кризата.

Едва ли има париродъ отъ стопанската история на свѣта, който да е по-добре проученъ отъ този, който започна следъ великата война. Ето защо и една характеристика на предкризисния и самия кризисенъ периодъ се улеснява твърде много. Достатъчно е човѣкъ да се порови изъ многобройнитъ проучвания по този въпросъ за да може да си състави правилна представа за неговитъ характерни черти отъ конюнктурно гледище. Една отъ най-важнитъ особености на предкризисния периодъ се състои въ това, че съ изключение на Съветска Русия, която живѣеше свой изолиранъ животъ, останалиятъ свѣтъ бѣше останалъ въ епохата на либерализма съ всички негови конюнктурни отлики. На първо мѣсто предкризисния периодъ се отличавахе съ съществуването на свѣтовни пазари и международни цени. Движението на пазаритъ отбелязвахе интензитета на стопанската дейностъ, а ценитъ очертаваха най-ясно развитието на конюнктурния цикълъ. Тенденцията на развоя на свѣтовната търговия показваше едно по-благоприятно развитие отъ това на индустриалното производство. Така при база 1921 г. = 100 свѣтовното производство и свѣтовната търговия сж се развивали както следва:

	1925	1927	1928	1929
Свѣтовно производство	135	132	146	150
Свѣтовна търговия	137	139	157	163

По-силниятъ развой на пласмента, отколкото на производството доведе индустриалцитъ, главно въ Съединенитъ Щати, до мисълта, че трѣбва да се разшири производството, за да отговори на търсенето. Тогава се прояви въ пълна сила една нова тенденция, която ускори силно възходящата конюнктура на свѣтовното стопанство. Това бѣше рационализацията на индустрията и свързанитъ съ нея огромни индустриални инвестиции. Усилената инвестиционна дейностъ, която намали силно безработицата и съдействуваше за едно допълнително разширение на консумацията е една отъ главнитъ характеристики на възходящия периодъ отъ конюнктурния цикълъ, който завърши въ 1929 г., когато се констатира, че рационализираниитъ индустрии иматъ много по-голямъ капацитетъ, отколкото е нормалното търсене на стоки. Поради съществуването на свѣтовни стокови тържища, въ предкризисния периодъ една конюнктура въ дадена мѣродавна страна бързо се пренасяше посредствомъ свѣтовнитъ пазари и въ другитъ страни. Свѣтовниятъ пазаръ бѣше връзката, звеното, посредствомъ което отдѣлнитъ народни стопанства си влияеха едно на друго и създаваха общо насочване на свѣтовната конюнктура. Благоприятната конюнктура въ една страна се

пренасяше лесно и бързо посрѣдствомъ свѣтовнитѣ пазари и въ другитѣ страни, а кризата въ една страна предизвикваше скоро кризи и въ останалитѣ страни. Ето защо, въ предкризисния периодъ можеше да се говори за свѣтовно стопанство и да се счита, че движението на конюнктурата обхваща всемира. За подкрепата на този универсаленъ характеръ на конюнктурния цикълъ допринасяше твърде много и свѣтовното тържище на капиталитѣ. Въ развитието на конюнктурния цикълъ, международнитѣ движения на капиталитѣ и тѣхния износъ иматъ по-динамиченъ характеръ, отколкото износътъ на стоки.

Износътъ на капитали обикновено е свързанъ съ инвестиционна и производствена дейностъ въ страната, въ която се внася, т. е. съ по-усилена стопанска дейностъ, а същевременно влѣче следъ себе си износъ на стоки и машини отъ страната, която е емитирала чуждестранния заемъ, значи действува като възбудителенъ стопански факторъ и въ двѣтѣ страни, които участвуватъ въ емисионната сдѣлка. Ако пъкъ въ страната, износителъ на капитали се е достигнало до свърхпроизводство, което не може да се пласира на нормалнитѣ му пазари, износътъ на капитали и следващия го потокъ отъ стоки, означаватъ отлагане на кризата, която би се породила отъ свърхпроизводството въ страната-износителъ на капитали. Износътъ на капитали, обаче, се характеризира съ две твърде важни особености. Той е по-еластиченъ отъ износа на стоки, защото може да се пласира безъ да е необходимо веднага да бѣде заплатенъ съ нѣкоя контра-престация, т. е. може да се отправи къмъ страни, които още не сж стопански развити и които очакватъ капиталитѣ, за да могатъ да напреднатъ въ производствено и платежно отношение, докато стоката се продава или въ брой, или на краткосроченъ кредитъ. Износътъ на капитали е сжщо така много по-чувствителенъ отъ тоя на стоки, защото стоката се продава или въ брой, или на краткосроченъ почекъ, поради което не е толкова чувствителна къмъ стопанскитѣ или политически промѣни, и дори къмъ възможността отъ такива промѣни.

За да се види доколко този възбудителенъ факторъ е престаналъ да инжектира международното стопанство, ще дадемъ следната малка таблица, изработена отъ Обществото на народитѣ за емисията на капитали за чуждестранна смѣтка въ милиони единици отъ националнитѣ валути:

	1928	1935	1936	Като една отъ съществени
Съединени Щати	1319,1	—	23,—	нитѣ характеристики на пред-
Белгия	1210,—	—	?	кризисния периодъ се очертава
Франция	2687,—	—	—	и системата на частно-сто-
Холандия	242,34	—	0,44	пански международни
Англия	63,3	3,4	3,3	връзки: Частната инициатива
Швейцария	91,6	—	—	и кредитътъ на частни лица

и фирми бѣха нормалнитѣ пазари, посрѣдствомъ които отдѣлнитѣ народни стопанства влизаха въ връзка едно съ друго и въздействуваха върху развитието на свѣтовната конюнктура. Следъ кризата положението по този пунктъ се промѣни съществено.

Най-после, като една отъ важнитѣ характеристики на периода 1925—1929 може да се спомене и свърхпроизводството на капитали. Ако подъ капитали разбираме не само паричнитѣ такива, но и индустриалния капиталъ, който въ голѣмата му частъ е инвестиранъ въ производствени

срѣдства, то, както се спомена и по-горе, 1929 год. завари индустриалния секторъ отъ свѣтовното стопанство въ едно особено положение. Срѣдствата на производството — фабрики, машини и др. — бѣха модернизирани и рационализирани до крайностъ. Производствената имъ способностъ бѣше силно увеличена въ сравнение съ стария капацитетъ на фабрицитѣ, инсталациитѣ бѣха съвършено нови и се оказа, че липсва мѣсто за нови инвестиции, а фабрицитѣ можеха да задоволятъ въ твърде кратъкъ срокъ всички изисквания на търсенето. Поради рационализацията тѣ извадиха голѣмъ брой работници отъ заеманитѣ отъ тѣхъ служби, като съ това ограничиха търсенето на вътрешнитѣ си пазари. И дори при новия подъемъ презъ 1936—1937 год. търсенето не можа да натовари съ работа всички съществуващи индустриални предприятия. Това отъ своя страна ограничи инвестирането на нови капитали въ индустрията (инсталациитѣ още не сж изхабени), а новообразуващитѣ се капитали оставатъ въ парична форма и това имъ придава редъ неблагоприятни свойства. Тѣ ставатъ зависими отъ политическата несигурностъ, търсятъ рента въ борсови спекулации и т. н., а всичко това прѣчи на развитието на една нормална конюнктура.

Конюнктурни промѣни презъ свѣтовната криза.

Огромниятъ потенциаленъ капацитетъ на рационализираното индустриално производство, който следъ 1929 год. не можѣ да получи работа, доведе до едно силно изостряне на конкуренцията и на възприемането на дѣмпингови методи отъ всички предприятия и дори отъ всички държави. Срещу тѣхъ бѣха издигнати баристри отъ странитѣ, които се чувствуваха засегнати отъ безогледната конкуренция и международната търговия отпадна. Това отпадане е показано въ следната сравнителна таблица за развоя на свѣтовната търговия и производство при база 1932 = 100.

	1933	1934	1935	1936
Свѣтовно производство	108	114	123	129
Свѣтовна търговия	101	105	110	115

Това увеличение на производството въ по-голѣмъ размѣръ, отколжото на търговията показва, че сж прекжснати до известна степенъ връзкитѣ между отдѣлнитѣ народни стопанства. И това е може би най-важната промѣна, която настъпи следъ свѣтовната криза. Откжсването на народнитѣ стопанства отъ свѣтовното тържище отслаби функциитѣ на последното и то вече не представлява оня могщъ конюнктуренъ факторъ, какъвто бѣше въ миналото. Отдѣлнитѣ страни започватъ да описватъ повече или по-малко отдѣлни конюнктурни цикли. Поради това и вмѣсто да имаме единъ общъ свѣтовенъ конюнктуренъ цикълъ, днесъ забелязваме, че отдѣлнитѣ страни се намиратъ въ разни фази на своитѣ цикли, т. е. едни отбелязватъ силенъ възходъ, други едва се изкубватъ отъ кризата е трети вече превалятъ горната възвратна точка и навлизатъ въ фаза на упадъкъ. Съ други думи казано, на много мѣста се развива вмѣсто международна конюнктура, вътрешна национална конюнктура. Международното движение на капиталитѣ промѣни съвършено характера си. Вмѣсто капиталови емисии за индустриални инвестиции, днесъ имаме „лѣтащи капитали“, които търсятъ краткосрочни борсови спекулации. Тѣзи капитали иматъ чисто спекулативенъ характеръ, тѣ се

мжчат да правятъ предвиждания и да сконтиратъ веднага ефекта на очакваното повишение или понижение на ценнитъ книжа. Тъ сж готови сжщо така да напуснатъ при първия сигналъ обекта въ който сж инвестирани — ценната книга—и съ това да повлѣкатъ неоправдани стопански крахове на мѣродавнитъ борси. На мѣстото на частния международенъ дебиторъ, днесъ имаме главно държави—дебитори, което е само единъ признакъ на увеличената роля на държавата като конюнктуренъ факторъ. Ролята на държавата като факторъ въ конюнктурното развитие се увеличава извънредно силно и следъ повече или по-малко силното ликвидирание съ стопанския либерализъмъ въ повечето страни. Но нейната роля изпъква на първи планъ едва следъ като тя поде инициативата да води конюнктурна политика.

Конюнктурна политика.

Целта на конюнктурната политика е да премахне конюнктуритъ въ развой на народното стопанство и да му даде една праволинейна и възходяща насока. Въ миналото народнитъ стопанства сж се оставяли почти напълно на влиянието на естествения конюнктуренъ развой. Държавата е въздействувала върху отдѣлнитъ конюнктурни фази съ слаби и често неефикасни срѣдства, каквито сж били, напимѣръ, манипулацията съ лихвения процентъ, митническата политика и др. Следъ избухването на кризата, обаче, отдѣлнитъ държави се опитватъ сами и съ собствени срѣдства да завъртятъ колелото на конюнктурата въ рамкитъ на народното стопанство. За да постигнатъ тази цель, въ много страни и отъ много стопански ръководни фактори се счита, че замръзването на стопанския развой на едно ниско стѣпало въ сравнение съ нѣкои минали периоди се дължи между другото и на това, че липсва една двигателна, моторна сила, която да раздвижи стопанския механизъмъ и да го остави следъ това механически да продължи пътя си къмъ просперитетъ. Ето защо, конюнктурната политика на голѣмитъ държави, на които ще се спремъ съ по нѣколко думи по-нататкъ, цели преди всичко завъртването на стопанския моторъ. Тукъ, обаче, би трѣбвало да отворимъ една скоба, за да споменемъ за предпоставкитъ, които трѣбва да сжществуватъ, за да може да се ръководи едно народно стопанство въ конюнктурно отношение. За да може да сжществува вътрешна конюнктурна и да се направлява сжщата, необходимо е производствениятъ процесъ въ повечето случаи да представлява отъ себе си единъ затворенъ кръгъ, т. е. създаването на работа въ единъ стопански клонъ да предизвиква отъ себе си разширение на работата въ останалитъ стопански клонове, и по този начинъ, чрезъ веригата на взаимната зависимостъ да се засили стопанската дейность въ всички области на стопанството. Но това е възможно само въ страни, които могатъ да намѣрятъ въ собственото си стопанство възможности за всички производства и главно за едно широко развито индустриално производство. Само преработващата промишленостъ е силно еластична и само тя може да добие ново темпо на дейность, ако въ нея се инжектиратъ възбудителнитъ срѣдства на конюнктурната политика.

Въ странитъ съ земеделско производство, които разчитатъ твърде много на чуждия пазаръ за да пласиратъ излишека отъ произвежданитъ храни и сурови материали, този затворенъ кръгъ липсва. Ако въ тѣхъ

се започне една конюнктурна политика, напрімѣръ, съ строежъ на желѣзници, необходимиятъ инвестиционенъ материалъ не може да се добие отъ мѣстни фабрики, а ще трѣбва да се доставя отъ чужбина. Значи, моторната сила, която ще се вложи въ стопанството чрезъ финансиране на общественитѣ постройки ще даде благоприятнитѣ си отражения въ чужди страни, които произвеждатъ, напрімѣръ, подвижния желѣзопътенъ материалъ. Съ това веригата на взаимното въздействие се прекъсва и завъртането на стопанския моторъ не може да се осъществи.

Безъ да влизаме въ повече подробности по този интересенъ въпросъ, който може да ни отнеме много мѣсто, ще извлѣчемъ отъ казаното само едно най-общо заключение. Вътрешна конюнктура може да съществува само въ индустриалнитѣ страни. Само тѣ могатъ да изживѣватъ самостоятелни национални конюнктурни цикли и да направляватъ по своя воля стопанството си. Въ земеделскитѣ страни, особено въ тия съ дребно трудово земедѣлие, самостоятелни конюнктурни сж почти невъзможни. Тѣ могатъ или да се прилепятъ къмъ една силно развита индустриална държава (случаятъ съ Дания и Англия) и да започнатъ единъ свой конюнктуренъ цикълъ, който ще се обуславя отъ отраженията, давани отъ конюнктурния цикълъ на индустриалната страна, или да останатъ подъ влиянието на развитието на международната конюнктура. Разликата между двата типа страни по отношение на тѣхнитѣ реакционни особености е не само въ това, че земеделскитѣ страни сж много по-нечувствителни къмъ конюнктурната политика отъ индустриалнитѣ. Тази разлика се очертава доста ясно и като се направи сравнение между пштищата, посрѣдствомъ които конюнктурата засѣга стопанството. Индустриалнитѣ страни могатъ съ своята конюнктурна вътрешна политика да събудятъ и подтикнатъ къмъ действие много производства, които се нуждаятъ и отъ произходящи отъ чужбина сурови материали, като по този начинъ съ развитието на вътрешната си конюнктура влияятъ върху развитието на международната. Въ дребно земеделскитѣ страни пътятъ на конюнктурното въздействие е винаги обратенъ. Тѣ нѣматъ своя собствена вътрешна конюнктура и подобренията или влошаванията на конюнктурното развитие идва винаги по канала на външната търговия. Ето защо състоянието на международнитѣ стопански условия е за тѣхъ много по-важно, отколкото за странитѣ, които могатъ да си позволятъ лукса да търсятъ разрешение на стопанскитѣ си проблеми само въ собственитѣ си граници и съ собственитѣ си сили.

Най-характерното въ конюнктурната политика се състои въ това, че държавата се явява вече не само като контроленъ органъ, какъвто бѣше въ предкризисния периодъ, но тя става вече работодателъ, длъжникъ и активенъ ръководителъ на цѣли важни стопански клонове. Въ различнитѣ страни, намѣсата на държавата като конюнктуренъ факторъ се е проявявала различно. Въ Англия държавата можѣ да се ограничи само съ функцията на факторъ, който завъртва колелото на стопанското развитие, като обезцени лирата стерлингъ, като повиши митата, създаде уравнилителния фондъ и започна една политика чрезъ държавното съкровище и Банкъ офъ Ингландъ, наречена „Open market policy“. Следъ тази намѣса, частниятъ капиталъ можѣ да продължи дѣлото на държавата и да поеме върху себе си останалия развой на стопанството. Въ Съединенитѣ Щати конюнктурната политика започна съ обез-

ценяването на долара, което имаше за целъ да облекчи задълженията на фермеритѣ и да повиши ценитѣ, а следъ това продължи съ намѣрението да ликвидира съ безработицата, за която целъ и до днесъ тамъ се извършватъ огромни обществени постройки. Въ Германия конюнктурната политика започна също така съ желанието да се ликвидира съ безработицата, за която целъ се започнаха обществени постройки. Въ последствие като центъръ на конюнктурната политика остана превъоръжаването.

Най-същественото въ провеждането на конюнктурната политика, съ огледъ на развитието на конюнктурата и на нейнитѣ бждещи възможности, е въпросътъ за нейното финансиране. Отъ разполагаемитѣ данни се вижда, че това финансиране се извършва само отчасти съ редовни бюджетни срѣдства, което все пакъ би могло да се приеме като благоприятенъ факторъ. Главнитѣ източници за финансиране на тази политика идватъ по пътя на кредита. Въ следната таблица, показваща процента, съ който държавата участвува на паричния пазаръ при емитирането на заеми, проличава извънредно ясно начинътъ, по който държавата си набавя необходимитѣ ѝ срѣдства.

Процентъ на държавнитѣ емисии отъ всички емисии ¹⁾				Както се вижда отъ горната таблица, само за Англия би могло да се каже, че днешното ѝ конюнктурно развитие е такова на частното стопанство, докато навсѣкжде другаде това развитие представлява отъ себе си „държавна конюнктура“. Тогава, щомъ като финансирането на конюнктурата е ставало посрѣдствомъ натрупването на дългове, може да се постави въпроса: до кога ще може да се върши това финансиране чрезъ изсмукване на излишецитѣ, които народното стопанство е събрало било подъ формата на влогове въ банкитѣ, било като разполагаеми срѣдства, които подъ разни предлози се превръщатъ въ държавни облигации? И следъ като това изсмукване стане невъзможно, ще се премине ли къмъ инфлация, или ще се остави конюнктурата да отбележи естествениятъ въ такъвъ случай упадѣкъ?
	1929	1936	1929 1936	
Съединени Щати	15.5	75.32)	33.2 55.3	
Белгия	14.1	77.3	22.5 71.6	
Франция	36.8	89.6	24.7 97.0	
Германия	63.0	95.6		

Въ случая съ Германия, гдето имаме една най-ярко проведена конюнктурна политика отъ страна на държавата, центърътъ на тежестта бѣше сложенъ върху въоръженията. Моторната сила въ народното стопанство стана тежката индустрия. Следъ като въоръженията бѣха по-привършени, на нея трѣбваше да се поставятъ нови задачи. Тѣзи задачи се откриха въ четиригодишния планъ, който изисква произвеждането на огромни количества машини, които ще служатъ за други производства. За да може, обаче да се продължи този курсъ на конюнктурата, стана необходимо да се ликвидира колкото се може повече съ либерализма и да се премине къмъ автархия. Автархията е последица на конюнктурната политика и колкото по-силно се развива първата, толкова повече се осъществява втората. Но колкото повече се осъществява автархията, т. е., колкото повече нови индустрии се основаватъ и нови сурогати се

¹⁾ Вижъ „Narodno Blagostanie“ № 46, 1937.

²⁾ 1934 г. — 96.4

изнамиратъ, толкова повече се измѣня и структурата на народното стопанство, толкова нови механизми влизатъ въ действие и съ факта на самото си съществуване промѣнятъ насоката на конюнктурното развитие. Разбира се, освенъ влиянието на вътрешната национална конюнктура, народнитѣ стопанства на индустриалнитѣ страни сж подложени на влиянието и на международната конюнктура, но за разлика отъ дребно земеделскитѣ, тѣ сж по-чувствителни къмъ благоприятното развитие на свѣтовната конюнктура, отколкото къмъ неблагоприятното, тъй като при добро състояние на международнитѣ пазари, тѣ могатъ да насочатъ известна частъ отъ твърде еластичното си индустриално производство къмъ чужбина, докато въ времена на кризи, могатъ да провеждатъ национална конюнктурна политика. За земеделскитѣ държави тази възможностъ е сведена до минимумъ. Тѣ сж изложени на всички бури, които могатъ да се появятъ въ пазаритѣ на суровитѣ материали и на хранитѣ. Тѣ понасятъ и всички спекулативни манипулации на „летищитѣ капитали“, които предизвикватъ понѣкога и изкуствени влошавания въ борсовото състояние на суровитѣ материали, за да добиятъ спекулативни свърхпечалби.

Преди да завършимъ, струва ни се, че би било добре да направимъ единъ опитъ за охарактеризиране на българското народно стопанство отъ конюнктурно гледище.

Конюнктурата въ България.

Стопанската структура на всѣка страна представлява отъ себе си изходната точка при опредѣляне на нейнитѣ конюнктурни възможности. Съ огледъ на конюнктурната класификация на страната ни, освенъ нейния дребно земеделски характеръ, отъ извънредно голѣмо значение е въпросътъ за нейната свѣрхнаселеностъ. Въ България има гладъ на земя и липса на обекти за прилагане на голѣма частъ отъ потенциалнитѣ трудови възможности на българския народъ. За да подкрепимъ това становище ние ще използваме чужди проучвания, публикувани въ тримесечното списание на Вагемановия конюнктуренъ институтъ¹⁾. Споредъ тѣзи проучвания, България има най-гъстото земеделско население въ Европа, като на квадратенъ километъръ обработваема площъ се падатъ по 116 души, прехранващи се отъ земедѣлие. Въ сжщото проучване като нормаленъ брой земеделци на квадратенъ километъръ се приематъ 35 до 45 души. Като имаме предвидъ неблагоприятнитѣ климатически условия у насъ, високи земи, които се използватъ за засѣване съ зърнени храни и поради това намаляватъ общия рентабилитетъ и всички останали чисто аграрни условия, които сж много добре проучени и които препятствуватъ за едно значително увеличение на рентабилитета на земята, ние сме задължени да приемемъ, че гладътъ за земя, който съществува приблизително въ половината отъ общото население на България, не му позволява да излѣзе отъ фазата на „народно стопанство рѣководено отъ нуждитѣ“ и да навлѣзе въ ранга на народнитѣ стопанства рѣководени отъ рентабилитета. Ако потърсимъ указанія за конюнктурнитѣ особености на българското народно стопанство въ барометъра, който се препорѣчва отъ проф. Андерсонъ, именно въ националния доходъ, ще видимъ сжщо така, че паричнитѣ доходи на българското земедѣлие, които единствени го свѣр-

¹⁾ Вижъ „Vierteljahrshefte für Konjunktürforschung“ отъ 29.IX.1937.

зватъ съ мѣстния и чуждестраненъ пазаръ и приближаватъ до него влиянието на конюнктурнитѣ цикли, сж свършено недостатъчни за поддържането на единъ най-примитивенъ екзистенцъ—минимумъ. Достатъчно е да споменемъ, че паричниятъ доходъ на селското стопанство възлиза на глава за периода 1924—1935 г. на 125 лв. месечно минимумъ и на 258 лв. максимумъ, за да се види, че възможноститѣ на земеделското ни население за влияние върху паричния и стоковъ пазаръ сж минимални.

И тукъ би могло да се отвори още една скоба, отнасяща се до конюнктурната политика въ индустриалнитѣ и земеделски страни.

Въ индустриалнитѣ страни, както се каза и по-горе, конюнктурната политика взема най-често формата на нѣколкогодишни планове, които се финансиратъ отъ държавата. Последната може да използва за паричнитѣ си нужди два начина, които по неволя биватъ обикновено съчетавани. Това е първо, изсмукване на располагаемитѣ налични сръдства отъ банковата система и спестовността и второ, осъществяване на плана за смѣтка на едно временно понижаване на общия стандартъ на живота, т. е. отнемане на частъ отъ доходитѣ, които се употребяватъ за консумация, за да се вложатъ въ инвестиции, обществени градежи и т. н. За индустриалнитѣ страни, гдето сръдното ниво на живота е най-малко три пѣти по-високо отъ това у насъ, може да се притисне населението и да се застави да живѣе по-скромно, като въпрѣки това му остане достатъчно широкъ маржъ, за да може да поддържа физиологически силитѣ си и да живѣе безъ лишения. Въ България, гдето този маржъ никога не е билъ достиганъ и гдето бедността е всеобщо явление, нѣма физическата възможностъ да се притисне нивото на живота още по-ниско, за да се използва разликата за голѣми конюнктурни ходове. Първиятъ петгодишенъ планъ въ Съветска Русия се проведе при почти еднакъвъ стандартъ на живота за руския народъ съ нашия. Планътъ, обаче не успѣ, а неговото провеждане коштува гладната смъртъ на цѣли населенія. Плановитѣ за индустриализация, които се провеждатъ пѣкъ отъ съседни намъ страни и главно отъ Ромъния и Турция, почиватъ на чуждестранното кредитиране, тъй като не могатъ по примѣра на Германия да взематъ частъ отъ голѣмитѣ приходи на населението за да ги използватъ за творчески цели.

Конкретно за България е отъ значение да се види какъ се използватъ располагаемитѣ налични сръдства, за да се прецени, възъ основа на реални данни, възможна ли е една конюнктурна политика и въ какъвъ размѣръ държавата може да почерпи нови финансови сръдства отъ населението. За тази целъ ние се опитахме въ едно проучване да установимъ какъ се насочватъ паричнитѣ доходи въ България. Въ резултатъ се получи следната предварителна картина на насочването на националния париченъ доходъ презъ периода на кризата (вж. прилож. № 1 и 2 на стр. 145):

Както се вижда, сръдно надъ 65% отъ паричния доходъ на селението отива за консумация, а само за консумация и за издръжка на държавата, включително желѣзницитѣ и пошитѣ, българския народъ плаща надъ 90% отъ паричния си доходъ.

Пригодено това изчисление за селското население, полученитѣ резултати сж още по-обезсърдителни. Това проличава отъ следната таблица за насочването на селскитѣ доходи, въ които известни елементи безъ особено значение сж пропуснати, тъй като не можаха да се установятъ (вж. последната таблица на стр. 145):

Приложение № 1.

Насочване на паричния национален доход в България (въ милиони лева)

Насочване на плащанията къмъ:															
Година	Произвед. на селск. стопан.	Индустриални произведения	Занаятчийски произведения	Вносъ на готови фабрик. отъ чужбина	Всячко към консумация	Публ. правни тѣла (безъ Б. Д. Ж.)	Транспортъ (Б. Д. Ж.)	Нето разходъ къмъ строежи	Наеми	Погасяване на задължения	Поддържане на застраховки	Платници въ чужбина	Влогове въ банки	Всичко насочени парични доходи	Националенъ парич. доходъ, изчисленъ отъ Д-ръ Ас. Чаловъ
М и л и о н и л е в а															
1929	9777	5959	7500	2895	26131	5998	1559	508	966	2285	356	255	—	38058	36042
1930	7162	5306	6633	1429	20530	5310	1469	346	992	1812	357	215	—	31031	31052
1931	6098	5653	5800	1276	18827	4757	1476	114	1075	1523	317	200	—	28289	28750
1932	5633	5583	5431	1031	17678	4289	1466	206	1054	1451	307	150	—	26601	25410
1933	5137	5114	5116	523	15890	4566	1448	96	1084	1443	287	138	—	24952	23312
1934	5788	5067	4746	547	16148	4703	1458	166	923	1294	271	110	346	25419	22685
1935	6292	5043	4489	777	16601	5327	1492	242	774	1266	260	110	296	26368	23883

Приложение № 2

Насочване на паричния национален доход в България (въ проценти)

Насочване на плащанията към:														
Години	Произвед. на селск. стопан.	Индустриални произведения	Занаятчийски произведения	Вносъ на готови фабрик. отъ чужбина (за консум.)	Всичко към консумация	Публ. правни тѣла безъ Б. Д. Ж.	Транспортъ (Б. Д. Ж.)	Нето разходъ за строежи	Наеми	Погасяване на задължения	Поддържане на застрахов.	Платници въ чужбина	Влогове въ банковата система	Всичко насоченъ париченъ националенъ доходъ
П р о ц е н т и														
1929	25.69	15.66	19.70	7.61	68.66	15.76	4.10	1.33	2.54	6.00	0.93	0.68	—	100
1930	23.08	17.10	21.37	4.61	66.16	17.11	4.73	1.12	3.20	5.84	1.15	0.69	—	100
1931	21.56	19.98	20.50	4.51	66.55	16.81	5.22	0.40	3.81	5.38	1.12	0.71	—	100
1932	21.18	20.99	20.41	3.88	66.46	16.12	5.51	0.77	3.97	5.46	1.15	0.56	—	100
1933	20.58	20.50	20.50	2.10	63.68	18.30	5.81	0.38	4.35	5.78	1.15	0.55	—	100
1934	22.77	19.93	18.67	2.15	63.52	18.50	5.74	0.65	3.64	5.09	1.07	0.43	1.36	100
1935	23.86	19.12	17.03	2.95	62.96	20.20	5.66	0.92	2.93	4.80	0.99	0.42	1.12	100

Насочване на селската платежеспособност (въ мил. лева)

Селски разходи за					
Година	Консумация	Данъци	Погасяване задължения	Транспортъ	Всячко селски париченъ доходъ
1929	11459	876	1022	613	13970
1930	9607	716	627	540	11490
1931	8689	629	449	580	10347
1932	6259	596	364	554	7773
1933	5285	661	399	541	6886
1934	5832	746	189	420	7187
1935	6608	903	171	553	8236

Както се вижда, между 81.4 и 88.4% отъ всички парични доходи на селското население отиватъ за консумация и въпрѣки това сумитѣ, които се падатъ на единъ селянинъ за консумативни цели се движатъ между 100 и 215 лв. Като имаме предвидъ, че въ графата „консумация“ е включенъ и селскиятъ строежъ на здания и домакински приспособления, ще видимъ, че разполагаемитѣ сръдства за задоволяване на нужди отъ първа необходимостъ едва ли стигатъ за поддържане на физиологически сили на голѣмата маса отъ народа. Като резултатъ отъ тази крайна бедностъ се появява и единъ другъ конюнктуренъ елементъ, който е отъ значение при насочването на изследванията въ тази област. Отъ едно просто

сравняване на данните за опазаряването на селско-стопанските произведения, забелязано и отъ д-ръ Чакаловъ въ неговата книга върху националния доходъ, проличава, че въ години на неурожай или на ниски цени, се увеличава процентното опазаряване на селско-стопанските произведения, което би било абсолютно нелогично, ако въ системата на нашето селско стопанство рентабилитетътъ играеше нѣкаква роля. Отъ този фактъ може да се извлѣче заключение, което се оправдава и отъ непосредственото наблюдение на отдѣлни стопанства, че въ нашата селско-стопанска система размѣрътъ на паричния приходъ не се обуславя отъ излишечитѣ, които селянинътъ отдѣля следъ като приспадне необходимитѣ количества за лична консумация, а обратното: количествата, които се оставятъ за консумация се опредѣлятъ отъ минималнитѣ суми, които селскиятъ стопанинъ трѣбва да получи за да задоволи най-належащитѣ си консумативни нужди. Значи, еластичността въ случая е по-голъма въ изхранването (респективно въ изгладняването), отколкото въ получавания париченъ доходъ, съ което може да се обясни и сравнително непромѣнния размѣръ на процента отъ паричния доходъ, който се използва за консумативни цели (до известна степенъ спадането на ценитѣ изравнява спадането на дохода въ абсолютни цифри). Въ градското стопанство преобладаващъ елементъ представляватъ общественитѣ служители и работницитѣ въ индустриалнитѣ заведения. Доходитѣ на първитѣ сж сравнително постоянни, макаръ и минимални, поради което индустрията, работяща за вътрешния пазаръ, има единъ доста установенъ пласментъ въ градското население.¹⁾ Отъ това следва, че градскиятъ пазаръ е сравнително нееластиченъ и нечувствителенъ къмъ конюнктурнитѣ колебания. Въ България конюнктурата се отразява и изразява главно въ подвижността на селскитѣ доходи, което, поради малката пазарностъ на селско-стопанския натураленъ доходъ, дава и относително малки конюнктурни отклонения въ общо националната конюнктура. Обратно на странитѣ съ регламентирано или свободно стопанство, регулирано отъ дохода, въ България земеделското стопанство, въпрѣки малката си парична връзка съ пазара, е по-чувствително къмъ конюнктурнитѣ измѣнения, защото неговитѣ произведения се влияятъ силно отъ международната конюнктура. Конюнктурнитѣ тласъци и вълни у насъ иматъ началото си въ селското стопанство, а градското дава само тѣхнитѣ отражения. А общо взето българското национално стопанство не може да има своя национална конюнктура, така независима както напримѣръ въ Германия, Англия или Съединенитѣ Щати. Това е така, защото у насъ, както се изтъква и по-горе, веригата на взаимно възбуждащитѣ се стопански активности се прекъсва, щомъ се достигне до ония индустриални браншове, които трѣбва да влѣзатъ въ действие, а липсватъ въ страната ни. Българското конюнктурно развитие, въ заключение, е въ тѣсна връзка съ международното конюнктурно развитие и специално съ конюнктуритѣ, които засѣгатъ хранителнитѣ произведения и суровитѣ материали. Конюнктурната реактивностъ, обаче, е по-слаба, отколкото въ странитѣ съ развитата индустрия, което още не означава нѣкакво преимущество за България, тъй като тази конюнктурна стабилностъ се изкупува съ едно крайно

¹⁾ Вижъ: проф. О. Андерсонъ — „Нѣкои теоритични въпроси въ връзка съ конюнктурнитѣ движения въ юго-източнитѣ европейски земеделски държави“. — Трудове на статистическия институтъ за стопански проучвания. № 1 отъ 1936 година.

ниско ниво на живота, запазването на което не е никаква предпоставка за стопанския напредък.

Въпросът за прогнозата в България.

Поради изтъкнатите по-горе съображения, всеки опит за прогноза в стопанското развитие на България, трябва да се основава да прогнози за развитието на международното стопанство. Ето защо, в конюнктурно отношение прогнозите на местна почва и с местни данни са твърде рисковани. Още повече, че земеделското производство на България, което е основният конюнктурен фактор, се влияе не само от чисто стопански елементи, но и от ред климатични такива, които лесно могат да унищожат плодът на положените усилия. Що се касае до прогнозите, основащи се на международни изследвания, ако те имат само временен характер и то не надвишаващ няколко месеца, от значение са данните за разполагаемите щокове от земеделски произведения, тия за цените им, за интензитета на търсенето и за предполагаемите бъдещи реколти. Тук би било уместно да се спомене, че аграрната криза, която се преплете с конюнктурната индустриална криза, дойде самостоятелно и то като резултат на причини, коренно различаващи се от тия на конюнктурната криза. Въпросът за свърхпроизводството на земеделски произведения, в сравнение с консумацията на такива, остава като главна причина за настъпилото пресищане на пазарите с храни и за последвалото спадане на цените им. Някои искат да видят причината за това явление в настъпилата подконсумация, но нам се струва, че истинската причина се крие в рационализацията на производството в страните, където то е поставено на началата на рентабилитета, а не на „задоволяване нуждите“, т. е. гдето обработваемата площ на глава от селското население е около 10 пъти по-голяма отколкото в България (Канада) и гдето рационализирането на производството се рентири, защото въведените машини могат да се натоварят с достатъчно работа в индивидуално обработваната площ и без опасност, че ще изхвърлят работната ръка, която няма где другаде да намери приложение на трудовите си сили. Ето защо, временното покачване на цените на земеделските произведения, което се появи като резултат на две неурожайни реколти в големите страни, производителки на храни, дойде само да облекчи аграрната криза, но не и да я разреши. Ако разгледаме дълготрайната тенденция в развоя на нашето земеделско стопанство, също така ще трябва да констатираме, че тази тенденция отива към влошаване, а не към подобрене, независимо от международните стопански условия. Това е така, защото нарастването на земеделското ни население върви по-бързо, отколкото разширението на обработваемите площи, а статичното положение на нашата индустрия, което неминуемо настъпва с прилагането на закона за „преситеността“, не дава възможност да се осъществи едно преливане на населението от селото към града. Като се има предвид, че възможностите за вътрешно колонизиране у нас вече са изчерпани и че всяко ново разораване на пасищата ще доведе до намаление на фуража, а от там и до ограничаване на скотовъдството, до намаляване на торовете и т. н., чисто земеделските перспективи и методи за разрешаване на аграрната криза, която настъпва у нас и се ускорява с все по-бър-

зото културно издигане на населението, се очертават като неефекасни. Съ огледъ на тази нежелателна далечна перспектива за българското земедѣлие, се поставя и основната стопанска проблема предъ нашата държавна стопанска политика: да се дадатъ достатъчно нови възможности на българския народъ да приложи въ рентабилна стопанска дейностъ своитѣ разполагаеми трудови сили.

РАЗВИТИЕ НА ИДЕЯТА ЗА СВОБОДНАТА ТЪРГОВИЯ ВЪ АНГЛИЯ.

ОТЪ

БОРИСЪ П. МОНЧЕВЪ

Настоящата историко-икономическа студия има скромната задача да обрисва бѣгло картината на стопанския животъ на Англия, родината на политическата икономия, за времето преди възникване на идеята за свободната търговия (XIV, XV, XVI и XVII вѣкове); да изтъкне главнитѣ насоки на икономическата политика на сѣщата страна за това време; да покаже причинитѣ, които сж накарали англичанитѣ да започнатъ да изоставятъ старитѣ принципи на меркантилизма и условията, които сж благоприятствували и обусловили възникването на идеята за свободната търговия; да опише исторически зараждането и развитието на горната идея и изтъкне представителитѣ на последната въ икономическата литература, а така сжщо да проследи пжтя, по който се стигна до окончателното възтържествуване и господство на идеята за свободната търговия и резултатитѣ отъ това.

I.

Презъ срѣдновѣковието правнитѣ и икономически схващания на народа сж се отличавали съ своя примитивизъмъ. Отношенията на отдѣлнитѣ лица къмъ държавата и на върховната властъ къмъ поданицитѣ сж били изградени върху началата на частното право, а народната икономика се е намирала още подъ влиянието на феодалното стопанство. Частно-правнитѣ схващания въ почти всички области на тогавашния животъ не сж били достигнали до оная степенъ на развитие, когато се е породило и публично-правното схващане за отношенията между държавата и нейнитѣ поданици. Тогава на държавнитѣ и обществени цели и интереси още се е гледало като на такива, които се преследватъ отъ отдѣлнитѣ лица, членове на обществото и поданици на държавата. По-късно сж се развили вече и публично-правнитѣ схващания за отношенията на държавата къмъ своитѣ поданици и на тѣзи последнитѣ къмъ първата, при което, обаче, отдѣлнатѣ лица сж признавали на държавата само толкова властъ на върховенство и само толкова права, а тѣ сж поемали върху себе си само толкова задължения, колкото всичко това е било нужно, за да постигнатъ и да осмъществятъ своитѣ цели и интереси. Този индивидуализъмъ на срѣдновѣковието е създаълъ схващането, че съ осмъществяването на целитѣ и интереситѣ на отдѣлнитѣ лица се постигатъ и тѣзи на обществото, на държавата, а отъ тамъ и изводътъ, че когато на отдѣлнитѣ лица е добре и когато тѣ сж богати, тогава и на държавата ще е добре и тя ще е богата.

Англия, твърде изостанала въ стопанско отношение до началото на XVI вѣкъ, поради бързото си обществено-правно развитие е постигнала завидни успѣхи и въ икономическо отношение, макаръ че въ областта на икономиката ѝ да сж били пренесени нѣкои характерни начала на срѣдновѣковния индивидуализъмъ и на частно-правнитѣ възгледи. Бидейки до втората половина на XVI вѣкъ повече земеделска страна, безъ колонии и безъ особена търговия, при царуването на Ричардъ II (1377-1405 г.) тя възприела принципа да купува отъ чужбина по-малко, отколкото да продава, принципъ, който дълго време игралъ доминирующа роль въ ранното ѝ законодателство. Този принципъ има за целъ да привлече колкото се може повече пари отъ чужбина, и следъ това тѣзи пари да се задържатъ въ страната, като имъ се попрѣчи да излѣзатъ задъ граница отново. Горниятъ принципъ е билъ създаденъ подъ влияние на господстващитѣ по това време възгледи, че паритѣ сж единственото богатство както за отдѣлния човѣкъ, така и за държавата, а така сжщо и подъ влияние на мѣрките, които други държави (Испания) вземали за задържане на паричнитѣ съкровища, които добивали отъ колонитѣ си. По този начинъ се постави началото на една сложна система на търговска политика — система на паричния балансъ, целяща чрезъ дейтелността на държавата и нейния контролъ при всѣка една търговска сдѣлка на всѣки англичанинъ съ чужденецъ, да се получи парична разлика въ полза на първия, която да се задържи въ страната. Тази целъ се постигнала посрѣдствомъ следнитѣ способности: 1) износътъ на пари задъ граница билъ запретенъ; 2) устроени били складове на континента имащи характеръ на официални тържища, кждето държавата извличала доходи посрѣдствомъ мита и кждето чрезъ свои чиновници контролирала паричното обращение; 3) уреденъ билъ монетенъ дворъ и били създадени длѣжноститѣ кралски обмѣнители, издирватели и митнически надзиратели; 4) постановенъ билъ законъ за изразходването, чрезъ който търговеца-чужденецъ, внасящъ стоки въ Англия, трѣбвало да закупи съ полученитѣ за тѣхъ пари английски стоки, за да не може да изнесе задъ граница никакви пари; 5) били установени специални отношения на хазаи и гости при Хенрихъ VI, като всѣки чужденецъ — търговецъ се считалъ гостъ на специално назначенъ му хазаинъ, който бдѣлъ за търговскитѣ му сдѣлки и трѣбвало да знае всички данни за всѣка отъ тѣхъ, заради което получавалъ процентъ при сдѣлжитѣ.

Разбира се, тия способности и мѣрки съ течение на времето сж били или увеличавани и разнообразявани, или намалявани и ограничавани, споредъ нуждитѣ на момента. Смисълътъ, обаче, на всички тия мѣрки е билъ щото държавната властъ да обхване изцѣло подъ своя надзоръ частнитѣ отношения въ търговията съ чужбина и по тоя начинъ да постигне главната своя целъ — предполагаемото обогатяване на страната чрезъ придобиване и задържане на изобилие отъ скъпоценни метали и пари. Прочее, строгата държавна опека не се е ограничавала само за външната търговия — надзора и вмѣшательството на правителството въ това време се простирали върху цѣлата икономическа деятелностъ на народа. Както частното лице въ своето стопанство може и трѣбва да упражнява твърде бдителенъ и често стѣснителенъ за подчиненитѣ контролъ на тѣхнитѣ действия, за да гарантира собственото си благополучие, така държавата и обществото, споредъ частно-правнитѣ схващания на срѣдновѣковието,

съ най-строго вмѣшательство въ народно-стопанския животъ, сж били длъжни да обезпечатъ общото благоденствие. Гилдинтъ, корпорациитъ и цехитъ поставили рамки за частната деятелностъ и посочвали предѣлитъ на стопанскитъ стремления на отдѣлнитъ индивиди. Тия задачи се изпълнявали отъ твърде сложна административна организация¹⁾.

Не подлежи на съмнение, че относителното цвѣтущо състояние на английския народъ въ края на срѣднитъ вѣкове съвпада съ крайното развитие на държавната опека. Вмѣшательството на държавнитъ и обществени власти, ако и да е парализирвало много отъ проявленията на свободната икономическа деятелностъ, сждейки по последствията, съвсемъ не е докарало на първо време вредни резултати за общото благо. Даже обратното, въ много случаи това вмѣшательство е принасяло действителна и разнообразна полза—силната власть е защищавала слабия въ икономическата борба съ силния, примирявала е противоположнитъ интереси на различнитъ класи, унищожавала е частната експлоатация на общественитъ интереси и е препятствувала на много опасни проявления на промишлената конкуренция. Парламентътъ презъ XIV, XV и отчасти XVI вѣкове се е държалъ безпристрастно и не е попадалъ подъ изключителното влияние на класови интереси, както това е ставало по-късно. Къмъ XV вѣкъ е било забелязано едно ново стремление между по-богатитъ лица отъ търговскитъ и промишлени класи къмъ придобиване на полски имоти и поземлени владения, които имоти, обаче, поради поскупването на вълната, скоро били превърнати отъ ниви въ пасища. По този поводъ били гласувани нѣколко важни акта, съ които се взели бързи мѣрки за възпиране на горния гибеленъ за не особено силното земедѣлие на английския народъ, стремежъ. По мнението на авторитетния познавачъ на тази епоха, Фраудъ, означенитъ мѣрки задържали навреме посочения ходъ на земедѣлския превратъ въ Англия. Както и да е, но тѣ безспорно изразяватъ съ себе си характера на отношенията на държавната власть по това време къмъ своитъ задачи — тя не представлявала отъ себе си изключителнитъ интереси на земедѣлската класа, както това е било въ края на XVII и цѣлия XVIII вѣкъ, нито интереситъ на срѣдното съсловие, както въ многото мѣроприятия на XIX столѣтие. Държавната власть до това време (XIV, XV и отчасти XVI вѣкове), съ малки изключения, се отнасяла къмъ цѣлия народъ еднакво. Когато следъ страшната чума презъ 1348 година, Англия се е лишила едва ли не отъ половината си жители и цената на труда се е увеличила до крайностъ, парламентътъ взелъ страната на наемателитъ на труда, земевладѣлци и производители, и издалъ редица постановления, регулиращи работническата заплата и свободата на действие на работника. Но когато наемателитъ и земевладѣлцитъ, поради желанието имъ да извлѣкатъ най-голъма печалба отъ собственото си имущество, започнали да превръщатъ нивитъ си въ ливади и да събиратъ малкитъ владения въ една ржка, тогава парламентътъ издава редица закони, ограничаващи незабавно тѣхната свобода на действие и насочени изключително въ полза на селската работническа класа.

Историческиятъ ходъ на събитията тласкалъ и развитието на икономическия животъ на Англия, която къмъ срѣдата на XVI вѣкъ е била

¹⁾ И. Янжулъ — Английская свободная торговля; выпускъ первый, I Периодъ меркантильный, Москва 1876, стр. 11.

вече съ увеличено население и съ уголѣменъ капиталъ, а отъ тукъ и съ увеличена търговия. Търговскитѣ връзки по това време сж се засилили до такава степенъ, че вече е било невъзможно да се проследяватъ и контролиратъ, поради което започнали да ставатъ редица измѣнения въ системата на паричния балансъ. Главнитѣ причини, обаче, които сж допринесли за изоставянето на системата за паричния балансъ въ търговската политика на Англия сж били: основаването на търговската компания „Merchant Adventusius“ и нейнитѣ привилегии; обезценяването на паритѣ при Хенрихъ VIII; употребата на мѣнителници, нуждни при сдѣлките съ търговцитѣ—чужденци и най-после превземането на Кале отъ французитѣ. Като представители на меркантилнитѣ схващания и защитници на теорията за паричния балансъ трѣбва да се посочатъ Вилиямъ Стафордъ, когото считатъ за първи теоритикъ на меркантилизма въ XVI вѣкъ, Милсъ, Мейлинсъ и Мисънденъ.

Подъ влиянието на промѣната, която вече била настѣпила въ общественото мнение относно монополитѣ и нѣкои остарѣли вече форми на старата система, се е създадала нова меркантилна школа съ новото схващане за системата на търговския балансъ. Тази система е имала сжщата целъ както и системата на паричния балансъ, но се е отличавала отъ нея по срѣдствата си. При тази система износа на пари билъ позволенъ, съ целъ следъ известно време да се внесе по-голѣмо количество пари отъ изнесеното.

II.

Съ възприемане на системата на търговския балансъ сж настѣпили важни последици — много отъ принудителнитѣ полицейски мѣрки били отмѣнени, вѣрата въ силата и полезността на монополитѣ до известна степенъ била разколебана, и най-после, била въдворена по-голѣма свобода за икономическа деятелностъ изобщо. Обаче, главната целъ и на тази икономическа политика все пакъ оставала сжщата — паритѣ, само че къмъ тѣхъ тя се стремяла по нѣколко нови пѣтища. Така, напримѣръ, вноса на чуждестранни манифактурни стоки или се запрещавалъ, или се обременявалъ съ голѣми мита, родната индустрия съ всички мѣрки се е поощрявала и затова даже стачкитѣ били забранени, както и всѣкакви сдружавания между работницитѣ, поощрявало се увеличението на населението и корабоплаването. Начало на тази втора меркантилна школа е поставилъ Thomas Mun презъ XVII вѣкъ съ две свои бележити съчинения отъ 1621 г. и 1664 г. Независимо отъ това, че той разкритикувалъ старата меркантилна система и положилъ основитѣ на новата такава, но сжщиятъ достигналъ до нѣкои смѣли изводи, които сж били развити и усъвършенствувани отъ нѣкои икономисти по-късно. Така Томасъ Мунъ изважда заключението, че икономическитѣ явления се развиватъ не произволно, а по известни опредѣлени закони, които нищо не е въ състояние да унищожи и споредъ него, произволни мѣрки могатъ само временно да измѣнятъ хода на събитията, но следъ това всичко би се възвърнало въ предишнотѣ си състояние и би трѣгнало по първоначалното си направление. Влиянието, което този авторъ е оказалъ върху икономическата политика на Англия на времето си е било твърде голѣмо. Обаче, не по-малко влияние е оказало върху сжщата и извънредното развитие на търговията съ чужбина и придобиването на колонии презъ

XVI вѣкъ. При това, не може да се отрече, че английската колониална политика е била далече по-мѣдра отъ тази на испанцитѣ. Докато последнитѣ сѣ се насочили къмъ извличане само на пари и ценни метали отъ своитѣ колонии, Англия си поставила за целъ да получава отъ тѣхъ предимно сурови материали, чрезъ което е постигнала увеличение на търговията, засилване на индустрията и едно изключително развитие на корабоплаването. За затвърдяване и разширяване на тия резултати е последвалъ прочутия навигационенъ актъ на Кромвелъ. Този актъ билъ по-късно допълванъ и измѣняванъ съ други актове и билъ обезсиленъ окончателно въ 1849 година. На навигационния актъ мнозина отъ икономиститѣ, общественицитѣ и ученицитѣ на Англия гледатъ като на изразъ и дѣло на народна мѣдростъ и го считатъ като крайгѣленъ камѣкъ за цѣлата колониална система на Великобритания. Въ системата отъ навигационни закони въ Англия има два отличителни момента: 1) увеличение на английската морска мощъ и пълното изключване на чуждестранното корабоплаване отъ търговията съ английскитѣ колонии и 2) осигуряване за Великобритания всичкитѣ доходи отъ колониитѣ и посредствомъ монополизиране на тѣхния вносъ и износъ (И. Янжулъ—стр. 88). За морското надмощие на Англия не малко сѣ допринесли и писателитѣ-икономиисти Томасъ Колпеперъ, Джозиа Чайлдъ и особено Вилиамъ Петти, които сѣ повлияли на английската икономическа политика да се насочи въ духа на холандската, която се отличавала съ инициатива и напредѣкъ. Трудовѣтѣ на тия писатели сѣ допринесли доста много и за развитието и разяснението на икономическитѣ понятия и подготвили почва къмъ нови схващания за стопанската деятельность и особено за търговията. Въ резултатъ на това, презъ XVII вѣкъ въ Англия системата на паричния балансъ била окончателно изоставена и благоприятнитѣ последици оправдали тази реформа.

III.

Трѣбвало, прочее, да се отиде по-нататѣкъ въ това направление, като изоставяйки оборенитѣ стари възгледи и мѣроприятія, се установятъ нови изводи и се посочатъ нови пѣтища за икономическата политика на страната. Тѣзи нови изводи и препорѣжката за новъ пѣтъ на английската икономическа политика, пѣтъ къмъ свободната търговия, били направени отъ Дѣдлей Нортъ въ 1691 година съ една брошура, която не е носила неговото име, а само името на издателя ѝ Thomas Basset. Бидейки самъ търговецъ, преживѣлъ много години въ чужбина, Нортъ е придобилъ огромни познания и опитностъ въ областта на търговско-стопанската деятельность на хората и народитѣ. Това му е дало възможностъ да изгради една нова оригинална негова система за свободна търговия, каквато до тогава така стройно не е била развивана отъ никой неговъ предшественикъ. Дѣдлей Нортъ оборилъ всички мѣроприятія и аргументи на меркантилизма и се обявилъ противъ всѣко вмѣшательство на държавата въ стопанския животъ на народа. Той твърди: „Че цѣлиятъ свѣтъ, относително търговията, съставлява нѣщо като една нация или народъ, а всички отдѣлни нации—като индивидитѣ на единъ народъ; че намалението на търговията на една нация не е нещастие само за нея, но и за цѣлия свѣтъ, защото всички нации сѣ съединени заедно (съ общи интереси); че не може да съществува търговия неизгодна за

народа, понеже ако би се оказала такава, хората биха я изоставили, а кждето търговцитѣ преуспѣватъ, тамъ преуспѣва и народа, отъ който тѣ сж една частъ; че нежелателно е хората да се принуждаватъ къмъ деятельность по предписанъ образецъ, защото това може да бжде изгодно за нѣкого, но народа чрезъ това нищо не придобива, защото каквото се дава на единия поданикъ, това се взема отъ другия; че никакви правителствени закони не могатъ да опредѣлятъ ценитѣ при търговията, които трѣбва да се установяватъ сами, и ако такива закони съществуватъ, то тѣ представляватъ за търговията голѣма прѣчка и заслужаватъ осжждане; че износътъ на пари при търговията увеличава богатството на нацията, но разходитѣ за войни подпомагатъ обедняването на народа“. Съчинението на Нортъ представлява цѣлостна система на учението за свободната търговия. Въ нея достатъчно сж отразени най-главнитѣ пунктове на съвременната му школа на „laissez faire, laissez passer“. Той не само, че не счита паритѣ за единствено богатство, както правятъ по-голѣмата частъ отъ неговитѣ съвременници, но даже не ги счита и източници за богатство, признавайки за такъвъ труда. Нортъ скжсва почти всѣка връзка съ старитѣ възгледи. На чело на предишната вътрешна икономическа политика стояла задачата да се въдвори съ помощта на държавната властъ благополучие, даже и съ цената на нѣкой неуспѣхъ за увеличаване на народното богатство. На пръвъ планъ се изтъквало като целъ на държавата отстраняване на икономическитѣ бедствия и едва на вторъ планъ — увеличение на производството и чрезъ това на богатството. Възгледитѣ на Нортъ значително се различаватъ отъ този порядъкъ. У него на първо мѣсто стои богатството на страната, за което е необходимо усилено производство. Богатството на страната се отождествява отъ него съ нейното благополучие или благосъстояние и по този начинъ дветѣ цели се сливатъ въ една, но богатството на страната или на народа се съставя отъ отдѣлнитѣ богатства на различнитѣ индивиди и следователно, националното богатство трѣбва да расте по тази мѣрка, въ каквато всѣки индивидъ прибавя нѣщо къмъ това, което той притежава. При това, всѣко ограничение съставлява прѣчка къмъ придобиване богатства отъ човѣка и той винаги се стреми да го избѣгне. Отъ тука следва, че всѣко законодателно вмѣшательство действува като спънка на производството и трѣбва да бжде отхвърлено отъ здравата политика (И. Янжулъ — стр. 109 и сл.).

Идеитѣ на Нортъ, макаръ още недостатъчно изяснени, получили по-нататъшно развитие отъ Адамъ Смитъ и отъ по-новитѣ икономисти отъ школата на свободната търговия, или така наречената класическа школа. Трѣбва силно да се подчертае, че индивидуализма като основно начало на тази школа, която се заражда следъ Нортъ, произхожда отъ частно-правнитѣ възгледи за характера на срѣдновѣковния строй, отъ които даже до известна степенъ, нѣкои отъ меркантилиститѣ бѣха успѣли да се освободятъ. Така, че носителитѣ на новата идея за „free trade“, независимо отъ това, че чертали новъ икономически пътъ и система, все пакъ голѣма частъ отъ изводитѣ си правели основавайки се на старитѣ традиционни схващания. Естествено е, че новата фритрейдерна система представлявала прогресъ на мисълта, обаче, тя логически е довела до много погрѣшни построения и едва ли не до фатални заблуждения и скоро е предизвикала даже силна реакция срещу себе си.

IV.

Въ края на XVII и въ първата половина на XVIII вѣкъ народнитѣ маси въ Англия изпаднали въ незапомнено бедствено състояние. Макаръ народното богатство на гледъ да се е увеличавало, капитализма да се е развивалъ и индустрията и производството да сж се разширявали, голѣма частъ отъ народа и главно работната класа, е обедняла силно. Пауперизъмъ се ширѣлъ на длъжъ и на ширъ по цѣла Англия, въ която, като никога, се развило скитничеството и разбойничеството.

Загрижени еднакво отъ това тежко състояние на народнитѣ маси и общественици, и философи, и икономисти започнали да дирятъ обяснение на това състояние, стремѣли се да откриятъ неговитѣ причини и предписвали срѣдства за премахването му. Но тѣхнитѣ изследвания обикновено сж се отличавали съ своята незадълбоченостъ и дори наивностъ. Малцина сж успѣли спокойно, безъ увлѣчение и сантиментализъмъ да се задълбочатъ въ сжщната на проблема за пауперизма. Така, напримѣръ, даже и голѣмия философъ Джонъ Локъ намиралъ причината за пауперизма на английския народъ не въ недостатъка на предметитѣ за потрѣбление, не въ липсата на работа за бедитѣ, а въ отслабване на дисциплината и нарушаване на правото, поради което той е искалъ да се засили строгостта на законитѣ противъ бедността и скитничеството. За сжщата целъ били предлагани различни проекти и то така настойчиво, че правителството често изпадало въ колебание и правило ту стѣпка напредъ, ту стѣпка назадъ къмъ правилното разрешаване на въпроса. Така въ 1704 година даже известния авторъ на Робинзонъ Крузо, Даниелъ де Фо, издалъ брошура, посветена на парламента подъ надсловъ „Раздаването на милостини не е благотворителностъ“.

Въ сжщностъ причинитѣ за пауперизма сж били доста и най-разнообразни. Успѣхитѣ въ икономическия животъ на Англия сж оказали силно влияние върху прирѣста на населението, което въ последно време се е увеличило. Машинизирането на голѣма частъ отъ фабрицитѣ и други индустриални предприятия, изхвърлили на улицата голѣма частъ отъ ангажиранитѣ въ производството работници. Засиленото механизирано производство натрупало произведени стоки, за които липсвали външни пазари, понеже и другитѣ държави били възприели, като контра мѣрка противъ покровителствената икономическа политика на Англия, сжщитѣ приѣми на покровителствуване своето производство и чрезъ високи мита възпрепятствували вноса на английски стоки. Всичко това докарало първитѣ по-голѣми сътресения и кризи въ производството и търговията. Като последна причина за пауперизма е и обстоятелството, че селянитѣ били лишени отъ ония общински земи, които използвали за паша на добитъка си. Лишени отъ възможността да развиватъ своето скотовѣдство и да произвеждатъ вълна за тъкачната индустрия, което занятие до тогава имъ е служило като главно срѣдство за препитание, тѣ сж се насочвали къмъ индустриалнитѣ центрове да дирятъ работа и сж ставали работници въ фабрицитѣ; поради което сж сподѣлили сждбата на всички индустриални работници следъ откриването на парната машина.

Законодателството на Англия още се лутало и не могло да открие необходимото лѣкарство противъ всички беди, които се създали съ

пауперизма. Чувствувала се е належаща нужда да се предприеме нѣщо по-радикално, да се измѣни курса на дотогашната икономическа политика, намираща се все още подъ силното влияние на меркантилнитѣ възгледи, като преди всичко се уяснятъ забърканитѣ икономически понятия и се установи логическата последователностъ на икономическитѣ явления, като се даде за тѣхъ по-вѣрно обяснение. И като че ли въ отговоръ на тази належаща нужда въ 1776 година се появилъ бележития трудъ на шотландеца Адамъ Смитъ и то точно тогава, когато модерния капитализмъ бѣ се зародилъ, манифактурното производство бѣ въ своя разцвѣтъ и когато надъ всичко стоеше държавната опека, макаръ вече значително отслабена.

Адамъ Смитъ проникнатъ напълно отъ духа на премеѣто, когато се чувствувало силно стремление къмъ широка лична свобода и инициатива, прѣвъ установилъ и възвестилъ съ знаменития си трудъ началото на свободната конкуренция. Резюмирани неговитѣ схващания сж: стопанската деятелностъ на човѣка трѣбва да бѣде освободена отъ всички ограничения, труда отъ всѣкаква регламентация, промишлеността и търговията отъ всѣкаква опека и предоставени изключително на частната инициатива; всѣкакви монополи трѣбва да се отхвърлятъ, а така също данѣцитѣ, системата на корпорациитѣ и цехитѣ; да се унищожатъ всички запрещения и поощрения относно търговията, като се направи тя съвършено свободна. По този начинъ Адамъ Смитъ отрича произвола, който се е ширилъ дълго време изъ държавнитѣ учреждения на Англия и е станалъ изразителъ на общото желание за намаление на прекаленото вмѣшательство на държавата, сковаващо стопанския животъ на страната презъ XVIII вѣкъ. Въ началото на своя бележитъ трудъ, Адамъ Смитъ установява две положения: 1) че всѣко богатство има за източникъ не земята, а труда, и 2) че количеството на богатството зависи отчасти отъ отношението между числото на трудящитѣ се хора и това на нетрудящитѣ се. Цѣлото останало съчинение, споредъ Боклъ, се състои въ приложение на тѣзи две начала за обясняване развитието и механизма на обществото¹⁾.

Главната изходна точка на учението на Адамъ Смитъ не се различава отъ тази на Д. Нортъ и Д. Юмъ — отождествяване на индивидуалнитѣ и обществени интереси. Споредъ неговото учение, частното стопанство се различава отъ народното по-скоро въ количествено, отколкото въ качествено отношение. Затова правилата и разсужденията, които Ад. Смитъ установява за дребнитѣ стопанства, прилага и относно народното стопанство. И понеже стремленията на отдѣлнитѣ лица се направляватъ най-добре отъ собствения имъ интересъ, то всички ограничения и спънки на всѣка самоинициатива трѣбвало да се премахнатъ. А това, което е необходимо за отдѣлното лице, било необходимо споредъ Адамъ Смитъ и за цѣлия народъ. Колкото е по-голѣма свободата въ индивидуалната деятелностъ, толкова и конкуренцията между отдѣлнитѣ производители и търговци би била по-силна и толкова по-бързо производството би се увеличило, търговията — разширила, народното богатство би нараствало. Дори отъ възприемането на свободната търговия Адамъ Смитъ очаквалъ благотворни резултати за всички страни и народи.

¹⁾ Боклъ—История цивилизаций въ Англия 1863 г., т. II, часть II, глава VI, стр. 545.

Учението на Ад. Смитъ е било доразвито и разпространено от неговитъ последователи Давидъ Рикардо, Джеймсъ Милъ, Малтусъ и синътъ на Джеймсъ Милъ — Джонъ Ст. Милъ. Относно вмѣшателството на държавата Рикардо прави вече нѣкои отстъпления. Докато по въпроса за определяне на работната заплата той е твърдо противъ вмѣшателството на държавната власт,относно проблема за премахване на пауперизма допуска държавно вмѣшателство, като признава, че то може да ограничи числото на беднитъ. Джеймсъ Милъ по своя методъ на работа и по възгледи е съвсемъ близкъ до Рикардо, и въ сжщностъ предава неговитъ схващания въ ясна и популярна форма. Той е популяризатора на учението на класическата школа и като горещъ защитникъ на свободната търговия, отрича дирижираната и наложена отъ държавата търговия между метрополията и колониятъ. Придържайки се строго къмъ индуктивния методъ и задълбочавайки се чрезъ него въ своитъ изследвания, Малтусъ достига до крайно интересни и оригинални изводи, особено относно приръста на народонаселението. Той е създателъ на така нареченото фаталистическо направление въ класическата школа. Джонъ Ст. Милъ разработва особено сполучливо въпроса за международната търговия, ползувайки се безспорно отъ постиженията на своитъ предшественици. Той прави извода, че международната търговия допринася на народното стопанство двойна полза, защото докарва въ страната продукти, каквито тя никога не би могла да произведе, а сжщо и по-евтини произведения, отколкото ако тя би сама си ги произвеждала.

Главната линия на възгледитъ на тѣзи икономисти, относно свободната търговия, била твърдо и положително установена, макаръ че до 1820 година меркантилната политика въ Англия все още е доминирала. Влиянието оказано на общественото мнение чрезъ трудоветъ на горнитъ икономисти било извънредно голѣмо. То започнало да се разширява и задълбочава все повече и отъ този моментъ започва решителна борба за надмощие между старата (меркантилна) школа и новата (класическата школа на Адамъ Смитъ). На страната на първата сж били едритъ земедѣлци, капиталиститъ-индустриалци, бюрокрацията, традицията и всички ония, които сж чакали помощъ отъ държавата, а на страната на втората сж били срѣдното съсловие, западналитъ дребни търговци, индустриалци и занаятчии и всички недоволни отъ старитъ начала на меркантилизма. Работническата класа и беднитъ слоеве сж се люшкали ту къмъ едната, ту къмъ другата страна, споредъ изгледитъ на момента да получатъ по-голѣмо облекчение на окаяното си състояние. Най-решителния моментъ въ борбата на новитъ схващания съ меркантилизма настѣпилъ тогава, когато лондонскитъ търговци въ 1820 година отправили своята бележита петиция до парламента. Съ тази петиция търговцитъ се обявявали противъ охранителната политика и противъ държавната намѣса въ търговията, която наричали „съвсемъ опасна и несправедлива“ и искали премахването на всички мита и нормировки, установени подъ предлогъ за покровителство, а въ сжщностъ се преследвали фискални цели. Тази петиция оказала небивало влияние върху парламента и общественото мнение. Изглеждало, като че настѣпва вече края на меркантилния периодъ въ историята на английската икономика и като че ли идеята за свободната търговия, за свободната конкуренция и за държавното невмѣшателство по отношение на тѣхъ, започнала да

спечелва надмощие. Обаче, точно по това време е настъпил единъ обратъ въ развитието на новата идея, който отложилъ нейното окончателно тържество. Причината за това е било необикновено силното развитие на пауперизма наново презъ втората четвъртъ на XIX вѣкъ, като последица на вече усложнения стопански животъ на страната. Станало е нужда да се гласуватъ специални закони за покровителствуване на беднитѣ. Обаче, тѣзи закони срещнали жива опозиция отъ нѣкои страни, защото се считало, че щѣли да развиятъ леността у беднитѣ, понеже тѣ не провеждали новата идея за невмѣшателство на държавата. Тѣзи аргументи, разбира се, не изиграли никаква роля, понеже развиващитѣ се хуманитарни чувства въ общественото мнение породили всредъ него течение на алтруизъмъ къмъ страдащитѣ народни класи. Появили се трудове на такива идеалистично настроени писатели, които били тревога за голѣмата опасностъ за нацията, каквато би се появила, ако не се разреши сполучливо и незабавно проблема за пауперизма. Къмъ 1840 година се заражда „чартизма“, едно ново движение за прокарване държавно покровителство на работническата класа и за извоюване повече права и изгоди за беднитѣ и работницитѣ. По-късно се заражда и социализма въ Англия. Другъ факторъ, относно разколебаване успѣха на новитѣ схващания, безспорно е засиленото употребление на индуктивния методъ при научнитѣ изследвания и специално въ областта на икономическитѣ проблеми. Чрезъ него сж били открити маса грѣшни изводи на фритрейдеритѣ, а това е компрометирало, поне за известно време, успѣха на тѣхното учение. Отъ друга страна протекционизмътъ добилъ широки размѣри. Последователитѣ на протекционизма, оправдавайки го, че той е насоченъ за покровителствуване на икономически слабитѣ слоеве, отпочнали борба съ фритрейдеритѣ съ най-различни срѣдства. Тѣхно дѣло е и анонимния трудъ „Софизми на свободната търговия и критика на популярната политическа икономия“, който ималъ деветъ издания и въ последствие се оказало, че е творба на юриста В. Byles.

Борбата между дветѣ течения се разгорещавала. Още презъ 1836 година въ Англия се е била образувала така наречената „Лига противъ хлѣбнитѣ закони“, която въ сжщностъ е била креация на фритрейдеритѣ. Тази лига, следъ като е водила успѣшна борба противъ „хлѣбнитѣ закони“, които сж осигурявали голѣма рента на едритѣ земевладѣлци, а се продавалъ хлѣба на народа скжпо, следъ отмѣната на тия закони, въ 1846 година, се прекратила. Две години по-късно била основана „Ливерпулската асоциация за финансови реформи“, чиято главна задача е била да поеме върху себе си дейтелността по прекратената вече „Лига противъ хлѣбнитѣ закони“, а именно пропагандиране идеята за свободната търговия. Тази организация издала много книги, брошури и имали даже свой печатенъ органъ. Тя е била дѣло на фритрейдеритѣ, въ отговоръ на което въ 1849 година протекциониститѣ основали своя организация подъ названието „Национално сдружение за покровителство на промишлеността и капитала по цѣлата Британска империя“, чрезъ която да бранятъ своитѣ икономически позиции и интереси.

Но времето, съ своитѣ изисквания и лозунги за свобода, братство и равенство, работило въ полза на фритрейдеритѣ. Най-после и парламентътъ билъ спечеленъ за тѣхнитѣ схващания и на 7 февруарий 1853 година сдружението на протекциониститѣ било закрито. Съ този фактъ

вече ясно се очертава окончателната победа на идеята за свободната търговия, а меркантилизма, респ. протекционизма отивали към своя зalezъ.

V.

Предъ правителството сж били вече поставени за разрешаване следнитъ проблеми: откриване на всички възможни пѣтища за пласиране мѣстнитъ произведения и за вносъ на всички чуждестранни произведения на мѣстнитъ пазари на равни и справедливи начала; устройване на справедлива облагателна система върху вече създаденото, а не върху още създаваемото богатство; възприемане на най-удобни сръдства, за да се направи щото колониалното богатство прѣко да съдействува за материалната поддръжка на държавната организация на метрополията; и най-важната проблема — необходимата промѣна на дотогавашната покровителствена политика и възприемане изцѣло системата на свободната търговия за основа на нова икономическа политика на Англия. На правителството предстояло да направи редица реформи въ разнитъ области на финанситъ, банковото дѣло, земедѣлието, колониалното дѣло, монополитъ и на законитъ за беднитъ, въ духа на новото учение на фритрейдеритъ, което се било вече почти наложило на тогавашното обществено мнение. Необходимо станало вече да се направятъ строги икономии въ издръжката на правителството и да се възприеме проста и справедлива система за прѣко облагане на собствеността и дохода, вмѣсто досегашната система на неравни и тежки облагания на предметитъ за консумация.

Разрешението на всички тѣзи проблеми изисквало много усилия, доста време и преодоляване на не малко прѣчки. Съ историческото развитие на цѣлокупния животъ на Англия, горнитъ изисквания на епохата били задоволявани едно по едно по пѣтя на една ускорена еволюция. Затова, а и поради редъ други причини, въ Англия не се стигна до такова социално-икономическо напрежение, което да предизвика революция, както това стана въ Франция презъ 1789 година. Така че, налагайки своитъ възгледи на правителството и насочвайки го къмъ конкретни реформи въ областта на стопанския животъ въ духа на времето, фритрейдеритъ спечелиха двойна победа: практически прокараха своитъ схващания въ народната икономика на Англия и избавиха тази последната отъ възможна революция.

Начиная отъ времето на окончателното утвърждаване на охранителната система въ Англия въ 1815 година, можемъ да раздѣлимъ историята на развитието на идеята за свободната търговия на четири периода. Първиятъ периодъ трае отъ свършването на войната съ Франция до 1822 година. Това е най-тъмниятъ периодъ на покровителствуване, чието влияние се долава въ народното страдание и честитъ възмущения. Вториятъ периодъ се започва съ реформитъ на Валаса и се свършва съ падането на кабинета на Велингтонъ въ 1830 година. Той се отличава съ първитъ опити на английското правителство да приложи икономическитъ закони къмъ международнитъ търговски сношения. Третиятъ периодъ се открива съ борбата между виги и тори за преустройство на Долната камара и се продължава до падането на кабинета на Мелбурнъ въ 1841 година. Най-забележителното явление тукъ е появяването и първо-

началната дейност на „Лигата против хлѣбнитѣ закони“. Четвъртиятъ периодъ представлява най-важнитѣ преобразования въ търговската политика на Англия и пълното тържество на свободната търговия. Всички тия периоди сж съвсемъ тѣсно свързани по-между си, макаръ ржководящата мисль въ всѣки отъ тѣхъ да е била различна.

Надеждитѣ на фритрейдеритѣ, обаче, не се изпълнили напълно. И това било много естествено, защото тѣ сж очаквали огромни, даже свѣтовни резултати отъ възприемане системата на свободната търговия. Известна е тѣхната максима („свѣтовната свободна търговия е свѣтовенъ миръ“), която не се е осжществила никога напълно. Не може да се отрече, обаче, че резултатитѣ постигнати на първо време следъ установяване на политиката на „free trade“, макаръ и не съвсемъ напълно, сж били голѣми и очевидни, както за Англия, така и за всички други страни. Свободната търговия днесла за Англия, паралелно съ колосалното развитие на промишлеността и търговията, и по-голѣми неудобства. Затова тя не е повдигнала и не подобрила значително положението на английското работничество. Отъ тукъ не следва да се мисли, че това необезпечено положение на английския работникъ е било създадено именно само отъ свободната търговия, както упорито настоявали нѣкои протекционисти, и че ако англичанитѣ биха се придържали къмъ покровителствената система, както настоявали видимо нѣкои протекционисти, то Англия наистина би процъвтѣла, а нейното работничество би благоденствувало. Нѣма съмнение, че ако Англия би се придържала къмъ системата на покровителствуваната, вмѣсто къмъ тази на свободната търговия, при изтъкнатитѣ фактори, нейната политика и въ този случай би докарала тѣзи резултати за народнитѣ маси. Цѣлото различие се заключава само въ това, че измѣнението формата на промишлеността да се извърши съ колкото се може по-малко временни страдания и лишения за болшинството отъ народа. Безспорно е, че свободната търговия е ускорила преврата въ селското стопанство на Англия, спомагайки за превръщането на полята въ пасища, замѣнявайки човѣшкия трудъ съ машини и изхвърляйки маса селски работници на пазара и принуждавайки ги дори да напускатъ отечеството си. Свободната търговия ускорила превръщането на дребното производство въ едро, превърнала Англия, по предсказанието още на Симонди, едва ли не въ една чудовищна фабрика и entrepôt за цѣлия свѣтъ.

Изобщо може да се каже, че събранитѣ грамадни капитални въ Англия изиграли голѣма роль не само въ тази страна, за процъвтѣването на нейната търговия и промишленостъ, но и за раздвижване и претъпяване на свѣтовната търговия. Не трѣбва да се мисли, обаче, че всички тия резултати сж били леко и безпогрѣшно постигнати. Напротивъ, лутането и грѣшкитѣ сж били съпжтници на новата форма на свободната търговия, което е пораждало и силна опозиция на тази форма, като образуването на манчестерската партия, която се е борила за защита правата на работническата класа и успѣла да извоюва така нареченитѣ Labour laws, които все пакъ, макаръ и косвено, се дължатъ на системата на свободната търговия. Да се мисли, обаче, че само тя е била причината за увеличеното благосъстояние на Англия е пресилено и погрѣшно.

VI.

Меркантилиститѣ твърдятъ, че търговията и фабричната промишленостъ иматъ справедливо основание да искатъ за себе си покрови-

телства, защото тяхният интерес е тѣсно свързанъ съ държавния. Да предположимъ че е така, но съвсемъ не е нужно да се смѣсва държавния интересъ, който е интересъ на всички членове на обществото, съ интереса на търговцитѣ и фабрикантитѣ. Държавниятъ интересъ се състои въ това, да се плати за всѣко произведение толкова, колкото то действително струва и да се измѣри неговата ценностъ съ тази полза, която то доставя. Ако степенъта на тази полза е еднаква, то, е ли ползната вещь отечествена или чуждестранна, тя не може да има две различни цени и всѣки консуматоръ ще избере този продавачъ, който ще му я отстъпи по-евтино. Но очевидно е, че личния интересъ на отечественитѣ производители е да продадатъ своитѣ произведения предпочитително предъ чуждестраннитѣ и разбира се, значително по-скъпо отъ тѣхъ. По този начинъ, това покровителствуване на отечествената промишленостъ се завършва обикновено съ загуба за консуматоритѣ. Ако привърженицитѣ на запретителната система действуватъ добросъвестно, то тѣ отричатъ закона за полезността вследствие на невежество, но ако тѣ вършатъ това недобросъвестно, такова отричане се основава на несправедливостъ и нежелание да отдѣлятъ своята изгода отъ обществената такава. Единствениятъ способъ да се докара равновесие между полезността на предметитѣ и тяхната стойностъ се заключава въ признаване на правилото „laissez faire, laissez passer“. Само свободната размѣна може да обезпечи всичкитѣ интереси и да установи всички ценности.

Отъ каквато гледна точка да разглеждаме протекционистичната система, винаги ще намѣримъ, че тя не достига предначертаната цель и че най-надеждното сръдство за увеличаване народното благосъстояние се заключава въ предоставяне съвършена свобода на частната производителна деятельность и въ премахване на всички препятствия за нейното пълно развитие. Да се охранява и защищава обществения интересъ противъ частнитѣ покушения, ето обширната и най-добротворна сфера на действие на правителството, и то е длъжно да се ограничи въ тази сфера. Прѣкото вмѣшательство въ частнитѣ работи нарушава съвсемъ обществения порядъкъ, препятствува за успѣшния ходъ на общественото развитие и влѣче съ себе си неизбѣжни противоречия. Единствениятъ опитъ ни убеждава, че всички класи на обществото сж солидарни помежду си, и прѣката изгода на всѣка една отъ тѣхъ се заключава въ богатството на всички останали. За това не сж нуждни за никого привилегии, а само за всички еднаква справедливостъ. Това начало разрешава всички спорове въ политическата икономия, разсейва всички предразсѣждци, не допуска никакви измѣнения или изключения, и безъ него не би билъ възможенъ никакъвъ прогресъ въ държавния животъ. Ако то не се е утвърдило още по ония времена въ общественото мнение, то затова трѣбва да се обвинява тѣсногръдото схващане на самитѣ производители и вродения въ всѣки човѣкъ егоизъмъ, който отъ всичко най-трудно се убеждава. Всѣки отъ привилегированитѣ производители е готовъ да допусне такива привилегии за другитѣ, да плати за всичко по-скъпо, вследствие на отсъствие на съперничество, и за необходимитѣ му предмети, но при условие и той да може да се възползува отъ нѣкакво малко покровителство.

Да прибавимъ къмъ това, че свободата на търговията не изключва

митата, събирани при вноса на иностранны произведения. Тъзи мита, съставлявайки налогъ върху консумацията, могат да доставятъ значителенъ доходъ на хазната, само ако тѣ се налагатъ съ финансови цели. Въ нѣкои държави имъ отдаватъ преимущество предъ други видове налози. Но опита ни показва, че тѣ само тогава доставятъ максимумъ доходъ на държавното съкровище, когато сж наложени върху предметитѣ за общо употребление и при това така умѣрени, че произведенията не ставатъ отъ тѣхъ по цена недостъпни за значителната маса отъ населението. „Митата, казва Бастия, не трѣбва да бждатъ оржиде за взаимна загуба между производителитѣ, но могатъ да бждатъ за финансовата машина цель така добра, както и всѣка друга“. Къмъ това може да се прибави, че както въ механиката несложната машина се счита по-удобна, то точно така и въ финансовото управление, за въ полза на доходитѣ на хазната, тарифата не трѣбва да бжде обременена съ такива статии, които нищо или почти нищо не допринасятъ, а само заедно съ различнитѣ формалности затрудняватъ свободното течение на търговското обращение. Въ това отношение ние можемъ да посочимъ блестящитѣ резултати отъ финансовитѣ реформи, извършени отъ Хъксисонъ, Пилъ и Гладстонъ, а така сжщо да посочимъ и бюджета на Съединенитѣ щати. „Ако ние почнемъ да разглеждаме, казва Гладстонъ, намаленитѣ мита на произведенията въ 1842 година, а въ още по-голѣмъ мѣрка въ 1845 и 1846 години, то намираме, че тѣ въ течение на единадесетъ години сж възнаградили напълно направената помената жертва. Затова камарата ще ме повѣрва, когато ѝ кажа, че предлаганитѣ отъ менъ тарифни облекчения увеличаватъ консумацията за значителна частъ отъ народа, и въ сжщото време предизвикватъ и засилватъ всѣки родъ отъ промишлената деятельность“.¹⁾

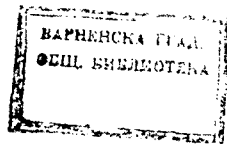
Нека сега да сравнимъ системата на Адамъ Смитъ съ икономическитѣ възгледи, които сж я предшествовали. Въ срѣднитѣ вѣкове, както знаемъ, отношенията на частнитѣ лица били изградени върху началото на частното право. Целитѣ и стремежитѣ на частнитѣ лица не се отличавали отъ общественитѣ и на държавата се е гледало като на проста връзка на индивидуалнитѣ интереси, а на народното стопанство — като на съвокупностъ отъ частни стопанства. Въ XIV и XV вѣкове тѣзи възгледи били подхвърлени на значително измѣнение и държавната власть получила по-голѣмо значение въ икономическата деятельность на народа. Развиващата се меркантилна система обхващала всички страни на народния животъ съ най-строга регламентация. Търговията и промишлеността били подчинени на силната държавна опека. Държавната власть по това време считала себе си не само въ правото, но и задължена да се намѣсва въ всички частни икономически отношения и даже да премахва тѣзи отъ тѣхъ, които, по нейно мнение, заплашвали съ неизгоди общественото благо. Това последното, въ смисълъ на благополучие, доволство и щастие на цѣлия народъ, се установява като ръководна цель на цѣлата меркантилна политика и главна нейна отлика отъ школата на свободната търговия. Дъдлей Нортъ, Давидъ Юмъ и Адамъ Смитъ, сжщо така, разбира се, сж имали предвидъ благо на страната, но, искайки индивидуална икономическа свобода, тѣ подъ благо на страната разбирали изключително нейното богатство въ единственъ смисълъ,

¹ Idem, стр. 13—45.

т. е. притежаване на по-голям капитал или значително число богати хора, които да движат промишлеността и търговията на страната въ-крупни размъри. Интересът на всяко частно лице се представя от тях-тождествено съ интересът на обществото, и затова възможно по-го-мата производителност на частното стопанство, почти безъ всякакви ограничения, обуславя и най-голямото производство на страната, а следователно и нейното благо. Богатството на народа, смътат всички сто-роници на свободната търговия, се състои от богатството на всички индивиди и затова народното богатство тръбва да расте въ тази мърка, въ каквато всеки индивидъ прибави нещо къмъ своето богатство. Но-всяко ограничение е препятствие за придобиване отъ човѣка богатства и той навсѣкжде го избѣгва. Отъ тукъ, всяко вмѣшательство на законода-теля действува като такова препятствие и той тръбва за обща полза да не се вмѣсва въ стопанската деятелност на частнитѣ лица.

Иначе разсуждавали меркантилиститѣ. Благополучието на всеки индивидъ се намира въ непосредствена връзка и даже зависи прѣко отъ благополучието на цѣлия народъ, и затова всичко, което увеличава благосъстоянието на народа, способствува и за благосъстоянието на всяко частно лице. Но забелязано било, че тѣзи нации процъвтѣли, които имали обширни производства и търговия. На това основание тях-ното поощрение съ всички възможни срѣдства тръбва да съставлява велика целъ за законодателя. Обаче, поставяйки по този начинъ въпроса меркантилиститѣ не считали, че благосъстоянието на страната винаги се намира въ прѣко отношение съ произвеждането на богатства. Могатъ да съществуватъ случаи, при които известно производство се увеличава, а интереситѣ на народа страдатъ. Като такъв примѣръ меркантилиста Стюартъ изтъква излишното производство на предмети за разкошъ. Въ този случай, както и въ много други, той съветва управницитѣ да съ-кратятъ производството, защищавайки истинскитѣ интереси на страната. Също така В. Стафордъ въ XVI вѣкъ предлага въ интереса на селското работническо население да се наложи данѣкъ върху износа на вълна, за да се въпрепятствува превръщането на нивитѣ въ ливади. Върху дър-жавната властъ, споредъ схващанията на меркантилиститѣ, тежи обяза-ността не само да охранява и да бди за деятелността на поданицитѣ, както мислятъ защитницитѣ на принципа за държавното невмѣшательство, но и да я направлява възможно най-добре за общото благо, т. е. да се грижи и за начина на разпредѣлението на продуктитѣ отъ тази деятелностъ.

По този начинъ между възгледитѣ на дветѣ икономически системи може да се проведе следния паралелъ. Меркантилната система е за-имствувала отъ старитѣ схващания на срѣдновѣковието своя погрѣшенъ възгледъ за паритѣ като единствено богатство, но затова скоро въ за-мѣна на това отдѣлила индивидуалнитѣ интереси отъ общественитѣ (Th. Mun) и признала въ късното свое развитие обществено-правното значение на държавната властъ—близко къмъ съвременото разбиране задачитѣ на държавата. Държавата е не само пасивно, охранително учреждение, но и активно, създаваще направо блага на своитѣ поданици съ всички за-висящи отъ нея способности. Тя се грижи въ икономическата областъ за усилено производство на ценности, но не жертвува за него отъ друга страна — тяхното разпредѣление. Изобщо, споредъ възгледитѣ на мер-кантилиститѣ, държавната властъ има разностранни задължения. Тя се

стреми да съдействува за постоянното подобрене на икономическото състояние на всъки индивидъ. Държавата, споредъ тѣхното мнение (Д. Стюартъ), е длъжна да се погрижи щото всъки поданикъ да има възможность да придобие необходимитѣ сръдства за сѣществуване. Адамъ Смитъ и съ него и цѣлата школа на свободната търговия и конкуренция, опровергава меркантилния възгледъ за паритѣ, но въ сѣщото време се възвърнала къмъ частно-правното гледище на сръднитѣ вѣкове касателно отношенията на индивидуалнитѣ интереси къмъ общественитѣ и държавнитѣ. Тя изцѣло възприела частно-правния възгледъ за тия отношения, отождествила стопанския интересъ на всъки индивидъ съ интереса на народа и следователно привела въ фиктивна хармония всички интереси. Отъ тукъ произлѣзли и другитѣ особености на тази система: намаление значението на държавната властъ въ народната икономика, безусловность и неизмѣность на всички икономически закони, едностранно построени почти изключително на самитѣ закони за производство, космополитизмъ въ възгледитѣ за международнитѣ интереси и оптимизмъ въ възгледитѣ за тъмнитѣ страни на икономическия битъ.

Такава е сѣщността на икономическата система, установена отъ Адамъ Смитъ и развита въ множество трудове на по-новитѣ икономисти. Нѣма съмнение, че частъ отъ тази система има само относително значение, както и въ предшествуващата школа, и е била обусловена отъ времето и мѣстото. Въ сѣщность, най-голѣмо развитие меркантилизмътъ е получилъ при прехода на сръдновѣковното натурално стопанство въ парично, т. е. въ това време, когато размѣнния характеръ на търговията се загубилъ и паритѣ, като удобно орджие на размѣната, получили по-голѣмо значение. Отъ тукъ се разбира това преувеличено значение за тѣхната важность, което придава на паритѣ цѣлата меркантилна политика. Въ сѣщото време меркантилизмътъ издига силата и значението на държавната и обществена власти въ регламентацията на икономическитѣ отношения. Условиата на тѣзи времена (XIV—XVI вѣкове) предизвикали необходимостта и отъ такова явление. Земедѣлскиятъ характеръ на страната (до втората половина на XVI вѣкъ), естествениятъ прирѣстъ на населението, връзката между развитието на търговията и политическото могъщество на държавата, всичко това обуславяло съзнанието за важностьта на правителственитѣ мѣроприятия, които биха могли да обезпечатъ разширението на промишлеността и търговията. Къмъ тия причини се присѣдиняватъ лошитѣ пжтища за съобщение, необезпеченость на всички права и личности и накрая, непрестанни войни, които ставали неволни причини сѣщевременно да направятъ съ помощта на широкото мѣстно производство, страната по възможность по-независима отъ чуждестраннитѣ пазари.

Въ XVI вѣкъ, при царуването на Елисавета, много отъ мѣрките на първоначалния стадий на меркантилната система ставатъ излишни и започватъ да бждатъ отмѣнявани или измѣнявани въ тѣхната форма. Нѣкои страни на системата (на монополнитѣ търговски компании), достигащи огромно развитие и разпространение, поради своята крайность, предизвикватъ реакция и постепенно нарастващъ протестъ противъ правителствения произволъ, а сѣщо така и противъ самитѣ принципи на държавното вмѣшательство. Цѣлитъ XVII вѣкъ и по-после до края на първата четвъртъ на XIX вѣкъ меркантилната политика все още продължава,

и заедно съ това промишленитѣ и търговски сили на страната се развиватъ и крепнатъ. Промѣнитѣ въ икономическия строй даватъ ново направление и на самитѣ възгледи за икономическитѣ явления. Историческиятъ ходъ на събитията подготвялъ постепенно съзнанието за необходимостта отъ свободна стопанска деятельность и изобщо стремлението на епохата къмъ индивидуална свобода и иностранното влияние на физиократитѣ. Всичко това е послужило за стимулъ къмъ превратъ на мисълта и за реакция противъ меркантилизма. Появяватъ се съчиненията на Нортъ, Юмъ, Токеръ и на края на Адамъ Смитъ, които извършватъ този великъ превратъ въ идеитѣ за стопанската деятельность, и бидейки сами продуктъ и изразъ на времето, не сж останали безъ силно влияние върху развитието на икономическия строй и върху законодателството. Но извикана на свѣтъ отъ реакцията противъ меркантилизма, новата школа трѣбвало да избере изходна точка различна отъ тази на старата система. Тази изходна точка тя взела отъ частно-правното отождествяване на интереситѣ на индивида съ интереситѣ на народа и държавата, и следователно въ сжщностъ, се възвърнала къмъ срѣдновековния индивидуализмъ. По този начинъ произлѣзла интересна и знаменателна смѣна на икономическитѣ понятия въ историята на народното стопанство. Меркантилната школа (предимно на търговския балансъ) се явила като реакция противъ срѣдновековния индивидуализмъ и на взаимнитѣ частно-правни отношения на индивиди и държава, и затова достигнала до разбиране на обществено-правнитѣ задачи на държавната властъ. На свой редъ, учението за свободната конкуренция се явило като реакция противъ меркантилнитѣ начала и се възвърнало къмъ стария индивидуализмъ съ всичкитѣ негови необходими изводи¹⁾.

Въ значителното имъ болшинство въ протекциониститѣ се забелязва рѣзъкъ торийски отенѣкъ относно мненията и не малкъ отпечатакъ на класови интереси, отколкото у другата школа. Привърженицитѣ на свободната търговия изхождатъ предимно отъ гледна точка за важността на най-голѣмото производство и отождествяватъ по-голѣмата печалба на работодателитѣ съ благополучието на страната, т. е. интереситѣ на манифактуриститѣ, фабрикантитѣ и търговцитѣ заематъ видномѣсто въ тѣхнитѣ сжждения и се явяватъ критерий за полезността на известна политика за страната. Сжщо така и протекциониститѣ (съ малки изключения) се спиратъ на свои редъ предимно около важността за страната на интереситѣ на земеделците, т. е. на неговото процътѣване въ сжществуващитѣ въ Великобритания форми, за което най-добъръ критерий споредъ тѣхъ служи високата рента, получавана отъ ландлордоветѣ. Най-просвѣтенитѣ протекционисти, като сждията Байлсъ, държатъ твърдо за феодалнитѣ прерогативи на поземелната аристокрация и за тѣхната неприкосновеностъ, не гледайки на очевидната вреда отъ обезземяването на цѣлия народъ. Най-сжществената частъ отъ доводитѣ на фритрейдеритѣ въ полза на реформата — нейната необходимостъ, предвидъ на нуждата отъ разширение пазаритѣ и по-далечно развитие на промишлеността, както и подобрене финанситѣ на страната — се оставя отъ страна на протекциониститѣ почти безъ отговоръ. По сжщество тѣ пренебрегватъ аргументитѣ на противната школа и съсрѣдото-

¹⁾ И. Янжулъ, стр. 182 и сл.

чаватъ своето внимание въ важни на гледъ, но второстепенни страни на реформата. Тѣхнитѣ доводи въ по-голѣмата частъ сж съ чисто отрицателни елементи и се заключаватъ въ предсказване на разни вредни послѣдствия отъ възприемане на свободната търговия. Така тѣ доказвали вредата отъ нея относно отношенията на Великобритания къмъ нейнитѣ колонии, които сж се ползвали по-преди съ разни преимущества въ търговската политика предъ чужданцитѣ. Съ изравняването на всички при свободната търговия, връзката на метрополията съ колонитѣ би отслабнала и това би застрашило въ бждеще съ сериозни нещастия, като тѣхното съвършено отпадане, или преграждане свободния достъпъ на британскитѣ произведения.

Развитието на идеята за „free trade“ въ Англия представлява безспирна борба между дветѣ течения, между школата на меркантилиститѣ, наследена и продължена отъ протекциониститѣ, и школата на фритрейдеритѣ. Да се проследи тази борба въ нейнитѣ подробности е задача твърде трудна, но сжщевременно и крайно интересна. Стимулитѣ при тази борба сж били нуждата, лични интереси и благородни стремежи, копнежа за повече свобода и справедливостъ, желание за премахване корупцията и узаконенитѣ чрезъ разнитѣ привилегии неправди, социалнитѣ и хуманни чувства на благородни общественици, отъ една страна и отъ друга — защитата на интереси и придобити права, запазване на монополи и привилегии, амбиция за затвърждаване стопанското *statu quo*, стремление за обезпечаване на материални изгоди, ренти и доходи, както и държавни и обществени интереси до известна степенъ. Прочее, тукъ трѣбва да изтъкнемъ, че възприемането на свободната търговия като идея и прокарването ѝ въ икономическия животъ на Англия на практика е било една необходимостъ за условията на времето, като една реакция на прекаленото държавно вмѣшательство, сковаващо търговия и промишленостъ и създаващо изобилно несправедливости въ областта на народностопанската деятелностъ. Благодарение на типичнитѣ черти на далновидностъ и наклоностъ къмъ компромиси у англичанитѣ, тѣ правейки опити за сближение на дветѣ схващания, постепенно преминали къмъ това на фритрейдеритѣ и по този начинъ, давайки отдушникъ на стопанското заприщване, тласнали икономическия животъ на страната къмъ възходъ, избѣгвайки опасни сътресения и възможна революция, носителка на която идея въ областта на обществено—политическитѣ борби е била партията на вигитѣ. Макаръ победата на фритрейдеритѣ да не е била никога пълна¹⁾, защото винаги поради редица лични, класови и държавнически съображения (за покровителствуване на слабитѣ и малоимотни класи) сж сжществували доста отъ типичнитѣ мѣрки на старата система, то тя все пакъ е изиграла своята историческа роля за Англия, докарвайки редъ благоприятни резултати за последната. Въ практическия икономически животъ и свободната търговия и меркантилизма, респективно протекционизма, представляватъ само исторически форми на сжществуващия икономически строй, имащи свои положителни и отрицателни страни, и затова съвсемъ неправилно е да се приписва само на първата или на втората отъ тѣхъ лошитѣ или добри последици.

¹⁾ И. Янжулъ счита, че реформата за свободната търговия въ Великобритания изобщо е била изпълнена само толкова, колкото това съответствувало или се изисквало отъ интереситѣ на господстващитѣ класи, представлявани въ парламента (стр. 378).

Идеята за свободната търговия е оказала решително влияние и върху международните отношения на Англия. Съгласно старитѣ меркантилни схващания, държавата се е стремѣла да натрупа повече пари и скъпоценни метали, гледайки съ завистъ на другитѣ богати държави и мжчейки се съ всички срѣдства да намали тѣхнитѣ парични богатства и да увеличи своитѣ. При всѣки търговски договоръ съ чужди страни Англия се е старала да изхитри съконтрагента си, и ако не е сполучвала, оставало ѝ последното срѣдство — войната. Поради това, тя е засилила своя флотъ и своята войска и поддържала високъ войнственъ духъ у поданицитѣ си. Всѣка нова тарифа въведена отъ страна на чужда държава се считала като *casus belli* и по този начинъ националнитѣ съперничества и вражди били изострени до крайна степенъ, особено между Англия и Холандия, и се стигнало дори до тамъ, че трѣбвало въ 1762 година графъ Shaftisburg, тогавашенъ лордъ-канцлеръ да заяви, „че дошло е време Англия да предприеме война противъ холандцитѣ на това основание, че невъзможно е дветѣ нации да стоятъ на равно, и че ако ние не надвиемъ тѣхната търговия, то тѣ ще надвиятъ нашата. Или тѣ или ние трѣбва да отстъпимъ. Една отъ дветѣ нации е длъжна да диктува на другата. Съгласие не може да има тамъ, кждето спора идва отъ търговията съ цѣль свѣтъ“¹⁾).

Но когато по-късно на паритѣ и скъпоценнитѣ метали не се е гледало вече като на единствено богатство и особено когато фритрейдеритѣ оповестили идеята за свободната конкуренция и търговия, тогава въ международнитѣ отношения настъпило облекчение и националнитѣ вражди намалѣли значително. Затова даже нѣкои отъ привърженицитѣ на идеята за „free trade“ сж очаквали да настъпи ера на свѣтовенъ миръ и благоденствие за всички. Разбира се, че тѣзи очаквания бидейки преголѣми и утопични, не се и сбжднали. Посочения прогресъ, обаче, въ международно отношение не останалъ незабелѣзанъ, а напротивъ достойно билъ оцененъ.

Продължителната борба между дветѣ школи, на меркантилиститѣ (протекциониститѣ) и фритрейдеритѣ, е създала изобилна икономическа литература, която не е могла да не окаже своето влияние, разбира се благоприятно, за всестранното опознаване на икономическия животъ, за изясняване на неговитѣ проблеми, а сжщо така и за основно разработване на икономическитѣ понятия. Този разцвѣтъ на икономическата литература у фритрейдеритѣ създава класическата школа на чело съ Адамъ Смитъ, която изучавайки и обяснявайки икономическия феномени въ Англия, даде по-късно такъвъ тласкъ въ развитието на политическата икономия като наука и предизвика такъвъ огроменъ интересъ къмъ изучаване на последната.

Вѣрно е, че нито едната, нито другата школа е могла успѣшно да се справи съ пауперизма, това тежко народно бедствено състояние, обаче, съ възприемане схващанията на фритрейдеритѣ било премахнато едно друго зло за държавата — силната контрабанда, която се е дължала на голѣмитѣ митнически тежести при старата система. Сжщо тогава била премахната и тази страшна забърканостъ и промѣнчивостъ на тарифитѣ, при която никой не е знаелъ за една и сжща стока колко ще

¹⁾ Бокль — *op. cit.* т. I, часть I, стр. 238.

трѣбва да заплаща за напредъ и не е могълъ спокойно да обмисля и правилно да подготвя търговскитѣ си сдѣлки. Самитѣ англичани нарекли твърде находчиво горната промѣнчива тарифа „хлъзгава стълба“.

На края не трѣбва да се пропусне да се изтъкне, че въ резултатъ на вѣковната борба между старата и новата икономически школи, въ Англия постепенно се е формирала една нова класа, работническата, която съ течение на времето е добила организираностъ въ така нареченитѣ Trades Unions, работнически съюзи, които замѣстили остарѣлитѣ срѣднѣвѣковни цехи и гилдии, а английското законодателство е станало много по-прецизно и се изчистило отъ много неотговарящи вече на нуждитѣ на времето наредби и закони—баластъ натрупанъ отъ миналото. Ако Англия, следъ като е възприела идеята за „free trade“ и отчасти я прокарала въ своята икономическа политика, все пакъ се е възвръщала отъ време на време внимателно къмъ протекционизма, обаче, вече въ много по-свършена и коригирана форма, това не значи, че англичанитѣ не сж били спечелени напълно за идеята за свободната търговия. Напротивъ, даже въ най-нови времена могатъ да се посочатъ прояви, които говорятъ красноречиво за голѣмия стремежъ къмъ свободната търговия.

ОСНОВАВАНЕ НА ПРЕДПРИЯТИЕ

отъ
МИНЧО ЦОНЕВЪ.

За да се основе едно предприятие и да се организира производството на стоки не е достатъчно само да съществуватъ технически съоръжения, дори и за най-свършени методи на производство. Много по-важно е да съществуватъ консуматори, които сж съгласни да понесатъ направенитѣ разноски и да се сдобиятъ съ произведената стока. Но тъй като дохода на консуматоритѣ, а заедно съ него и покупателната имъ способностъ, както и капитала на производителитѣ сж ограничени, то пласментъ намиратъ само една частъ отъ тия блага. Останалитѣ блага оставатъ като излишни за пазара. Често самитѣ откриватели на нови блага или на нови начини на производство надценяватъ своитѣ изобретения и предполагатъ, че ще намѣрятъ желания приемъ на пазара. Успѣхътъ или неуспѣхътъ въ това отношение зависятъ отъ много условности, които предприемачътъ-търговецъ трѣбва добре да познава, за да разчита на успѣхъ.

Знаемъ, че за да се реализира основаването на едно предприятие като първо и най-важно условие се поставя въпроса за финансирането. Капиталитѣ, преди да сж се насочили къмъ това или онова предприятие, се интересуватъ отъ едно най-вѣроятнo оценяване на годишния доходъ като резултатъ отъ пазарнитѣ възможности за пласмента на съответно купената или произведена стока. Отъ това не следва, обаче, че при основаването на ново предприятие за търговия или производство на стоки могатъ да се сравняватъ установенитѣ вече костуеми разноски и пазарни възможности при досега работящитѣ предприятия. Всѣко предприятие си има свои специфични условия на развитие, които сж толкова разнообразни, че едва ли биха могли да се обхванатъ и затова едно просто сравнение съ друго такова може да ни доведе до лъжливи заключения.

Едно такова сравнение е нецесъобразно, понеже не разносните определят цената, а обратно, цената, която консуматорите сж съгласни да платят, трѣбва да определя размѣрите на костуемите разноси, които предприятието може да направи. Иначе изразено: очакваният бруто доходъ определя най-високата граница за изразходване на годишните разноси, които отъ своя страна определят най-високата граница на инвестирането, както и коя отъ техническите инсталации е най-подходяща и най-рационална стопански. Защото не винаги технически най-усъвършенствуваното изпълнение на производството е стопански най-подходящо, понеже е възможно предлаганият начинъ да произвежда стоки по-скъпи или въ по-голямо количество, отколкото биха могли да бждатъ пласирани на пазара. Затова, напримѣръ, при строежа на желѣзница, въ зависимостъ отъ очаквания доходъ, може да се определя дали да се строи нормална, тѣснолинейна, единична или двойна линия и т. н. Сжщото е и съ фабричното предприятие. Следъ като се проучи добре величината на костуемите разноси и пласментните възможности на пазара, тогава трѣбва да се определя голѣмината на предприятието, дали е по-подходящо предприятие отъ голѣма величина или отъ малка. Пазарните възможности могатъ да бждатъ по-широки или по-ограничени, съ което пъкъ се предлагатъ едни или други възможности за използване капацитета на голѣмото предприятие. Все пакъ, ако разликата въ разносните не е много голѣма за предпочитане е да се основе по-голямо, предприятие макаръ и не напълно използвано, понеже то дава по-голяма възможностъ за разширение. Количеството консуматори трѣбва да бждатъ изследвани, до колко тѣ сж наклонни да използватъ предлаганите имъ блага, и дали тѣ не биха ги замѣнили съ други по-евтини или по-добри. Може да се изследва дохода и имотното състояние на консуматорите, като се използватъ разполагаемите статистически данни. Така, напримѣръ, въз основа на данъчната статистика при облагането би могло да се определя съ приближение покупателната сила на купувачите за много отъ предлаганите на пазара скъпи стоки. За да се проучи съ приближение наклоността на консуматорите дали тѣ евентуално биха били наклонни да купуватъ предлаганата стока, би могло да се провери въ какъвъ размѣръ се употребяватъ близко, подобни на предлаганите стоки, или употребяването на сжщите стоки въ други области, като се използва определения вече индексъ на консумацията. Изобщо, анализа на нуждите се извършва по различни начини, въ зависимостъ отъ това, дали се касае до нововъведени стоки, или за такива, които сж вече въведени въ пазара. При нововъведени блага зависи дали благото е за прѣка консумация, или ще служи като полуфабрикатъ за по-нататъшни производствени процеси. Въ първия случай резултатътъ отъ проучванията би билъ най-малко точенъ, понеже е най-мжчно да се пресмѣнатъ консуматорите. При продуктите, които служатъ като полуфабрикати би могло съ по-голяма точностъ да се определя пласментната възможностъ, понеже по-лесно биха могли да се определятъ конкретните купувачи, за които е важно спестяването на костуемите разноси и които решаватъ употребяването или не на съответния полуфабрикатъ. Обаче и тукъ не бива да се надценяватъ възможностите, тъй като има хиляди начини за подобрене производството на полуфабрикати отъ страна на други конкуренти. Така че фактически

само една малка част от теоритически предвиденият купувачи могат въ действителност да се явят като такива.

При въведенитъ вече блага съществуватъ две възможности. Пласирането на стокитъ на новото предприятие може да става за смѣтка на разноситъ, правени отъ неговитъ предшественици. Тази калкулация, обаче, въ много случаи е рискована, понеже въ повечето случаи има опасностъ не само отъ спадане на цената, поради увеличеното предлагане, но и често цената може да падне и подъ коштуемитъ разноси, поради конкурентната борба на по-старитъ предприятия. Извънъ това може да се вземе предвидъ, че много отъ консуматоритъ, привикнали веднажъ къмъ известни фирми, едва ли се съгласяватъ да купуватъ отъ други, поради страха имъ да не бждатъ излжани въ качеството или по други тѣхни съображения като привичка, приятелство и др. Развиването на нови области или спечелването на известни съсловия изисква често предварително увеличени пласментни разноси за реклами, които трѣбва сжщо да бждатъ предвиждани при изчисляването на рентабилитета. Особено внимание е необходимо при анализа на нуждитъ въ стопанството за предприятията, произвеждащи енергия. Понеже произведената енергия не може да се складира или да се транспортира, то нейното производство е по-тѣсно свързано и до известна степенъ зависимо отъ консуматоритъ. Затова не е само необходимо да съществува пазаръ за съответната енергия, а трѣбва преди още да е започната построяката на инсталациитъ да се осигури пласмента чрезъ договори за дългосрочна доставка на енергия. Не се ли стори това, товава рентабилитетното пресмѣтане губи своя базисъ, понеже цената, върху която сж ставали изчисленията, остава непостоянна.

Дойде ли се до известна оценка на предвидениятъ нужди, за задоволяването на които дадениятъ произведение биха намѣрили пласментъ, то резултатътъ отъ даденото предприятие би се оценилъ предварително като се умножи количеството на предполагаемо продаваемитъ произведения съ предвидената цена и отъ полученото се изадатъ коштуемитъ годишни разходи. Съ това се смѣта, че е намѣрена базата, върху която може да се изгради по-нататъкъ изчислението на коштуемитъ разноси.

Други важни въпроси при основаване на едно предприятие, които сжщо трѣбва да се взематъ предвидъ, сж следнитъ: кога, къде и какъ трѣбва да се основе предприятието. Времето за основаване на предприятието е много важенъ въпросъ, който често пжти е отъ решающе значение за положителния успѣхъ. Има много съображения, които налагатъ да се следи зорко момента на основаването. Въ времена, когато имаме, напримѣръ, една отслабваща конюнктура или когато се очаква война, много рисковано е да се полага начало на предприятия, освенъ ако тѣ не се основаватъ при наличността на сигурна клиента или за задоволяване нуждитъ на очакваната война. Въ връзка съ времето за основаването сж традициитъ, модата и др.

Обсждавайки въпроса за мѣстоположението на предприятието, отъ чисто практически съображения, винаги се сблъскваме съ въпроса за коштуемитъ разноси. Самиятъ актъ на организирането и инсталирането изисква първото и въ повечето случаи най-значителното приложение на срѣдства. Това приложение обикновено се извършва въ постройка или покупка на здания, машини, инсталации и др. които сж мжчно

ликвидни и свързани съ мѣстоположението си. Ето защо, въ зависимост отъ характера на предприятието, трѣбва да се избира стратегически най-подходящъ центъръ, т. е. тамъ кждето е най-изгодно за предприятието да извършва своето производство съ най-ниска костуематойностъ. Въ тоя случай ще трѣбва да се проучатъ и измѣрятъ всички влияния на различнитѣ фактори върху костуетитѣ разноски и пласмента. Националната икономия още отдавна е дошла до заключението, че опредѣлянето на оптималното мѣстоположение на производството зависи отъ трайнитѣ преимущества или недостатѣци по отношение на костуетитѣ разноски, на пласмента или на самия производственъ процесъ. Въпрѣки това, обаче, не винаги се отдава заслужено внимание на тия фактори. Alfred Weber, като разглежда въпроса за опредѣляне мѣстоположението на предприятието, различава главно три вида фактори като равнодействащи, отъ чиято важностъ въ производствения процесъ зависи мѣстоположението на предприятието. Тѣ сж сурови материали, пазари и трудъ. Когато предприятието преработва сурови материали съ голѣма тежестъ, която въ по-голѣмата си частъ отпада въ процеса на производството, то въ такъвъ случай за да спести транспортнитѣ разноски по превоза на тия материали отъ мѣстонахождението имъ до производствения процесъ, предприятието опредѣля своето мѣсто при мѣстопридобиването на суровитѣ материали. Ако суровитѣ материали на даденото предприятие се намиратъ навсѣкжде или при тѣхната преработка не изгубватъ значителна частъ отъ своята тежестъ, отразяваща се върху транспортнитѣ разноски, то за предпочитане е мѣстоположението на фабриката да бжде близо до пазаритѣ на готовитѣ стоки. Въ тоя случай имаме ориентиране на предприятието къмъ пазара. Ако производството на даденото предприятие изисква приложението на повече трудъ, който поради липсата на благоприятни условия за животъ или голѣмо търсене въ дадена областъ е толкова скѣпъ, че надминава нивото на разносикитѣ, които евентуално биха били платени за транспортиране на суровитѣ материали до предприятието и готовитѣ издѣлия до пазара, въ такъвъ случай предприятието се инсталира въ тия области, кждето има евтинъ трудъ. Да илюстрираме мисълта си чрезъ следния примѣръ. Предприемачъ X възнамѣрява да организира предприятие за производство на У фабрикати. Следъ подробно проучване условията, при които той може да организира своето предприятие, X събира следнитѣ данни: суровитѣ материали за фабрикатитѣ У се намиратъ въ областта А и струватъ всѣки 100 килограма 50 лева; за преработка на сжщитѣ материали въ сжщата областъ, X трѣбва да заплати за всѣки 100 кгр. 190 лева; за превозъ на полученитѣ готови фабрикати отъ областта А до областта Б, кждето се намира пазара, той ще трѣбва да заплати 40 лева. Значи, ако X организира своето предприятие въ областъ А, всѣки 100 килограма фабрикати изнесени на пазара струватъ 280 лева.

Предприемачтъ X не се задоволява само съ тия данни и провѣрява колко би му струвало производството, ако той инсталира предприятието въ областта, кждето се извършва пласмента т. е. областъ Б. Отъ направенитѣ проучвания се оказва, че ако той инсталира предприятието си въ областъ Б, производството ще му струва както следва: за всѣки 100 кгр. ще заплаща при покупката на суровитѣ материали отъ областъ А 50 лева; за превозъ на тия материали до областъ Б 55 лева; за надници.

при преработка за 100 кгр. 200 лева. Производството въ област Б ще струва 305 лв. за всѣки 100 кгр.

Предприемачът Х не се задоволява и прави нови проучвания. Той открива област В, въ която трудът е сравнително много евтинъ. Ако той инсталира предприятието въ област В, ще трѣбва да заплаща: за покупка на 100 кгр. сурови материали отъ област А 50 лева; за превозъ на тия материали до област В 50 лева; за работа на всѣки 100 кгр. 120 лева и за превозъ на готовитѣ фабрики до пазара 70 лева. Следователно, производството въ област В ще струва 290 лева.

Предприемачът Х проучва по-нататъкъ не би ли било по-изгодно ако построи предприятието нѣкъде къмъ срѣдата между тия области, напр. въ област Г. Отъ направенитѣ проучвания се оказва, че ако той построи фабриката въ област Г, производството ще му струва: за покупката на сурови материали отъ областъ А всѣки 100 кгр. 50 лева; превозъ на суровитѣ материали до областъ Г 25 лева; за надници ще заплати 170 лева и за превозъ на готовитѣ фабрики до пазара 20 лева. Тукъ общата коштуема стойностъ ще бѣде 265 лева.

Търсейки най-изгодно мѣсто за своето предприятие Х намира рѣка между изследванитѣ области и продължава своето проучване. Ако инсталира своята фабрика въ областъ Д за 100 кгр. ще заплаща: за покупка на суровитѣ материали отъ областъ А 50 лева; за превозъ на тия материали, използвайки течението, 10 лева; за превозъ на фабрикатитѣ до пазара 17 лева и заплатата за работни сили 110 лева. При тѣзи условия производството струва 187 лева.

При опредѣляне мѣстоположението, има още редица разнообразни исторически, социални и др. причини, които обуславятъ самото опредѣляне. Като важни обстоятелства за мѣстоопредѣлянето могатъ да се взематъ: известността на дадени индустриални области съ своитѣ доброкачествени стоки, наличността на близки източници за енергия, специални облаги отъ държавата, като освобождаване отъ данъци, намалени тарифи по превоза, субсидиране и др. (обикновено такива облаги се даватъ по-скоро за премѣстване на мѣстоположението въ области желани отъ държавата). За нѣкои промишлени клонове опредѣлянето на мѣстоположението има второстепенно значение, като напримѣръ за стоки съ високо качество (часовници, обуца и др.), или за стоки, производството на които изисква полуфабрикати отъ ризлични пазарни мѣста (сглобяване на машини). Чрезъ създаването на планомѣренъ строежъ на електрически централи, транспортни сръдства и др. могатъ да се създадатъ съвсемъ нови благоприятни за развиване на индустрията мѣстоположения.

Има много случаи, при които отначало най-рационално избрано мѣстоположение може чрезъ изчерпване на суровитѣ материали, или при промѣна на транспорта и др. да стане съвсемъ нерационално. Тая промѣна на условията причинява премѣстване на доста стари и голѣми предприятия. Особено осезателно сега се чувствува това въ Германия, кждето основно се проучва рационалността на избрания по-рано щандортъ (мѣстоположение) и се подлага на основни критики отъ научнитѣ стопански институти. Тамъ, напримѣръ, индустрията за изкуствена коприна вече напуска обичайнитѣ си индустриални области и се премѣства въ рационално избрани мѣстоположения. Металната и автомобилна индустрии, които сж по-близко до границата, сжщо постепенно се мѣстятъ

къмъ срѣдна Германия, за да бждатъ запазени или по-мжно уязвими отъ въздушни нападения.

Ако производствениятъ процесъ е отъ естество да се дѣли на производствени поддѣления, то не винаги е необходимо цѣлия процесъ да се извършва на едно опредѣлено мѣстоположение. Възможно е щото една частъ отъ производството да се извършва въ района на суровитѣ материали, кждето отпада главната частъ отъ тежестта, а другитѣ части и сглобяването да се извършватъ въ районъ на пазаритѣ. Разпредѣлението и извършването на отдѣлнитѣ производствени процеси се извършва изобщо тамъ, кждето производствениятъ разноси ще сж най-малко. Съ това раздѣление на производствения процесъ, обаче, често е свързанъ въпроса за единството въ ръководството и контролата. Този въпросъ особено ясно изпкъва при концернитѣ, кждето се свързватъ множество отдѣлни производствени процеси, отъ различни мѣстоположения и често различно инсталационно устройство. При хоризонтално организиранитѣ концерни централизирането е по-леко приложимо и по-рационално може да се проведе. Но при вертикално организиранитѣ концерни тоя проблемъ е доста сложенъ, тъй като трѣбва да се свързватъ различни видове производства въ зависимостъ отъ характера и капацитета на предиущия и следующия процесъ и да се произвеждатъ произведения отъ строго опредѣлено качество. Върху производствения процесъ често оказватъ влияние и картелитѣ, които по начало сж пазарностопански организации, но често се мѣсятъ и въ производството, като опредѣлятъ въ зависимостъ отъ пазарната политика не само количеството, но и качеството на произведенията.

Другъ важенъ въпросъ при основаване на предприятие, особено индустриално, е опредѣляне на голѣмината му и то по отношение величината на вложения капиталъ и по отношение величината на постройкитѣ, машинитѣ и инсталациитѣ, магазинитѣ, складовѣтѣ, подходящъ персоналъ и пр. Първиятъ въпросъ е повече финансово-стопански. Той се разрешава, особено въ насъ, отъ величината на възможноститѣ да се привлѣче капиталъ къмъ новоосноваваното предприятие. Ние сме страна бедна отъ капитали и затова въ най-много случаи голѣмината на предприятието се опредѣля въ зависимостъ отъ разполагаемитѣ капитали. Здания, машини и инсталации, търговски отдѣлъ, всичко това сж въпроси които въ много случаи се разрешаватъ следъ като бжде започнато инсталирането на предприятието. Като че ли всичко се реди отъ само себе си, безъ предварително проученъ и съставенъ планъ. Това, обаче, съвсемъ не ни дава право, поради нашата реалностъ, да не се занимаемъ съ основнитѣ изисквания, които трѣбва да се спазватъ при едно редовно и съ достатъчно капиталъ основано предприятие.

Стопанската наука отдавна вече е доказала, че за всѣки индустриаленъ процесъ има известна опредѣлена голѣмина, наречена мъртва точка на величината на предприятието, при която се постига максимално възможната рационализация, т. е. производство съ най-малка костуема стойностъ. Тая величина е свързана съ закона за дегресивното спадане на производствениятъ разноси при рационалното увеличение на производството. Съ всѣко увеличение на производствения капацитетъ на дадена машина, се намаляватъ костуемитѣ разноси на производството отъ тая машина. Това увеличение, обаче, не може да върви до безкрайностъ,

защото има единъ максимумъ, който ако бжде надхвърленъ или машината ъе изхабява прогресивно, или се явява опасностъ да се появятъ повреди, които освенъ че ще увеличатъ разносиктъ, но и ще изгубятъ време за поправкитъ. Сжщото е и съ увеличението на административния персоналъ. При безкрайно нарастващето предприятие се губи прѣката връзка между ръководния и изпълнителенъ персоналъ. Може да се достигне до тамъ, щото дейността на персонала да избие въ бюрократизмъ, който поглъща всички печалби отъ рационализацията въ техническия процесъ и да се достигне до загуби, вмѣсто очаквани печалби.

Въ производството има два вида раноски. Единтъ сж свързани съ самия продуктъ и се увеличаватъ пропорционално съ увеличението на производството, а другитъ сж свързани съ поддържане съществуването на цѣлото предприятие и оставатъ неизмѣняеми или по-слабо отъ пропорционално на производството измѣняеми. При тия разноси, първитъ произведения сж натоварени съ всички неизмѣняеми разноси. Следъ всѣко увеличение на производството коштуемитъ разноси се разпредѣлятъ и дегресивно спадатъ. Стига се, обаче, до даденъ моментъ, при който увеличението на производството влѣче следъ себе си увеличението на неизмѣняемитъ разноси въ по-голѣмъ размѣръ, отколкото печалбата, която се получава отъ увеличеното производство. Тоя пунктъ, въ който се кръстосва оптималната голѣмина на производствения капацитетъ съ оптимално използванитъ неизмѣнни коштуеми разноси, дава мъртвата точка на голѣмината т. е. дава максимума производство при минимумъ производствени разноси. Тая мъртва точка може да се достигне само теоритически. На практика условията не сж така гладко поставени, щото да може тя да бжде достигната. Точно въ тоя стремежъ за рационалното увеличение на производството при минимъ коштуеми разноси, се състои преимуществото въ конкурентнитъ позиции на едно предприятие предъ друго. Обикновено колкото едно предприятие е по-голѣмо, толкова то е въ по-благоприятни пазарни позиции. Това положение, както казахме и по-рано, не винаги е най-благоприятно за голѣмото предприятие, защото и по-малкото предприятие може да бжде по-рационално организирано и по-конкурентноспособно отъ голѣмото. Стига малкото предприятие разумно да е подредено за да използва пълния си капацитетъ. Ако имаме предприятие въ съвсемъ малкъ размѣръ т. е. само съ една машина, въпроса за организацията му е много лекъ. Но ако имаме предприятие, въ което участвуватъ серия отъ машини, които допълватъ производството на дадения фабрикатъ, тѣхното организиране е толкова по-сложно, колкото по-комплициранъ е производствения процесъ.

Инсталациитъ трѣбва така да бждатъ устроени, щото въ производствения процесъ продукта да минава последователно отъ една машина къмъ друга и въ такива количества, които биха дали възможностъ да се използва пълния капацитетъ на всѣка машина. Ако, напримѣръ, имаме три вида машини А, Б и В, които заематъ въ производствения процесъ последователно положение съ капацитетъ 3, 2 и 5 дузини на часъ, то ние не бихме могли да наредимъ по една отъ всѣки видъ, а следва въ интереса на хармоничното развитие въ производствения процесъ да ги наредимъ минимумъ въ съотношение 2 машини А, 3 машини Б и 1 машина В. Ако предприятието е голѣмо и позволява, най-подходяще е да се инсталиратъ въ съотношение 10 машини А, 15 машини Б и 6 машини В.

Въпросът е дали предприятието се състои само от машинно производство и въ какъв редъ ще бждатъ тия машини, за да не се губи време и излишни движения при преминаването на продукта отъ една машина въ дрга.

Следъ като бжде опредѣлено какви машини и колко ще бждатъ инсталирани съ огледъ на производствената програма, трѣбва да се опредѣли какви постройки ще се строятъ. Колкото по-голъмо е предприятието, толкова по-важно е опредѣлянето на формата и голѣмината на постройките. При тѣхъ трѣбва да се спазватъ мѣстоположенията за свързване на единъ процесъ съ другъ, сксяване движенията на работящитѣ, леката възможностъ за контрола, доброто провѣтряване, освѣтление, ограничаване до максимумъ възможноститѣ за пожаръ и експлозии и др. Всички тия и още много разнообразни изисквания сж свързани повече или по-малко съ увеличаване на костумитѣ разноси и съ опазване здравето и живота на работящитѣ. Ето защо, еднакво е важно да се внимава при основаването на предприятия както отъ страна на собственицитѣ и организаторитѣ, така и отъ страна на държавната контрола. Ако въ миналото сж пропуцани много изгодни за предприятията положения отъ организационенъ характеръ, то за въ бждеще трѣбва повече да се внимава. Защото всички грѣшки на миналото сж бивали изкупвани и се изкупватъ още или съ фалиране на предприятията, или съ постоянни субсидии прѣки или косвени отъ държавата. И въ единия и въ другия случай губи обществото, губи и предприемача, защото винаги е несигуренъ за утрешния день.

ПРАВНА ХАРАКТЕРИСТИКА И СТОПАНСКО ЗНАЧЕНИЕ НА МОРСКИЯ ПРЕВОЗЕНЪ ЗАСТРАХОВАТЕЛЕНЪ ДОГОВОРЪ

отъ

ИВ. СТ. ВЛАХОВЪ

Морската осигуровка е най-старата отъ всички видове осигуровки. Зародишътъ на съвременната морска транспортна застраховка намираме въ римското право, въ правния институтъ на така наречения морски заемъ „Foenus Nauticus“, който сключвали римскитѣ и грѣцки мореплаватели. Обаче, тѣ не сж познавали морската застраховка като специфиченъ договоръ. Тѣ рано сж почувствували нуждата да застраховатъ корабитѣ и товаритѣ си, за да се предпазятъ отъ материално разорение, което било придружено въ случай на неплатежеспособностъ съ продаване въ робство на несъстоятелния, въ случай на неуспѣшно плаване при далечнитѣ морски пжтишествия, но тѣ не сж могли да намѣрятъ удобна правна форма, за да изразятъ и защитятъ тия свои интереси, затова прибѣгнали до една преобразувана форма на съществуващия тогава морски заемъ, която операция се състояла въ финансиране на ония лица, които отивали презъ море съ кораби да продаватъ стоки въ други страни, за да купятъ и донесатъ отъ тамъ други стоки, които да внесатъ и разпродадатъ въ страната, отъ която сж излѣзли, при която операция рискътъ отъ потъването на кораба се е носилъ отъ заемотателя,

който ималъ право да дири заемната сума и лихвитѣ ѝ, само ако проектираното морско пътуване завърши благополучно, т. е. ако корабътъ пристигне невредимъ въ мѣстоназначението си, респ. се завърне отново въ пристанището, отъ което първоначално е тръгналъ.

Предвидъ първобитната форма на корабоплаването тогава, тази операция била свързана съ голѣмъ рискъ за заемотателя, поради който рискъ върху заемната сума се плащалъ единъ значително по-голѣмъ лихвенъ процентъ, отъ колкото при обикновенитѣ заеми, тъй като въ него се включвало и едно възнаграждение — премия за риска, който се поемалъ за благополучното пристигане на кораба. Макаръ, че тогава този морски заемъ да е извършвалъ известна стопанска застрахователна функция, обаче, въ правно отношение той е билъ съвършено различенъ отъ съвременната морска застраховка, защото при него заемотателятъ е авансиралъ сумата, която ще му се възвърне, само ако не настъпи нещастното събитие, не се случи нещастие съ кораба, а не да плати сумата едва следъ настъпилото нещастие, както прави застрахователятъ при съвременната форма на морската транспортна осигуровка.

При този договоръ заплащането на сумата и лихвитѣ е било поставено въ зависимостъ само отъ непроявяването на известно събитие, въ случая, пристигането благополучно на кораба въ пристанището; не пристигне ли, тогава заемателятъ не връща нищо. Изобщо римскиятъ морски заемъ юридически е ималъ формата на единъ обикновенъ заемъ. Той не е билъ въ сжщностъ никакъвъ застрахователенъ договоръ, макаръ и да е съдържахъ известни застрахователни елементи и да е изпълнявалъ на времето функцията на застрахователенъ договоръ. Но все пакъ отъ този римски транспортенъ договоръ е произлѣзалъ съвременния морски транспортенъ договоръ.

По-късно, презъ 12 вѣкъ, процъвява морската търговия на италианскитѣ републики. Нуждата отъ застраховката се почувствувала най-напредъ при морскитѣ транспортни операции, при които се е билъ създахъ обичай стокитѣ да не се съпровождатъ отъ стопанитѣ имъ при тѣхното превозване както е било въ миналото и древността, а риска за тѣхното евентуално погиване да се поеме отъ самитѣ превозвачи, които срещу допълнително възнаграждение, извънъ превознитѣ такси (навлото), сж поемали не само задължението да се грижатъ добросъвестно за пренасянето на стокитѣ, но сж поемали и гаранцията за доставянето на стоката и ако то не се реализира, тогава тѣ сж заплащали на притежателя стойността на пропадналитѣ стоки.

По този начинъ се покривалъ риска отъ настъпването на нѣкакво нещастно вредително събитие презъ време на корабоплаването. Понѣкога този рискъ на превозвачитѣ е бивалъ доста голѣмъ и тѣ били длѣжни да отговарятъ за грамадни суми и това породило нуждата отъ преосигуряване на поетитѣ рискове при нѣкой голѣмъ капиталистъ, или група отъ капиталисти. Това е ставало тоже срещу заплащане на известна сума, следствие на което всички отговорности по превоза на стокитѣ сж били поемани отъ тѣзи капиталисти.

Първоначално това не е могло да се облѣче въ съответна юридическа форма, следствие на което на нѣкои италиански юристи идва идеята да използватъ старата римска юридическа форма на морския заемъ, като я пригледатъ къмъ тогавашнитѣ морски транспортни условия,

като прибѣгнали до една фикция: превозвачът-капиталистът, който се ангажирвал да отговаря за възможните вреди върху стока̀та, сключвал фиктивна покупка на същата стока, която е била сключвана под прекратително условие, че ако стоката пристигне благополучно на своето предназначение, тогава тази продажба сама по себе си се прекратява и унищожавана, а ако тя не пристигне благополучно, тогава нейнъ стопанинъ се счита застрахователът и той понася цѣлия рискъ. По-късно е било използвано едно друго видоизмѣнение на морския заемъ. Застрахователът поемалъ риска като сключвалъ единъ фиктивенъ заемъ съ притежателя на стоката, комуто се задѣлжавалъ да възвърне сумата, ако стоката не пристигне благополучно на своето мѣстоназначение. Въ действителность осигурителът не получавалъ заемната сума, но само една малка сума отъ нея изразена въ проценти — премия, а когато настѣли нещастieto, той външно не плащалъ вредитѣ и загубитѣ последвали отъ пропадането на кораба и товара му, а само връщалъ заемната сума. По този начинъ се оформява идеята да се поеме срещу особено възнаграждение рискътъ отъ настѣпването на нѣкое вредително събитие презъ време на морския транспортъ, като най-напредъ застрахователът получавалъ реално само премията, а плащалъ застрахованата сума само следъ проявяването (настѣпването) на нещастното събитие, както е положението при съвременнитѣ осигуровки. Отпускането на този видъ заемъ станало главното занятие на италианскитѣ банкери презъ срѣднитѣ вѣкове. Тѣ се сключвали въ формата на нотариални актове, като за тѣхното съставяне се е губило много време, понеже странитѣ трѣбвало да отиватъ при нотариуса. Нуждитѣ на търговията наложили бързото оформяване на тѣзи застрахователни договори и генуезцитѣ първи въвели частния документъ нареченъ застрахователна полица, или само полица, като по този начинъ освободили застрахователния договоръ отъ изискванията същия да се сключва предъ нотариуса или подписитѣ на странитѣ да иматъ нотариална завѣрка. Освободена гогава отъ тая тържествена форма за сключване и действителность на правната сдѣлка, застрахователната полица и до днесъ е запазила формата на обикновенъ писменъ документъ, който служи като доказателство за сключения между застрахователя и застрахования договоръ за осигуряване.

Въ Италия, а особено въ Испания, заедно съ морскитѣ обичаи подъ названието „Consolado del Mare“, гдето намѣриха своето правно осъществяване, морскитѣ застраховки се разпространиха по цѣлото юго-западно крайбрежие на Европа до Нидерландия, а отъ тамъ се пренесоха въ Англия, Северна Франция и Германия, кждето се осъществи и тѣхното законно уреждане.

Като най-старъ законъ за морскитѣ застраховки се счита този на гр. Барселона, който датира отъ 1435 год. Въ Англия първиятъ уставъ за организиране морското застраховане датира отъ 1601 год. Въ Холандия правителството е било изработило планъ за морското осигуряване още презъ 1629 год. Въ Франция морскитѣ застраховки сѣ били въведени въ Ордоанситѣ на Людовигъ XIV още презъ 1681 год., въ Дания презъ 1726 год., съ Швеция презъ 1739 год., въ Германия — Берлинъ въ 1745 год., въ Хамбургъ 1761 год., въ Русия въ края на 18 в., а въ България презъ 1891 год. Законодателствата на тѣзи страни ги санкционираха и освободиха отъ изкуствената имъ функция измислена отъ италианскитѣ

юристи, следствие на което тѣ се отдѣлиха като специални договори и добиха по този начинъ здрава правна основа и започнаха своето самостоятелно развитие.

Три вида факти сж модернизирали морската осигуровка: 1) презастраховката, чието общо и методично практикуване дава възможностъ на застрахователитѣ да приематъ да осигуряватъ грамадни суми, надвишаващи многократно тѣхнитѣ собствени капитали, като съ помощта на презастрахователни договори разпредѣлятъ осигуренитѣ суми и рискове върху своитѣ презастрахователи; 2) спадане размѣра (процента) на премиятѣ, следствие голѣмата конкуренция между осигурителитѣ; 3) еволюцията и усъвършенствуването на клаузитѣ и формитѣ на застрахователнитѣ полици, които иматъ като резултатъ да разширятъ областта на морскитѣ застраховки, като се покриятъ предварително всички рискове произходящи отъ търговски операции, покупки и продажби или кредити върху натоварени стоки.

Морската транспортна застрахователна полица, която обикновено въ търговията циркулира като придружава коносамента (товарителния записъ), е единъ застрахователенъ договоръ съ грѣбна да се разглежда като международно частно-правно значение, понеже той се сключва въ една страна съобразно съ нейнитѣ закони и застрахователни обичаи, констатирането на евентуалнитѣ щети отъ транспорта става въ друга, а рекламациитѣ и спороветѣ около опредѣлянето и изплащането на обезщетението се водятъ въ държавата, гдето се намира седалището на осигурителното дружество. За да се разбере важното мѣсто, което заема морската осигуровка въ търговското право, тя трѣбва да се разглежда като допълнение на другитѣ договори въ областта на морската търговия, като напримѣръ договори за наемане кораби или пренасяне на стоки и банковитѣ сдѣлки. Морската застраховка е една необходимостъ за търговцитѣ, арматоритѣ на кораби и банкеритѣ, понеже тя предпазва отъ изгубване капиталитѣ, ангажирани въ постройката на корабитѣ и покупцитѣ и продажбитѣ на пренасянитѣ по море стоки, съ което допринеся твърде много за увеличение тѣхната спекулативна способностъ и предприемчивостъ, защото ги освобождава отъ рисковетѣ при морския транспортъ и само благодарение на нея е възможно да се привлкатъ въ презморската търговия по-слабитѣ капиталисти и да имъ се гарантира кредитъ отъ банцитѣ, защото загубата или повредата на пътуващитѣ стоки не би легнала върху тѣхъ, но върху застрахователното предприятие. Последното, понеже оперира съ голѣми числа, е въ състояние да издържи и най-голѣмата загуба (морска авария), което, обаче, може да има катастрофални последици и свършено да разори не само обикновеното, но и най-силното предприятие, обслужващо морската търговия и кредитъ. Отстраняването на свързания съ далечния морски транспортъ рискъ, позволява на търговеца по-сигурното калкулиране ценитѣ на стокитѣ, намалява значително последнитѣ, увеличава покупателната способностъ на населението, следствие на което се дава широкъ тласкъ и развитие на морската търговия.

Материята на морския транспортенъ застрахователенъ договоръ у насъ се урежда отъ разпорежданията на чл. чл. 282, 476—500, 506—510, 521—526 (глава IX, книга II) отъ Търговския законъ, въ свръзка съ специалнитѣ разпореждания на глава VI, отдѣление I и II, чл. 125—162 отъ

Закона за морската търговия. Морската застраховка представлява единъ договоръ за застраховане отъ щети, който има за предметъ да прехвърли риска отъ експлоатацията на единъ корабъ при транспорта на стоки по море, отъ едно лице, наречено застрахованъ, върху друго лице, наречено застрахователъ, който срещу парично възнаграждение, наречено премия, се задължава да заплати на първото загубата, която би постигнала имота му презъ време на превозването му по море. Другояче казано, застрахователътъ продава своята гаранция на застрахования, срещу заплащане на една премия, опредѣлена въ проценти отъ осигурената сума. Тази гаранция се състои въ едно парично обезщетение, максимума на което представлява застрахованата сума, което е предназначено да поправи щетитъ претърпѣни отъ застрахования, въ случай на реализиране рисковетъ, предвидени въ застрахователния договоръ.

Морската застраховка, като всѣка една застраховка, е единъ алеаторенъ договоръ, понеже изпълнението на задължението по него отъ странитъ зависи отъ едно случайно събитие, което прави невъзможно странитъ да преценятъ, преди да настѣпи събитието, ползата или загубата, която ще имъ причини договорътъ. При този видъ договори не се допуска разваляне по причина на чрезмѣрна повреда (*lesio enormis*), тъй като съществото при тѣзи договори сѣ шансоветъ за загуба, които съгласно теорията за вѣроятноститъ се компенсиратъ съ шансоветъ за зечалба. Застрахователътъ носи риска да понесе една значителна загуба за всѣка полица индивидуално, срещу сигурното получаване на премията, която представлява една нищожна частъ отъ рискувания капиталъ, съ която застрахованиятъ заплаща своята сигурностъ, но ако се направи смѣтка за полученитъ премии и платенитъ обезщетения, операцията зависи изключително отъ случая. Ако липсва този рискъ договорътъ ще бѣде безпредметенъ. Щомъ като се почне, даже и за моментъ, носенето на риска, договорътъ получава своето пълно изпълнение и премията се счита вече придобита. Заплащането на застрахованата сума е първото основно задължение на застрахователя. То е поставено въ зависимостъ отъ проявяването или не на нещастното събитие, противъ което застрахованиятъ се е застраховалъ. Рискътъ е свързанъ съ онова събитие, отъ възможното проявление на което сѣ поставени въ зависимостъ престациитъ на застрахователя. Следъ настѣпването на събитието вече става изискуемо задължението на застрахователя относително заплащането на застрахованата сума.

Всѣка опасностъ, която грози да постигне една стока при транспорта ѝ по море, може да представлява рискъ и да се застрахова, стига само отъ нейното проявление да страдатъ материалнитъ интереси на известно лице. Обикновено рискътъ зависи отъ едно бѣдеще събитие, което бива несигурно не само кога, но дали въобще ще настѣпи. Тукъ се поставя въпросътъ, могатъ ли застрахователнитъ договори да обгръщатъ и такъвъ рискъ, който вече се е проявилъ. На пръвъ погледъ подобни застраховки би трѣбвало да бѣдатъ невалидни, понеже събитието е обективно настѣпило и е напълно сигурно за странитъ. Но понеже странитъ се застраховатъ не за това, дали рискътъ ще настѣпи или не, а за вредитъ, които биха последвали, затова тукъ е важно да се знае дали странитъ субективно знаятъ за пораждането на събитието. Ако лицата, които сключватъ осигуровката добросъвестно не

знаят това, тогава тѣ се движатъ отъ сжщитѣ ония мотиви, отъ които биха се движили и преди фактическото пораждане на събитието и затова такава една застраховка е валидна. Изобщо взето, днесъ застрахователятъ плаща тъкмо онова, което е получилъ отъ своитѣ клиенти като премия. Рискътъ сжществува само при единичното, но не и при съвкупното разглеждане на отдѣлнитѣ застрахователни договори. Застраховката е единъ договоръ за обезщетение, тя би престанала на бжде такава, ако осигурения отъ факта на постигането на една авария реализира печалба.

Сключването на морската осигуровка става по инициативата на осигурения, обикновено безъ никакво писменно формално предложение, каквото се употребява при другитѣ видове осигуровки. Желанието да се направи осигуровката се изразява въ каквато и да е удобна форма: устно чрезъ телефонъ, телеграфически, обаче, за действителността на застрахователния договоръ чл. 48 отъ Търговския законъ изисква сжществуването на писменъ документъ, който е необходимъ не само за доказване сжществуването му, но и за неговото перфекциониране. Това изискване на положителното законодателство е напълно оправдано и отъ търговската практика, понеже такива важни и комплицирани договори, каквито сж въ сжщности застрахователнитѣ договори, не могатъ да се оставятъ въ положението на устни обещания. Това е едно сжщественно отклонение отъ общитѣ принципи за сключване търговски сдѣлки, които обикновено не сж подчинени на никакви специални форми за сключване. Този писменъ документъ може да бжде или една специална полица, която е нормалната форма за сключване застрахователни сдѣлки, въ която се опредѣлятъ всички условия на застрахователния договоръ и чийто главни елементи указателно сж изброени въ чл. 482 отъ Търговския законъ и чл. 126 отъ Закона за морската търговия, или пъкъ този писменъ актъ може да бжде замѣненъ само съ вписването на застрахователния договоръ въ търговскитѣ книги на застрахователя, обаче, застрахователятъ е длъженъ да издава винаги полица, когато застрахования пожелае това. Макаръ, че полицата е писменъ документъ, тя самата нѣма за назначение да констатира известни права за въ полза на лицата, които я притежаватъ, т. е. полицата е само единъ необходимъ елементъ за перфекциониране застрахователния договоръ и за доказване неговото сжществуване, поради това самата конкретна форма не е тържествена (солонелна), т. е. не всички условия, които закона изброява трѣбва непременно да се съдържатъ въ всѣка полица, за да бжде валидна застраховката. Сжщественитѣ елементи на морския транспортенъ застрахователенъ договоръ сж изброени въ чл. 482 отъ Търговския законъ и чл. 126 отъ Закона за морската търговия. Тѣ сж: предметъ на осигуровката, премиятъ, рисковетѣ, начало и край на осигуровката.

Въ търговската практика, за да се избѣгне поединичното уговаряне на премиятъ и осигурителнитѣ условия за всѣка пратка по отдѣлно, особено при многобройни ежедневни транспорти, употребява се така наречената абонаментна полица, въ която се уговарятъ за единъ опредѣленъ срокъ, обикновено за една година, всички премии и условия и по силата на тази абонаментна полица се считатъ осигурени всички пратки на осигурената фирма. Въ повечето абонаментни полици обикновено означаватъ известни категории стоки и по-главнитѣ пѣтица и опредѣлятъ премиятъ, а така сжщо и условията за уреждане на частнитѣ аварии

и франшиза. Абонаментният полици се сключват обикновено за срок от 1 до 5 години, подновяван обикновено мълчаливо. Полицията е отменима във всяко време съвместно предизвестие от една от страните. Обикновено абонаментният осигуровки покриват натоварени стоки, или стоки, които ще се товарят. Абонаментната полица не е едно обикновено обещание за осигуряване, а един окончателен договор, порождащ веднага задължения за страните. Тези задължения са следните: 1) задължения на осигурения да включва всички изпратени от него пратки; 2) да направи декларация за пратките по един общ и временен начин.

Декларирането на пратките става обикновено върху карнетки, чиито листа са номерирани — те се правят в два еднообразни екземпляра, единият от които се връчва на осигурителя, а другият надлежно визиран и подписан от осигурителя се връща обратно на осигурения. Със тези карнетни ноти се правят и временните декларации, според последните получени сведения, било за направена продажба или въз основа на телеграфно нареждане за товарене. Последните сведения се допълват с окончателното известие, което позволява да се идентифицират стоките и да им се определи стойността. Това окончателно известие се нарича *регуларизация*. Уредените рискове се събират, вписват и рекапитулират на редовни дати, обикновено ежесечно, върху една притурка, с която се събира и следващата се премия върху осигурения пратки. Това е едно голямо преимущество дадено с абонаментната полица на осигурения, който благодарение на нея предварително придобива гаранцията на осигурителя, като плаща премията пропорционално на употреблението, което прави с абонаментната полица и без да прави никакви предварителни плащания, освен за герб по полицията.

При абонаментната полица осигурителят е задължен да приеме в осигуровката всички пратки, алименти приложими към полицията, даже след узнаване загубата, стига само да са декларирани в сроковете предвидени в полицията. Абонаментната полица функционира по един автоматичен начин и обхваща всички пратки на осигурения. Този механизъм дава на осигурения пълна сигурност. Това не е въобще никакво противоречие с известие за загуба или за пристигане на пратката, понеже абонаментната полица порожда още от своето сключване окончателни ефекти. Фактът на натоварването на пратката, а не декларацията до осигурителя, дава живота на осигуровката. Ако декларацията за една пратка е закъсняла, осигурителят е в правото си да постави под съмнение редовното функциониране на абонаментната полица и да търси да не би някоя пратка, даже върху пристигнала стока да е била пропусната да му се съобщи. Строго взаимния характер на задълженията, породени от абонаментната полица, позволяват да се откаже осигуровката на пострадалата пратка и да се иска унищожението на абонаментната полица, ако осигуреният не изпълнява своите задължения.

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

ТРИ НОВИ СТОПАНСКИ КНИГИ.

Нашата стопанска мисъл, по добре разбрани причини, работи повече въ практическата стопанска политика. Въ тази посока имаме доста трудове, нѣкои отъ които отъ голѣма стойностъ. Въ така наречената чиста теория сме сравнително бедни. Една отъ голѣмитѣ причини за това е липсата на икономисти, които да разполагатъ съ необходимото време, а даже и съ нуждитѣ срѣдства. Съ стопанската наука у насъ се занимаватъ г. г. преподавателитѣ при висшитѣ търговски училища, които сж постояненъ изворъ на познания и нѣколко чиновника, които всрѣдъ разностранната си трудна дейностъ, изморени отъ най-различни задължения и неприятности, срѣщайки спънки на всѣка стѣпка, намиратъ време, колкото и оскѣдно, да поддържатъ тази своя вътрешна нужда, свещениятъ пламъкъ за изследвания, за да се сблъскатъ при всѣко ново усилие съ нови разочарования. Не единъ нашъ икономистъ намѣри признание въ чужбина, а въ родината си — обиди.

Нашата млада стопанска литература се обогати съ нѣколко хубави научни изследвания. Въ редицата хубави научни проучвания, които се публикуватъ подъ вещото редакторство на голѣмия ученъ, професоръ О. Андерсонъ, въ изданията на Института за стопански проучвания при Държавния университетъ, излѣзе дългогодишниятъ упоритъ, издържанъ въ всѣко отношение трудъ на вече известния стопански ученъ и практикъ д-ръ А. Чакаловъ — „Националниятъ доходъ на България отъ 1924—1935 г.“ Въ заглавието е казано всичко. Това е началото и края на всѣка задача въ стопанската наука и практика. Икономическата наука и политика не сж самоцель, тѣхното осмисляне или по-право тѣхниятъ го-

лѣмъ смисълъ е националниятъ доходъ... Всѣки, който сериозно си задава една стопанска задача, не може да не изхожда отъ грижата за националниятъ доходъ. Защо земеделска политика? Защо банково дѣло? Защо сурови материали? Защо индустрия? Отговорътъ намираме винаги — повишаване на националниятъ доходъ, който обгръща всички други проблеми, въпроси и въпросчета. „Институтътъ прие, прочее, съ удоволствие предложението на д-ръ Ас. Чакаловъ, познатъ специалистъ въ тази областъ, да даде едно, колкото е възможно, подробно и разчленено изчисление на българския националенъ доходъ, за всѣка отъ годинитѣ 1924—1935. Резултатитѣ на изследванията му сж представени въ настоящата книга. Д-ръ А. Чакаловъ е успѣлъ да събере и преработи грамаденъ статистически материалъ и съ това прави много цененъ приносъ къмъ българската икономическа литература. Името на д-ръ Чакаловъ само по себе си е достатѣчна гаранция за добросъвестностъ и сериозността на изследването му“.

Голѣмиятъ ученъ, проф. Андерсонъ, работата на който въ България е голѣмо щастие за насъ, значението на която скоро ще се почувствува, ще подготви този тимъ отъ млади икономисти, чиято липса се чувствува вече при необходимостта да се запълни празнината между границитѣ. Въ тоя кратъкъ уводъ къмъ труда на г. Чакаловъ, г. Андерсонъ ни казва цитираното по-горе и ни дава ясно значение на този трудъ. При една отлична систематика, Асенъ Чакаловъ ни разгъва изчерпателната си многогодишна работа. Въ своя уводъ той ни дава понятието „доходъ“ и „националенъ доходъ“, така че подготвя читателя и слага метода, съ който работи. Въ

глава първа той ни дава, съобразно структурата на страната, изследвания за дохода на селското стопанство, която раздѣля на: а) изчисление на дохода отъ земедѣлието, като въ него влизатъ: изчисление дохода на земедѣлието; на животовѣдството, на пчеларството и пашкулитѣ, изчисление дохода отъ горитѣ, отъ домашенъ поминѣкъ, отъ селски покрити имоти, други доходи на селското стопанство, установяване на селското стопанство безъ разноска и б) пазарностъ на произведенията отъ селското стопанство. Въ тази глава той разглежда: паричния доходъ отъ земедѣлието, пазарностъ на произведенията отъ животовѣдството, отъ пчеларство и пашкули, париченъ доходъ отъ гори, пазарностъ на добива отъ ловъ, риболовъ и отъ други занятия на селското стопанство..., паричниятъ доходъ отъ селското стопанство и отношението му къмъ общия доходъ... Въ глава втора той дава изчисление на дохода отъ промишленостъ, той ни дава още изчислението на дохода отъ занаяти, отъ едрата индустрия, отъ добивната индустрия, отъ манипулацията на тютюна, отъ тютюневи произведения и издѣлия, отъ дребната индустрия, отъ строителната индустрия, общъ доходъ на индустрията и неговото разпредѣление. Въ глава трета намираме: изчислението на дохода отъ съобщения и транспортъ, отъ Б. д. ж., отъ П. т. и т., отъ водни съобщения, отъ автомобилни съобщения, отъ транспортни кѣщи и транспортни работници, общъ доходъ отъ съобщения и транспортъ. Глава четвърта: а) изчисление на стоковия оборотъ, б) изчисление на дохода отъ търговия. Глава пета—изчисление на дохода отъ кредитъ и осигуровки: доходъ отъ кредитъ, доходъ отъ осигурителни предприятия. Глава шеста—доходъ отъ свободни професии. Глава седма—доходъ отъ покрити градски имоти: изчисление на дохода отъ покрити градски имоти въ София, отъ покрити имоти въ градовете безъ София. Глава осма—изчисление на дохода отъ заплати и на други доходи, получени отъ държавата и другитѣ обществени учреждения.

Въ отдѣлъ втори д-ръ Чакаловъ прави изводи отъ установяването на националния доходъ въ България.

Ако първиятъ отдѣлъ, който ни разгѣва всички стопански проблеми въ страната, е крайно цененъ, преди всичко отъ фактическия материалъ, статистически данни, преработка и метода, вториятъ отдѣлъ е още поинтересенъ, защото на основание на този богатъ и разработенъ материалъ авторътъ прави своитѣ изводи. Въ глава първа той установява размѣра на националния доходъ по години и неговото разпредѣление, прави преценка на изчислението, установява националния доходъ споредъ различнитѣ схващания въ теорията, както и разпредѣлението му по стопански категории, дава размѣра на националния доходъ споредъ измѣнената покупна сила. Въ глава втора съпоставя националния доходъ, държавнитѣ финансии и народното стопанство; националниятъ доходъ, като източникъ на обществени приходи; националниятъ доходъ и народното стопанство. Въ глава трета прави сравнение на националния доходъ на България съ другитѣ страни. Разгѣвайки този грандиозенъ материалъ въ 128 страници, давайки ни материалъ за цѣлостната ни стопанска политика, той поставя основата на по-нататъшни научни изследвания. На основание на този богатъ материалъ, авторътъ прави своитѣ заключения. Въ една скромна рецензия не можемъ да се спремъ по-обстойно на значението на този хубавъ наученъ трудъ на нашия икономистъ, който съ своитѣ изследвания не само че освѣтлява пътя на нашата стопанска

политика, не само че спомага всъщност добросъвестен и сериозен икономистъ въ България да се ориентира правилно и вземе здраво становище, не само че окуражава желанието за работа на останалите икономисти въ страната, но той ще уяснява отношенията на чуждия святъ къмъ насъ, къмъ нашите икономически възможности и насочва отношенията ни съ другите страни. Въобще, това е наученъ трудъ съ голъмо практическо значение. Като сме благодарни за хубавия трудъ на г. Чакаловъ, най-горещо го препоръчваме на всички, които се занимаватъ съ стопанска наука и стопанска политика.

Едно голъмо самостоятелно изследване, съ безспорна научна стойност и голъмо политическо приложение, което ще надхвърли границите на отечеството ни, е труда на нашия ученъ икономистъ и ръководител на промишлената ни търговска политика, д-ръ Константинъ К. Бобчевъ — „Изследвания върху теорията на международната търговия“. Има ли днесъ единъ по-голъмъ стопански проблемъ отъ този за международната обмѣна? Стана ясно, че разковничето на възходъ, криза и депресия се крие въ проблема за международната обмѣна, който днесъ не само, че е станалъ напълно международенъ, но станалъ вече такъвъ, той иска нова организация и нови начала, за да тръгне „по-нормално“ движението на стоки и услуги отъ страна въ страна. При днешните условия, трѣбваше да се намѣри, така ако мога да се изразя, идеологията на стопанското развитие на дадени народи—изходната точка на новите отношения. Съ една дума, трѣбваше теоритически да се мотивира, обоснове дадена фаза отъ стопанското развитие на дадени народи. Що се отнася до България, г. Бобчевъ дава правилно обоснование на нашето стопанско поставяне. Оригиналното въ труда на г. Бобчевъ е

обосноваването на протекционистическия аргументъ отъ аргументите на самите класици (фритредери). Докато сега протекционистите въ теорията намираха оправдание и поставяне на своите аргументи, като оборваха либералистите, г. Бобчевъ изхожда отъ техните аргументи, обстоятелство, колкото оригинално, толкова ловко и сполучливо. Книгата е раздѣлена на два дѣла. Дѣлъ първи е раздѣленъ на две части. Часть първа — изложение на класическата теория на международната търговия и часть втора — критика на класическата теория на международната търговия. Цѣлиятъ дѣлъ втори е посветенъ на защитата на книгата „Опитъ за нова теория на международната търговия“. Глава първа отъ втория дѣлъ разглежда основните проблеми, предпоставки и понятия; глава втора — общото учение за размѣната; глава трета — чиста теория за международната търговия; глава четвърта — приложна теория за международната търговия; глава пета — характеристика на протекционистичния аргументъ, произтичащъ отъ настоящата теория, която е най-интересната глава. Авторътъ е посочилъ и интересна литература. Трудътъ, който заслужава една подбрана анализа, за която ни липсва мѣсто, както казва автора въ увода си, е работенъ при съдействието на Рокфелеровата фондация. Ние сме убедени, че този трудъ ще обърне внимание на световната стопанска мисль и че фондацията ще остане доволна отъ труда на българския ученъ. Систематиката на г. Бобчевъ не за първи път ни обръща внимание. Г-нъ Бобчевъ у насъ е нейниятъ майсторъ. Като препоръчваме горещо и този наученъ трудъ, който макаръ и по своя високъ наученъ стилъ да не е за всички достъпенъ, ние завършваме съ думите на г. Бобчевъ; „Ако и настоящата теория се вземе като етапъ

въ развитието на протекционистичнитѣ учения, за нея ще трѣбва да се каже, може би, че тя въ две отношения е допринесла за това развитие: 1) съ това, че съ понятието „развитие на производственитѣ сръдства“, което обхваща не само образуването на нови, но и преобразуването на наличнитѣ производствени сръдства, разширява сферата на възможното благотворно въздействие на протекцията върху производството и 2) съ това, че съ разграничаването между „жертвено“ и „безжертвено“ развитие, прави възможно въобще установяването на чистата полза, която може да получи една страна въ свръзка съ споменатото въздействие. При това, не бива да се забравя, че стремейки се да не излѣзе вънъ отъ рамкитѣ на предпоставкитѣ, обуславящи „свободната конкуренция“, тая теория далечъ не изчерпва аргументитѣ въ полза на протекционизма, които още единъ реалистиченъ подходъ къмъ стопанската действителностъ би позволилъ да изградятъ“.

Другъ интересенъ трудъ е този на д-ръ Кирилъ Д. Недѣлчевъ, който е сжщо отъ така нареченитѣ „млади икономисти“ — „Външната търговия на България 1920—1936 г.“ Книгата започва съ интересенъ синтезиращъ труда предговоръ отъ проф. П. Стояновъ. Този хубавъ трудъ върху стопанската политика е отъ четири части. Уводъ: развой на външната ни търговия следъ войната. I. Износъ (съставъ на износа). II. Вносъ (съставъ на вноса). III. Насоки на нашия износъ съ подзаглавия: главни моменти съ ориентацията на външната ни търговия и характеристика на външната ни търговия съ разнитѣ държави. Тѣзи страни авторътъ раздѣля на три главни части: Европейски страни и Съединенитѣ държави, Балкански страни и Близко-източни пазари. Това географско дѣление на-

мираме за несвършено удачно и сочимъ на това правено отъ насъ, което е по-детайлирано и структурно по-здраво обосновано. И най-сетне глава четвърта — организация на външната ни търговия, книжнина. Трудътъ на г. Недѣлчевъ е добросъвестенъ, богатъ съ интересенъ статистически материалъ и добри изводи. Г-нъ Недѣлчевъ честно и ясно гледа на въпроситѣ и прави заключения. Макаръ по тази крайно интересна и важна стопанска материя да е писано много, книгата на г. Недѣлчевъ, добре систематизирана, иде да отговори на една необходимостъ. Ние препоръчваме и този стопански трудъ. Нашиятъ пазаръ е далече отъ едно пресищане. Серioзни опити има малко, затова трѣбва най-горещо да се насърдчатъ тѣзи на наши млади икономисти. Д-ръ Христо Пѣевъ.

ДВЕ КНИГИ ПО КООПЕРАТИВНИ ВЪПРОСИ.

Човѣшката личностъ има две основни прояви: материалниятъ ѝ животъ и духовниятъ ѝ животъ. Тѣ сж дветѣ страни на единъ и сжщи процесъ, човѣшкото сжществуване. При сегашния редъ на нѣщата, когато всичко трѣбва да се „купува“, материалната проява има първенство: Трѣбва да се припечели нѣщо, за да сме въ положение да задоволяваме и материалнитѣ и духовнитѣ си нужди. Припечелването се въздига до изключителенъ мотивъ на човѣшкитѣ действия. Припечелването се извършва чрезъ капиталъ или чрезъ трудъ. Капиталистътъ може да натрупа голѣми капитали и да печели повече, но едно лице, което печели чрезъ труда си, не може да натрупа повече трудъ отъ собствената си физическа енергия. Затова печалбитѣ отиватъ предимно къмъ хората съ капитали. Припечелването е единъ оскъденъ и дори съмнителенъ процесъ за лицата некапиталисти.

Кооперацията изпъква като една навременна и спасителна идея и форма за хората на труда и за хората със дребни капитали. Тя им дава възможност да се борят срещу пазарните трудности, които едрите капиталистични предприятия създават. Следователно, кооперацията подобрява материалния живот на цъли групи от хора, а с това се дава възможност и за подобрен духовен живот. Това значи, че кооперативното строителство е едно културно и социално строителство. Като обединява въ себе си членовете си, кооперацията ще неутрализира недостатъците и слабите страни на дребните им стопанства, защото те ще продават, или купуват, или произвеждат чрез нея. Като възпитава въ дух към общото и въ любов към него и като се бори срещу окончателното пролетаризиране на масите, кооперацията сътрудничи за смекчаване на моралната криза, чиито прояви са не само отчаянието, но и недовърието и негодуването срещу държавата. От това гледище кооперацията е една необходимост и за самата държава.

Така ако разсъждаваме, ще разберем големата полза и ценната услуга, която правят на българската наука и на стопанската ни политика двете нови кооперативни книги на д-ръ Б. Янчулев и на д-ръ Н. Сакаров.

1) Земеделският кредит със специален оглед към кооперативния кредит въ България, от д-ръ Б. Янчулев, София, 1938 год., стр. IV+232+VIII, цена 100 лв.

Г-нь Янчулев прави едно съчетано изследване върху нуждата, развитието и организирането на земеделския кредит у нас и по-специално на кооперативния, свързано със разбор върху капиталовата осъда въ нашето земеделие и с

разбор върху стопанската криза, валоризацията на земеделските произведения и облекчение на задълженията. Тръбва да се признае, че г. Янчулев е изпълнил тази комбинирана задача въ всичката ѝ пълнота. И именно въ това системно единство на третираните проблеми лежи изключителната заслуга на г. Янчулев. Така изпъква значението, както на банковата и кооперативна организация на земеделския кредит, тъй и на сегашното положение на земеделския кредит у нас и въ чужбина. Едното и другото тръбва да отговарят на нуждите и положението на земеделското ни стопанство, ако искаме да имаме целесъобразно сътрудничество между държава, кредитни институти и земеделско производство. Такава е конструктивната мисъл на г. Янчулев.

Книгата третира живи въпроси, за това я препоръчваме на нашите читатели.

2) Практически въпроси на кооперативна България, от д-ръ Н. Сакаров, София 1938 год., стр. 328, цена 50 лв.

Г-нь д-ръ Сакаров е известен на всички ни съ своята полезна работа за отечеството ни, както въ областта на науката, тъй и въ областта на финансовата, банковата и стопанската ни политика. Той е известен и съ големата си енергия, съ която подема и разрешава много въпроси.

Въ разглеждания труд г. Сакаров излага историята, сегашното състояние, постиженията и всички характерни положителни и отрицателни особености на всички съществуващи кооперативни организации у нас. Книгата съдържа четири отдела: 1) селско-стопански кооперации (кредитни, тютюневи, горски, градинарски, птицевъдни и пр. и техните съюзи); 2) популярни банки (и техните съюзи); 3) потрѣбителни кооперации (занаятчийски, застрахователни

и консумативни и тяхните съюзи) и 4) въпроси, които засягат цялото българско кооперативно движение.

Книгата на г. Сакаровъ е повече отъ полезна за всѣки читателъ.

С. Ч.

КОЛЕКТИВНИЯТЪ ТРУДОВЪ ДОГОВОРЪ, отъ Дим. Николовъ, София 1937 г., 64 стр., цена 10 лв.

Авторътъ на тази книжка г. Дим. Николовъ е познатъ у насъ още и съ редица други ценни публикации отъ социално-политически характеръ и специално съ такива, които третирайтъ проблемитъ свързани съ организацията на труда, съ неговото приложение и съ трудовото законодателство, както у насъ, така и въ чужбина. Особено значение добиватъ неговитъ изследвания, въ които се засягатъ и проблемитъ у насъ въ връзка съ общественото осигуряване, колективния трудовъ договоръ, на която тема е посветена тукъ разглежданата книжка, и др. п.

Трудътъ на г. Дим. Николовъ върху колективния трудовъ договоръ иде тъкмо на време да запълни една празнота у насъ въ връзка съ наредбата-законъ за този договоръ, защото „въпросътъ за сключването на колективни трудови договори у насъ е поставенъ на дневенъ редъ, безъ да имаме каквото и да е социално-политическо освѣтление върху тази тъй важна областъ отъ отношенията между труда и капитала“. И съ издаването на тази публикация авторътъ си поставя скромната задача да даде едно кратко освѣтление върху историята, сжщността, структурата и значението на трудовия договоръ отъ социално-политическо гледище, т. е. да даде онова, което единъ юрист-догматикъ не може да даде. Навременността на тази публикация се подчертава още и отъ обстоятелството, че макаръ и законътъ за колективния трудовъ договоръ да се прилага вече повече отъ година, той

нѣма оная известностъ, която би трѣбвало да има, поради което давайки едно научно и обективно освѣтление на този тъй важенъ въпросъ, трудътъ на г. Дим. Николовъ допринася за неговото популяризиране.

Книжката се състои отъ три части.

Първата частъ обхваща общитъ понятия въ връзка съ колективния трудовъ договоръ. Тукъ се разглежда историческото развитие на този договоръ и то отъ античната епоха до наши дни, защото неговата история е неразривно свързана съ историята на труда, като основа на човѣшката култура. Поради това, че следъ войнитъ колективниятъ трудовъ договоръ стана единственъ трудовъ договоръ за всички професии и всички предприятия въ индустриалнитъ страни, то въ отдѣлнитъ държави се създадоха съответнитъ особени закони, които образуватъ днешното колективно трудово право, чиито основни начала сж такива и на съвремения трудовъ договоръ, взетъ въ неговата цялостъ. Въ тази частъ се разглежда сжщността и структурата на колективния трудовъ договоръ, неговото значение и насокитъ въ развитието му, а сжщо така и обикновения трудовъ договоръ. Тукъ се опредѣля понятието колективенъ трудовъ договоръ и неговитъ сжществени и формални постановления, като се посочва тяхното значение. Отъ тази частъ се вижда, че колективниятъ трудовъ договоръ се явява последната и най-висша фаза въ развитието на трудовия договоръ, като връщането къмъ примитивнитъ условия на труда вече е невъзможно.

Втората частъ на книжката разглежда колективния трудовъ договоръ въ България, поради което има особено значение за насъ. Най-напредъ авторътъ прави исторически прегледъ на неговото развитие, като започва отъ преди освобождението, разглежда положението му до 1905-

год., през и след войнитѣ и днешното му положение. Първиятъ колективен трудовъ договоръ се сключва у насъ въ София презъ 1905 г. Следъ този исторически прегледъ авторътъ разглежда наредбата-законъ за колективния трудовъ договоръ и уреждането на трудовитѣ конфликти, влѣзла въ сила презъ 1936 год., като излага отдѣлнитѣ й постановления и дава къмъ всѣко отъ тѣхъ кратко уяснение. Въ сжщностъ това е единъ разборъ на постановленията на тази наредба-законъ, като се посочватъ първоизточникитѣ на тѣзи постановления въ законитѣ на другитѣ държави и се даватъ необходимитѣ уяснения.

Третата частъ на книжката обхваща чуждата и наша юриспруденция върху колективния трудовъ договоръ и то по неговата сжщностъ, нормативенъ характеръ, реда на прекратяване или продължаване, сжщиятъ като актъ на публичното право и като договоренъ правилникъ и др.

Ще завършимъ като подчертаемъ значението и ролята на тази книжка съ следнитѣ думи на автора: „Въ усилената дейность за сключването на колективни трудови договори, обаче, е желателно, не само въ интереса на работниците, но и въ интереса на работодателитѣ, последнитѣ да дойдатъ до убеждението, че сключването на тия договори е една неизбежностъ, както е неизбежно и механизирването на производството. И да не довеждатъ положението до служебни колективни договори, а да уреждатъ тия договори непосредствено съ работниците. Това е нужно за създаване спокойствие въ стопанския процесъ за по-продължително време. То е нужно и за задълбочаването и закрепването на правовия редъ въ страната“.

А за всичко това е необходимо наредъ съ едно социално-политическо

освѣтление на този тѣй важенъ въпросъ и едно популяризиране на сжщия, които цели преследва разгледаната книжка. Поради това тя добива особено значение и я препоръчваме на нашитѣ читатели.

Б. П. Б.

ТРИ НОВИ КНИГИ ОТЪ ОРГАНИЗАЦИОННО-СЧЕТОВОДЕНЪ ХАРАКТЕРЪ.

До скоро въ нашата макаръ и оскъдна счетоводна литература преобладаваха съчиненията отъ общъ и теоритиченъ характеръ и то посветени изключително на чисто счетоводни въпроси, което имъ придава предимно счетоводенъ обликъ. Въ последно време, обаче, започнаха да се появяватъ и съчинения имащи монографиченъ характеръ, въ които се разглеждатъ особеноститѣ въ отчетността изобщо на отдѣлни видове предприятия и съ обръщане особено внимание на въпроситѣ отъ организационно-счетоводенъ характеръ. Безъ съмнение, подобни съчинения иматъ особено важно практическо значение, защото даватъ възможность да се рационализира отчетността на съответния видъ предприятия, като сжщевременно въ отчетно отношение отдѣлнитѣ предприятия отъ този видъ се приближаватъ много едно до друго, което обстоятелство улеснява контрола върху тѣхъ. Това значение иматъ и издаденитѣ презъ настоящата година две нови книги на нашия колега и инспекторъ—делегатъ въ Б. з. к. банка, Люб. Колевъ, както и издадения отъ него по-рано трудъ въ връзка съ Б. з. к. банка.

Първитѣ две книги се отнасятъ до кредитната кооперация и се явяватъ като допълнение една къмъ друга. Едната отъ тѣхъ носи названието „Устройство на кредитната кооперация и организация на нейната дейность и служби“, Ст. Загора 1938 г., 264 стр., цена 100 лв., а другата — „Счетоводство, книговодство, корес-

понденция, дѣловодство, гербовъ налогъ въ кредитната кооперация“, Пловдивъ 1938 г., 240 стр., цена 100 лв.

Въ първата книга авторътъ разглежда организацията на кредитната кооперация и на нейната дейностъ и служби почти въ тѣхната цѣлостъ и то на оня типъ кооперация, къмъ който днесъ се стреми селската кредитна кооперация. Тукъ е разгледана изчерпателно дейността на отдѣлнитѣ служби съ огледъ на тѣхната най-добра и рационална организация и самоконтрола, като при всѣки отдѣленъ случай сж разгледани и съответнитѣ счетоводни записвания. Книгата е раздѣлена на четири части. Първата часть обхваща устройството на кооперацията, кждето се засѣгатъ въпроситѣ свързани съ нейното основаване, съ членуването въ кооперацията, съ общото събрание, съ управлението на кооперацията, съ нейнитѣ собствени сръдства и имоти, съ нейния бюджетъ и др. Втората часть се занимава съ организацията на дейността и на службитѣ въ кооперацията, кждето сж разгледани заемитѣ и дебиторнитѣ смѣтки, влоговетѣ и кредиторнитѣ смѣтки, потрѣбителния отдѣлъ, общитѣ продажби и преработки, горския отдѣлъ, експлоатирането на имоти, службата по ценни книжа, инкасовата, информационната и касовата служби, депозитнитѣ операции, печалбитѣ и загубитѣ и др., данъци патенти и повинности. Третата часть обхваща службата на Б. з. к. банка съ кооперацията, кждето сж разгледани въпроситѣ свързани съ кредитиране на кооперацията, съ защитата на спестовнитѣ влогове, съ подпомагане затрудненитѣ кредитни кооперации и съ отношенията между Б. з. к. банка и кооперацията. И най-после четвъртата часть се занимава съ контролиране и ревизиране на кооперацията и то отъ страна на контролния съветъ, областния сждъ, съюзитѣ и отъ Б. з. к. банка.

Втората книга представлява едно ръководство по отчетността на все-странната селска кредитна кооперация, като сж засегнати всички счетоводни операции на кооперацията по нейното основаване, текущата ѝ дейностъ и годишното приключване. Книгата се състои отъ три части. Първата часть обхваща счетоводството на кооперацията, кждето сж разгледани всички въпроси, които даватъ възможность да се построи сградата на двойното счетоводство. Следъ даване на принципнитѣ положения въ двойното счетоводство се разглеждатъ счетоводнитѣ записвания съ огледъ операциитѣ на кредитната кооперация. Въ втората часть е разгледана кореспонденцията, дѣловодството и архивата на кооперацията, а въ третата часть — въпроситѣ свързани съ гербовия налогъ. Като две приложения къмъ книгата сж дадени редица принципни счетоводни примѣри и образци отъ счетоводни книги и книжа.

Отъ тукъ се вижда, че тѣзи две книги на Люб. Колевъ представляватъ пжтеводителъ при обхващане и изучаване отчетността на всестранната селска кредитна кооперация и отъ особено значение за всѣки кооперативенъ деятелъ и за всѣки, който се интересува отъ живота на кооперациитѣ у насъ, отъ кооперативно дѣло и кооперативна отчетность. Препоръчваме тѣзи книги и на нашитѣ читатели.

Третата книга на автора се отнася до „Организация на службитѣ въ Б. з. и к. банка“, издадена въ Русе — 1935 г., 322 стр., цена 120 лв. Тукъ е обхваната дейността на най-големия кредитенъ институтъ у насъ въ нейната цѣлостъ, като сж допуснати малки изключения. Значението на тази книга надхвърля интереса който може да прояви единъ чиновникъ отъ Б. з. к. банка къмъ дейността на този институтъ, защото разно-

образните банкови операции тукъ се допълватъ съ редица стопански функции, което прави щото отчитането дейността на Б. з. к. банка да представлява интересъ и за единъ по-широкъ кръгъ отъ читатели, които сж близки до банковото дѣло у насъ и до онѣзи стопански функции, които сж възложени на банката. Все пакъ най-голъма полза отъ тази книга ще извлѣкатъ онѣзи, чиято дейностъ се намира въ прѣка връзка съ дейността на банката, а за деятелитѣ подъ нейното ведомство тя трѣбва да стане повече отъ настолна. Тукъ се дава организацията на отдѣлнитѣ служби, счетоводна и административна, като се посочватъ извършва-

нитѣ операции и счетоводнитѣ записвания, които ставатъ въ съответната служба. Най-първо сж разглеждани дебиторнитѣ смѣтки (разнитѣ видове заеми), следъ което следва разглеждането на кооперативния отдѣлъ, чуждия портфейлъ, кредиторнитѣ смѣтки и влоговетѣ, правния отдѣлъ, преводи и акредитиви, кореспондентскитѣ, инкасовитѣ и депозитнитѣ операции, гаранциитѣ, застрахователната служба, лихви, комисиони, такси и др., счетоводство и книговодство, кореспонденция, гербовъ налогъ, информационна служба, бюджетъ и домакинство, контрола, инспекторатъ и персоналъ.

Б. П. Бойчевъ.

ВЪТРЕШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

ЗАДЪЛЖЕНИЯТА НА ГРАДСКИ- ТѢ ОБЩИНИ У НАСЪ.

Известенъ е факта, че почти повечето отъ нашитѣ голѣми градски общини иматъ голѣми задължения. Гражданитѣ сж съ убеждението, че дълговетѣ на тѣхнитѣ общини растатъ, тежеститѣ на данъчното бреме се увеличаватъ безъ въ сжщностъ да е извършена или да се извършва срещу това нѣкаква широка общоползна стопанска дейностъ отъ страна на управитѣ.

Трѣбва да се признае, че въ действителностъ въпроса за задълженията на градскитѣ общини у насъ въ своята съвокупностъ стои малко поиначе. Градскитѣ общини у насъ иматъ много по-малко задължения съобразно приходитѣ си, отколкото напр. държавата. Годишнитѣ приходи на държавата възлизатъ на около 7 милиарда лева, а сумата на дълговетѣ, вътрешни и външни, на около 21 милиарда лева, значи три пѣти по-голъма отъ този приходъ. Въ края на 1936 год. задълженията на всички градски общини сж възлезали на

крѣгло 1618 милиона лв., а прихода презъ сжщата година на 1100 мил. лв., което ще рече, че годишниятъ приходъ на общинитѣ покрива крѣгло 70% отъ всичкитѣ имъ задължения. Отъ това бѣгло сравнение се вижда че положението на градскитѣ общини взети всички заедно не е толкова безнадеждно, колкото се говори. Остава вѣрно, обаче, че макаръ тази сума да е обсолютно погледната малка, вследствие на тежкитѣ условия при които сж получени заеми отъ повечето градски общини, тя представлява сериозна тежестъ за градскитѣ общини при посрещането ѝ чрезъ редовнитѣ постъпления. Ако спаднемъ сумата на задълженията произходящи отъ неизплатени разходи, която възлиза въ края на сжщата година на крѣгло 260 мил. лв. и тази на дълговетѣ къмъ разни фондове, които сж въ сжщностъ собствени срѣдства на градскитѣ общини — 537 мил. лв., тогава общата сума на общинскитѣ задължения ще намалѣе съ крѣгло половината — отъ 1618 милиона лв. на 821 мил. лв.

Задълженията на градските общини през последните четири години се виждат от следните данни (въ хиляди лева):

	1936	1935	1933/34
Всичко задължения	1617718	1638880	1519865
Отъ тѣхъ къмъ:			
Държавата и държ. банки	403168	406459	349858
Попул. банки и кооперации	112446	103965	47398
Частни лица и банки	20138	39373	45377
Къмъ чужбина	235457	227649	291573
Разни фондове	537045	507523	475781
Други	48002	76209	77434
Неизплат. разходи	261397	277702	232444

Най-голямо е задължението на градските общини къмъ „разни фондове“ — възлиза крѣгло на 33% отъ всичките имъ задължения. Следъ него иде дългътъ къмъ държавата 25%, къмъ частни банки въ чужбина 14%, къмъ популярни банки и кредитни кооперации 13%. Това сж процентитѣ на по-големитѣ задължения презъ последната година, за която имаме данни — 1936 г. Най-крупното задължение — това къмъ фондоветѣ — представлява въ сжщностъ едно „изяждане“ резервитѣ на градските общини, явление, което се наблюдава отъ редъ години и въ управлението на държавния бюджетъ.

Задълженията на градските общини по области за 1936 г. се разпредѣлятъ както следва (въ хиляди лева):

Бургаска	82503	5%
Вратчанска	66583	4%
Пловдивска	108754	7%
Плѣвненска	92014	6%
Софийска	1074955	66%
Ст. Загорска	69756	4%
Шуменска	123153	8%
	1617718	100%

Видно е, че грамадната частъ отъ задълженията на градските общини у насъ — крѣгло 66% — се пада на Софийската областъ, респективно на Софийската община.

По-крупни задължения (надъ 10 милиона лева) иматъ следните градски общини (въ хиляди лева):

Бургасъ	34675	Карнобатъ	12258
Сливенъ	10589	Ямболъ	10629
Видинъ	28253	Асеновградъ	22456
Карлово	30202	Пловдивъ	26606
Луковитъ	25235	Плѣвненъ	16535
Севлиево	17213	Дупница	10051
Кюстенд.	17851	София	995341
Н. Загора	13978	Ст. Загора	21801
Варна	44147	Русе	22723
Шуменъ	18731		

Задълженията на Софийската община възлизатъ, както вече се спомена, на повече отъ половината отъ всички задължения на градските общини у насъ. Мѣстото не ни позволява да направимъ едно по обстойно анализиране на данните за задълженията на ония градски общини, които приведохме по-горе. Крупните задължения на тѣзи общини далечъ не съответствуватъ на приходните имъ източници въ повечето случаи.

Нѣкои градски общини сж просто „затънали“ въ лихвитѣ на тѣзи задължения и не могатъ да смогнатъ въ никой случай за редовното имъ посрѣщане. Задълженията имъ се увеличаватъ ежегодно и достигатъ заплашителни размѣри.

Д-ръ Д. Т.

ПРЕГЛЕДЪ НА ПАЗАРА НА ТЮТЮНИТѢ ВЪ БЪЛГАРИЯ ПРЕЗЪ 1937 ГОДИНА.

I. Вжтрешенъ пазаръ.

Пазарътъ на тютюнитѣ въ България, презъ изтеклата 1937 год., мина не съвсемъ гладко. Кампанията по закупуването на реколта 1936 година почна доста рано. Тютюнитѣ бѣха още на низи, когато се започнаха първите опити за спазаряване, още презъ декемврий 1936 год. Но по общо решение на съюза на тютюно-търговцитѣ, тѣ бѣха спрѣни. Причината за да се вземе това решение

се наложи отъ обстоятелството, че отъ страна на работническия съюзъ се повдигна въпроса за увеличението на работническитѣ надници и подобрене условията на труда.

Следъ официалната декларация на съответнитѣ министри, че положението нѣма да се промѣня, отъ 22 януарий 1937 год. почна най-живо закупуване на тютюнитѣ отъ реколта 1936 год. и продължи презъ цѣлитѣ първи три месеца въ всички тютюневи райони. Презъ априлъ, обаче, колективниятъ трудовъ договоръ бѣ подписанъ. Нѣкои отъ исканията на тютюноработниците бѣха удовлетворени и имаше повишение на надниците. Тютюнотърговцитѣ се почувстваха доста засѣгнати и това предизвика затягане на вътрешния пазаръ и почти спиране на покупките изъ разнитѣ тютюневи райони.

Положението на тютюневия пазаръ въ страната, по сведенията отъ Българската земеделска и кооперативна банка, се е развивало както следва:

Януарий. Положението се оживява всѣки день. Покупки се извършватъ въ почти всички тютюневи райони отъ представителитѣ на следнитѣ по-голѣми тютюневи фирми: Балкантабакъ, Австро-българското тютюнево дружество, Стефанъ Чапрашиковъ и С-ие, Фархи и Геронъ, Азриелъ и Фикри и др. Следъ продължително отсъствие, тази година на ново се яви и италианската тютюнева режия* и нейнитѣ представители почнаха да закупуватъ оживено, първоначално въ Дупнишкия и Пещерския тютюневи райони.

Февруарий. Положението на вътрешния тютюневъ пазаръ отбелзва сжщо голѣмо раздвижване, както отъ страна на тютюнотърговцитѣ, така и отъ страна на тютюневитѣ кооперации. По-голѣмата частъ отъ производителскитѣ макули, въ районитѣ съ по-доброкачествено производство, се бърже закупиха.

Доста усилена бѣше кампанията въ Македонската тютюнева областъ — басейна на рѣкитѣ Струма и Мѣста. Въ другитѣ тютюневи области покупките вървѣха съ по-бавенъ и умѣренъ темпъ и на сравнително пониски цени, особено въ басейна на рѣка Марица. Въ Жебелската тютюнева областъ — басейна на рѣка Арда, закупуването на басмитѣ почна доста усилено.

Мартъ. Въ всички почти тютюневи баши — балийски райони, доброкачественитѣ тютюни сж закупени отъ тютюнотърговцитѣ или прибрани въ складовѣта на тютюневитѣ кооперации. Отбелзватъ се още нѣкои отдѣлни покупки, но тѣ не оказватъ никакво влияние върху хода на пазара. Въ Жебеля, и то въ района на басмитѣ, покупките продължаватъ непрекъснато. Сдѣлките тамъ сж сключени при минимални цени 38 лева за 1 кгр. и максимални до 120 лв. за 1 кгр. тютюнъ. Най-сжкло сж закупени тютюнитѣ предназначени за американскитѣ пазари. Срѣдната минимална цена за басмитѣ е била 54 лв., а срѣдната максимална — 74 лв. за 1 кгр. тютюнъ.

Априлъ. Извънредно затягане на пазара, вследствие подписването на колективния трудовъ договоръ. Непродадени тютюни къмъ първи априлъ останаха надъ 10 милиона кгр. Тютюнопроизводителитѣ настояватъ да бждатъ и тѣ изкупени. Стана нужда да се намѣси държавата, респективно Българската земеделска и кооперативна банка, която освенъ на кооперативни начала, почна да закупува отъ тютюнопроизводителитѣ тютюни и на твърди цени и то малко по-високи отъ тѣзи, които даватъ търговцитѣ, за да се съживи пазара. Банката даде нареждане до кловетѣ си да закупятъ общо 4 мил. кгр.

Май. Ново раздвижване на пазара на тютюнитѣ въ цѣлата страна. Въ Македонската тютюнева об-

ластъ, заедно съ клоноветъ на Б. З. К. Б., усилено закупуватъ тютюни и частнитъ фирми.

Юний. Край на тютюневата кампания.

II. Износъ на тютюнъ презъ 1937 година.

За износътъ на суровъ тютюнъ на листа, за годинитъ 1937 и 1936, за изнесенитъ количества и за полученитъ стойности, по данни взети отъ Главната дирекция на статистиката въ България и данни за срѣдната стойностъ на изнесенъ 1 кгр. тютюнъ — по месеци и за цѣлата година, ни дава следващата таблица:

Износъ на тютюнъ презъ						
Месеци	1937 година			1936 година		
	Количество въ тона	Стойностъ въ хил. лева	Срѣдна стойностъ лева	Количество въ тона	Стойностъ въ хил. лева	Ср. стойн. лева
януарий	4323	299855	69·36	4212	239289	56·80
февруарий	3152	212819	67·51	2710	135256	50·00
мартъ	1905	133200	69·92	1587	92386	58·20
априлъ	2556	200135	78·30	1317	101574	77·14
май	1203	100997	84·16	853	59841	70·16
юний	571	36554	64·01	510	27058	53·05
юлий	498	34105	68·47	152	8709	57·04
августъ	409	30305	74·09	273	16528	60·96
септемврий	417	29055	69·67	767	51529	67·21
октомврий	1423	127479	89·58	1044	76475	73·32
ноемврий	1939	130532	67·31	2459	172546	70·16
декемврий	3699	274684	74·23	4127	282120	68·35
Всичко	22098	1609721	72·83	20011	1263311	63·13

Като проследимъ даннитъ за изнесенитъ количества по месеци, виждаме една повтаряща се закономерностъ въ цифритъ. Най-оживенъ е износа въ началото и края на годината, а презъ лѣтнитъ месеци е най-слабъ. Презъ лѣтото и до края му, почва да се очертава бждещата реколта — количествено и качествено, и следъ това може да се правятъ плановете за бждещитъ покупки въ следващата кампания.

Сравнени изнесенитъ количества

презъ последнитъ две години, презъ 1937 година сме изнесли 2097 тона повече, се получава едно увеличение на изнесеното количество отъ 10·37%.

Сжщо въ полученитъ стойности имаме значително увеличение, което ни дава една разлика въ повече за 1937 година отъ 346·4 милиона лева, което въ сравнение съ 1936 година ни дава едно увеличение равно на 27·42%. И тази година първото износно перо е отъ тютюна, а следъ него следватъ пшеницата, яйцата и гроздето. При 5019499000 лв. общъ износъ отъ България за изтеклата 1937 г., стойността на изнесения тютюнъ е 1609721000 лева, което съставлява 32·2% отъ цѣлия износъ.

Въобще, българскиятъ износъ презъ 1937 година, въ сравнение съ 1936, показва едно значително засилване. България е изнесла разни свои стоки съ 117997 тона въ повече, срещу което сме получили 1109117000 лева стойностъ въ повече, отъ общата сума на която, тютюна съставлява една трета.

Третитъ колонии въ горната таблица, за стойността

на изнесенъ 1 кгр. тютюнъ, ни даватъ ясна представа за засиленото търсене на ориенталски тютюни, свързано съ покачването на цената имъ. До като въ колоната за 1936 година минималната срѣдна стойностъ е 50 лева, за 1937 година тя е 64 лева, т. е. отскача съ 14 лева повишение. Сжщото е и съ максималната срѣдна стойностъ: за 1936 година тя е 77·14 лева, получена презъ месецъ априлъ, а за 1937 година достига 89·58 лева, получена презъ ме-

сецъ октомврий, т. е. едно повишение отъ 12'44 лева за 1 кгр. изнесенъ тютюнъ.

Срѣдната стойностъ на изнесенъ 1 кгр. тютюнъ презъ 1937 година, ни показва въ сравнение съ предшестващата я 1936 година, едно увеличение съ 9'70 лева. Това показва явно подобрене въ тютюневия пазаръ, и по специално въ този на ориенталскитъ тютюни. Това е сжщо единъ много знаменателенъ признакъ на едно общо стопанско подобрене, защото при два милиарда и половина кгр. годишно производства на тютюни въ свѣта, да се търсятъ именно най-хубавитъ и да имъ се даватъ съответнитъ добри цени, иде само по себе си да подчертае това подобрене.

III. Износъ на тютюнъ по държави презъ 1937 год.

Изнесенитъ количества суровъ тютюнъ на листа и тѣхнитъ стойности, за 1937 и 1936 години, споредъ даннитъ на Главната дирекция на статистиката въ България, и изчислена срѣдната стойностъ на изнесенъ 1 кгр. тютюнъ — по държави, ни дава следващата таблица (вж. на стр. 194):

За Германия е изнесено половината отъ всичкото изнесено количество презъ 1937 година. А презъ 1936 г. за тамъ е изнесено дветъ трети. Не само по отношение тютюна, но и въ общия ни годишенъ търговски балансъ презъ 1937 година тя заема първо мѣсто. Български стоки изнесени за Германия имаше на обща сума 2162517000 лева, равно на 43'1% отъ цѣлия нашъ износъ, а Германия е внесла стоки въ България на обща сума 2698973000 лева, т. е. остава за наша смѣтка едно пасивно салдо отъ 536456000 лева.

Съединенитъ Щати сж втори по редъ въ голѣмината на изнесенитъ количества тютюни отъ България, до като преди нѣколко години

тѣ купуваха отъ насъ съвсемъ незначителни количества. Америка представлява много цененъ пазаръ за ориенталскитъ тютюни и ние трѣбва да направимъ всичко възможно тѣ да увеличатъ своя вносъ отъ България. Трѣбва да отбележимъ че тѣ изнасятъ годишно отъ Гърция 10 до 15 милиона кгр., а отъ Турция отъ 5 до 10 мил. кгр. Така че изнесеното количество отъ България, въ сравнение съ нашитъ съседи, е още доста незначително. Полша е трета по редъ и е изнесла сжпи тютюни — по 105'17 лв. кгр.

После следва съ количества надъ 1 милионъ кгр.: бившата Австрия, Чехославия (изнесла сжщо много ценни тютюни — по 125'14 лв. кгр.) и Италия, която следъ вдигането на санкциитъ почна да купува по-голѣми количества.

IV. Държавата и тютюнътъ.

Презъ изтеклата 1937 година, държавата прояви доста голѣмъ интересъ къмъ най-голѣмото свое износно перо — тютюнътъ.

Отъ първи януарий се предвиди при Експортния институтъ служба по тютюна, като се назначи единъ експертъ по тютюнитъ като инспекторъ и още едно административно лице. Проекта бѣше службата да бѣде разширена, за да може евентуално да се контролира произхода на тютюнитъ при износа, но по бюджетни причини за сега се ограничиха само съ назначаването на горнитъ две лица и тѣхното назначаване стана едва въ края на годината.

Похвална е дейността на Министерството на земедѣлието по подобрене и типизиране на тютюневата култура въ България. Започнато въ това направление дѣло, презъ 1935 и 1936 година, продължи и презъ 1937 година. Следъ инструкцията — окръжно № 9424 отъ 1 априль 1936 година, която даваше програмата на

Износъ на тютюнъ презъ						
Държави	1937 година			1936 година		
	Количество тона	Стойност хил. лева	Срѣдна стойност лева	Количество тона	Стойност хил. лева	Срѣдна стойност лева
Австрия	1597·9	118224	73·98	1169·5	75547	44·43
Англия	51·5	1913	37·50	57·7	3979	68·96
Белгия	389·9	14847	30·70	220·3	8007	36·39
Германия	10979·1	700660	63·87	13233·9	768117	57·28
Дания	436·9	24144	55·31	258·7	14759	57·05
Египетъ	682·6	34589	50·71	810·2	38995	48·14
Италия	1053·7	69880	66·36	48·3	2378	49·55
Норвегия	91·7	5632	61·88	34·3	1504	44·22
Палестина	3·6	396	111·22	0·8	40	52·18
Полша	1635·1	171958	105·17	1096·4	103137	94·06
Съед. Щати	1814·5	179726	99·07	602·8	74986	124·40
Турция	—	—	—	0·4	25	70·00
Унгария	340·6	35856	105·26	357·7	30679	85·76
Ромъния	28·6	3731	130·40	—	—	—
Холандия	856·6	26755	31·25	406·7	16145	38·28
Франция	71·3	2693	37·78	290·6	8103	27·88
Чехославия	1368·4	171247	125·14	747·0	77534	103·10
Швейцария	88·2	5967	67·80	108·8	5785	52·70
Швеция	207·0	19045	92·02	123·9	12495	100·83
Други държ.	400·4	22456	56·14	443·4	21096	47·62
Всичко	22097·5	1609721	72·83	20011·1	1263311	36·13

Забележка: Въ „други държави“ влизатъ:

Аржентина	24·6	1113	46·33	6·1	454	74·37
Естония	50·8	1892	37·84	89·9	3535	40·00
Дания	—	—	—	22·8	830	36·54
Летония	83·1	3888	46·74	64·1	3575	56·00
Литва	50·0	1198	24·45	9·1	294	32·55
Остр. Малта	4·5	210	46·71	—	—	—
Тунисъ	61·1	2450	40·02	75·4	2638	35·70
Финландия	126·3	11705	92·20	175·5	9704	55·29
Япония	—	—	—	0·4	67	142·00
Всичко	400·4	22456	56·14	443·4	21096	47·62

Министерството на земедѣлието по подобрене на тютюнопроизводството и типизираното на тютюна въ разнитѣ добре известни въ чужбина тютюневи райони, следъ образуването на специална служба по тютюните при министерството, която започна да функционира още въ началото на 1937 година, съ инструкция — окръжно № 13728 отъ 4 юний 1937 год., се дадоха нови упътвания по типизиране на тютюнопроизвод-

ството, по разсадопроизводството, по техническиѣ подобрения въ производството (подобрана селска манипулация и въвеждане на подобрени типове и образцови сушилни), по борбата съ болеститѣ и неприятелитѣ по тютюна, по намаляване разноскаѣ на производството, по семеипроизводството.

Презъ 1937 год. Министерството на земедѣлието откри курсове за специализация на стажантѣ-агрономитѣ и за стажантитѣ съ срѣдно земедѣлско образование при тютюневитѣ опитни институти. Наредено бѣ на време до областнитѣ земедѣлско - стопански дирекции да представятъ желающитѣ кандидати да следватъ тѣзи курсове.

Даденъ бѣ и нарядъ до областнитѣ земедѣлско-стопански дирекции да произведатъ ранъ и здравъ тютюневъ разсадъ върху площъ отъ 610000 кв. м. разпредѣлена по области както следва: 300000 кв. м. за Старогарската админ.

область, 200000 кв. м. за Пловдивската админ. область, 100000 кв. м. за Софийската админ. область и, 10000 кв. м. за Бургаската админ. область. Разсада се доби отъ семена отъ подобрени сортове тютюни, чрезъ които Министерството на земедѣлието цели да типизира тютюневото производство въ сортово отношение.

Даденъ бѣ нарядъ сѣщо до областнитѣ земедѣлско-стопански дирекции да се построятъ тютюневи

сушилни: по 100 в Старозагорската, Софийската и Пловдивска административни области и само 10 сушилни в Бургаската.

Даденъ бѣ нарядъ сѣщо за производство на семена отъ подобрени тютюневи сортове, както следва: опитната станция въ с. Козарско — 500 кгр., опитното тютюнево поле въ с. Рила — сѣщо 500 кгр., опитното тютюнево поле въ с. Джебелъ—300 кгр., опитното тютюнево поле въ гр. Неврокопъ—250 кгр.; въ Св. Врачъ—50 кгр., въ Хасково—200 кгр., въ Златоградъ—50 кгр., по 100 кгр. въ Ивайловградъ и Асеновградъ и по 50 кгр. въ Крумовградъ и Тополовградъ—или всичко — 2200 кгр. семена, съ които презъ настоящата 1938 година ще се произведе тютюневъ разсадъ, който ще бѣже раздаденъ на населението за да може постепенно да се типизира напълно

тютюнопроизводството въ България.

Отъ своя страна, Министерството на финанситѣ съ наредба-законъ отъ 8 декемврий 1937 година, излѣзе съ измѣнения и допълнения на сѣществуващия до тогава законъ въ тютюна, като внесе нѣкои действително ценни подобрения въ тютюневото законодателство, които практиката наложи като необходими, а други сега подлежатъ на изпитание, следъ като се види тѣхното приложение.

Полаганитѣ грижи за тютюна сѣ едно ценно доказателство за една изработена вече стопанска тютюнева политика, която цели качественото подобрене на тютюна а съ това неминуемо ще дойде и до по-доброто му заплащане, т. е. увеличение на неговата доходност, което е голѣма придобивка за цѣлокупното ни народно стопанство.

С. Неновъ.

ВЪНШЕНЪ СТОПАНСКИ ПРЕГЛЕДЪ

АНШЛУСЪТЪ И НЕГОВИТѢ СТОПАНСКИ ОТРАЖЕНИЯ.

Най-голѣмото политическо и стопанско събитие въ Европа, пъкъ и въ свѣта, презъ първото тримесечие на 1938 г. бѣше аншлусътъ между Австрия и Германия. Неговитѣ последици сѣ отъ огромно политическо, военно и стопанско значение. Политическиятъ последици тукъ нѣма да бждатъ разглеждани, като това не влиза въ задачитѣ на единъ стопански прегледъ, но би тѣбвало да се отбележи, че по политически причини, стариятъ Райхъ сигурно ще направи доста стопански жертви, за да повдигне благосъстоянието на бившата Австрия. Отъ военно гледище особено важно е стратегическото заобикаляне на Чехословашко, съ което защитата на последната страна става почти невъможна. Не

по-малко сѣществена е помощта, която Австрия може незабавно да окаже на Германия въ обучена жива сила, съ оржжейни фабрики и квалифицирана работна ржка, на които, обаче, ще се спремъ накратко по-нататѣкъ.

Стопанскитѣ последици отъ аншлуса могатъ да се разглеждатъ отъ три гледища: 1) отъ гледището на придобивкитѣ или загубитѣ на бившата Австрия; 2) отъ гледище на придобивкитѣ на Германия, и 3) отъ гледище на стопанската сила и възможности на новата „Велика Германия“. Ако се вгледаме въ близкото минало на Австрия, невъможно е да не констатираме, че въ стопанско отношение тя представляваше по-скоро една загиваща, отколкото развиваща се страна. Окастрена отъ мирнитѣ договори, останаа съ една голѣма

глава — Виена и едно хилаво тѣло — недостатъчната територия за развитата индустрия отъ времето на старата огромна Австро-Унгария, Австрия трѣбваше да се подхранва съ външни заеми и да се справя съ една голѣма безработица. Намалването на доходитѣ, което се появи като резултатъ отъ ограниченитѣ производствени и пласментни възможности на нова Австрия, доведе до подконсумация, а тя отъ своя страна още повече удари производството и доходитѣ въ страната. Ето защо зависимостта на Австрия отъ чужбина стана най-характерната черта за тази страна. Тя се издържаше отъ подаяния, давани по политически съображения и затова непрекъснато обръщаше погледитѣ си къмъ Германия, съ която чувствуваше еднакви родствени връзки и виждаше изгледи за стопанско спасение. Този стремежъ къмъ обединение намѣри изразъ въ предприетия презъ 1931 г. опитъ за митническа уния между дветѣ германски държави. Този опитъ не успѣ, но затова пъкъ лошитѣ резултати отъ неговата липса показаха, че сама Австрия никога нѣма да може да се съвземе.

Стопанскитѣ изгоди отъ аншлуса за Австрия могатъ да се очертаятъ въ най-общи линии както следва. Земедѣлието, или по-скоро скотовѣдството, което е главно препитание на населението въ Тиролитѣ, ще намѣри единъ новъ и близъкъ пазаръ за своитѣ млѣчни и скотовѣдни произведения въ лицето на Мюнхенъ и другитѣ близки до него голѣми консумативни центрове. До сега въ Австрия единствениятъ голѣмъ консумативенъ центъръ бѣше Виена, която поради отдалечеността си и слабата покупателна мощъ на своето население не бѣше въ състояние да натовари съ поржъки тиролскитѣ производители. Другиятъ не по-малко важенъ поминѣкъ на планинското на-

селение въ Австрия — производство на дървенъ материалъ — сжщо така ще намѣри отлични условия за развитие, тъй като до сега дървениятъ материалъ се продаваше на чужди пазари, гдето срѣщаше силната качествена и количествена конкуренция главно на съседната Югославия. По отношение на ценитѣ австрийскитѣ материалъ имаше да се бори съ не по-малко ожесточено съперничество. Сега германскитѣ пазарѣ, който чувствуватъ голѣма нужда отъ дървенъ материалъ, ще поглъща всички възможни годишни изсичания, като при това ще дава и една по-добра цена. Доколко Германия държи на това ценно австрийско производство показва факта, че на първия день следъ аншлуса компетентнитѣ германски власти издадоха наредба, съ която се забранява износа на дървени трупи. Австрия съ своитѣ 3 милиона хектара гориста площъ ще може да снабдява въ значителенъ размѣръ Германия съ дървенъ материалъ. По отношение на подземнитѣ богатства, Австрия е сжщо така доста богата. Нейнитѣ залежи отъ 220 милиона тона желѣзни руди ще започнатъ да се използватъ въ двоенъ размѣръ отъ досегашния. Тѣзи руди, които сж въ по-голѣмата имъ частъ собственостъ на акционерното дружество „Алпиненъ Монтанверке“ и досега се контролираха отъ германски капиталисти, но пазаритѣ на бившата Австрия бѣха слаби, а международната конкуренция бѣше унищожителна. Въ своята речъ, въ Виена, маршалъ Гьорингъ извести, че казаното предприятие ще построи въ Линцъ огромни заводи за топене на желѣзо, които ще бждатъ най-модерното предприятие на Райха. Австрия има още голѣми залежи отъ магнезитъ, водна сила и малки добиви на петролъ.

Всички тѣзи производства ще могатъ да се засилятъ, тъй като гер-

манският пазаръ е изгладнялъ за подобни продукти и ще купува всичко, каквото Австрия би могла да му предложи. При това не бива да се взима за основа само днешното състояние на производството въ Австрия. Голѣмото търсене винаги предизвиква разширение на производството, а това значи, че съ по-голѣмото търсене ще се повиши и жизнениятъ уровень на австрийското население.

По отношение на търговията аншлустът донесе нови облаги на Австрия. Търговията между Австрия и Германия бѣше наистина оживѣна, но въ резултатъ отъ нея се бѣше явило значително салдо по сѣществуващия клирингъ между дветѣ страни, салдо, което въ момента на аншлуста възлизаше на 60 милиона шилинга въ полза на Австрия. Мигновеното изплащане на тѣзи 60 милиона шилинга при единъ курсъ, подобренъ съ една трета отъ този, който се е предполагало да сѣществува въ момента на сключване сдѣлките, повдигна покупната сила на търговцитѣ, увеличи платежнитѣ срѣдства въ страната и улесни финансирането както на търговията, така и на производството. За да усилятъ този първи ефектъ, германскитѣ власти сж направили веднага и огромни поржчки на австрийската индустрия, които споредъ едно съобщение на австрийския индустриаленъ съветъ вече възлизатъ на 100 милиона райхсмарки, или на 3300 милиона лева. Поради всички горни мѣрки, може да се предполага, че въ най-близко бъдеще въ Австрия нѣма да остане нито единъ безработенъ.

Слага се тогава въпроса: това раздвижване на австрийското стопанство нѣма ли да има само времененъ характеръ, и следъ извършване на поржчикитѣ нѣма ли да настѣпа отново смразяване на стопанската дей-

ността? На този въпросъ може съ относително голѣма положителность да се отговори, че подобна опасность е малка вѣроятна, тъй като Германия има своя четиригодишенъ планъ, който е въ състояние да натовари австрийската индустрия съ необходимитѣ поръчки, а за развитието на земеделскитѣ и други отрасли ще има причини, които лежатъ въ естественото развитие на нѣщата и пазаритѣ. Отъ гледището на Австрия не е безъ значение и германскиятъ туризъмъ, който сега ще се насочи къмъ Германския Тиролъ и ще даде прехрана на силно развитата въ този край хотелска индустрия.

Благоприятният курсъ, при който се преоцени австрийският шилингъ и се замѣсти съ германската марка, подеиствува сжщо така благоприятно на цѣлото австрийско стопанство, което спечели отъ тази операция. Но независимо отъ временнитѣ облаги, които това стопанство получи, поради благоприятния курсъ на шилинга, неговитѣ бждещи възможности като износителъ на чуждитѣ пазари силно нарастватъ, тъй като занаяпредъ австрийското производство ще има протекцията на Германия и ще бжде налагано и по политически пътъ тамъ, гдето само стопанскитѣ условия и преимущества се окажатъ недостатъчни да го наложатъ. За да се защити австрийското стопанство отъ по-силнитѣ и по-добре поставени нѣмски конкуренти, обединената държава сжщо така взема мѣрки, които ще дисциплиниратъ и подчинятъ на общитѣ идеи новопридобитата областъ.

Независимо отъ разширяването на четиригодишния планъ и за Австрия, за която целъ вече е назначенъ неговия ржководителъ, за тази областъ, отъ значение сж разпоредбитѣ, съ които се правятъ следнитѣ нововъведения. а) Ония лица, които къмъ 13 мартъ 1938 г. сж имали постояното си мѣстожителство въ Герма-

ния не могат до 1 октомврий т. г. да купуват стари или да откриват нови предприятия въ Австрия. б) Лицата които въ момента на аншлуса сж живѣли въ Германия не могат да отварят клонове отъ своитѣ предприятия въ бившата Австрия въ продължение на сжщия срокъ. Съ тѣзи разпореждания се счита, че се гарантиратъ австрийскитѣ физически и юридически лица отъ неудобствата, които биха се появили чрезъ включването на Австрия безъ никакви резерви въ германския стоковъ оборотъ.

Една отъ последнитѣ мѣрки, която може да се спомене като особено важна въ стопанското включване на Австрия въ Райха, е превръщането на австрийската народна банка въ клонъ отъ Райхсбанкъ. Съ това Германия ще пусне около 600 милиона райсмарки въ Австрия и ще прибере златнитѣ и девизни резерви на бившата Австрийска банка. Отъ тукъ произлизатъ и редъ други преимущества за австрийскитѣ износители и вносители, които отъ подчиненото положение, което имаха като австрийски стопански деятели, днесъ ще иматъ доминиращото положение на участници въ една клирингова система, която при почти всички случаи е могла да осигури значителни облаги на силния — Германия.

Най-после, Австрия ще бже силно подпомогната и въ нейната нужда отъ капитали за по-пълното провеждане на стопанското развитие на страната. Германскитѣ капиталовъ пазаръ ще е въ състояние да подпомогне и задоволи напълно изискванията на австрийската индустрия отъ нови срѣдства, необходими за по-пълното зареждане на фабрикитѣ и за експлоатацията на новитѣ рудни залежи. Тукъ отъ особена важностъ е планътъ за засилване корабоплаването по Дунава и за свързването на басейнитѣ Рейнъ — Майнъ — Дунавъ. Следъ завършване на това голѣмо предприя-

тие, Дунавъ ще тече, както сполучливо се изразява едно нѣмско списание, въ стопанско и политическо отношение отдолу нагоре. По него ще се превозватъ огромни количества дървенъ материалъ, преработено желѣзо и храни отъ дунавския басейнъ къмъ стара Германия, а по обратния пътъ ще идватъ въглища, готови машини и фабрики. Съ огледъ на бждешето значение на Виена въ този голѣмъ планъ, новиятъ главенъ кметъ на Виена заяви, че общото германско правителство ще направи отъ главния австрийски градъ единъ „Хамбургъ на изтока“. Съ този си изразъ, той, естествено, не е визиралъ само значението на Виена за вътрешнитѣ германски пазари, но и влиянието, което ще оказва върху стопанското развитие на богатия съ храни, жизнени сили и петролъ югоизточенъ край на Европа.

Отъ гледището на бившата Австрия, следователно, може да се каже, че въ стопанско отношение аншлусътъ е донесълъ неоценими услуги на народното стопанство, което ще може да осигури на населението си поне предивоения жизненъ уровеньъ.

Отъ гледището на Германия въпросътъ стои малко по-другояче. Нуждитѣ на тази държава, която и по територия и по население надвишава десетъ пѣти бившата Австрия, сж толкова голѣми, че малкиятъ приносъ, който австрийската икономика би могла да ѝ даде, не е въ състояние да разреши голѣмитѣ германски стопански проблеми. А за да се опредѣлятъ нуждитѣ, които чувствува Германия достатъчно е да се преповтори констатацията, която ржководното английско стопанско списание „Икономистъ“, прави по този случай. Тамъ се казва, че Германия чувствува най-остро понастоящемъ и ще чувствува много по-остро въ случай на война, следнитѣ недостатъци въ своето стопанство. 1) Златнитѣ и девизни

резерви на Германия сж крайно недостатъчни, за посрѣщане на мирновременни, а камо ли и на военновременни нужди. 2) Тя не е въ състояние да се изхранва сама повече отколкото въ 1914 година. 3) Тя чувствува липса отъ сурови материали и главно отъ желѣзни руди и дървенъ материалъ, отъ който се добива целулоза и разни видове текстилни замѣстителни. 4) Германия не може да посрѣща военновременнитѣ си нужди отъ петролъ.

Съ какво може да помогне Австрия на Германия въ гореизброенитѣ случаи? Най-голѣмата помощъ, при това еднократна, тя може да окаже като ѝ отстъпи разполагаемитѣ отъ нея девизи и злато. Австрийскитѣ златни резерви сж три пѣти по-голѣми отъ тия на Германия. Заедно съ девизнитѣ резерви, тѣ възлизатъ на около 290 милиона райхсмарки, които Германия автоматически печели. Въ горната сума, обаче, е включено и салдото въ австро-германския клирингъ отъ 60 милиона шилинга, което сега Германия ще изплати не съ чужда валута, а съ собственитѣ си книжни марки. Но колкото и голѣма да е сумата отъ 290 милиона райхсмарки въ сравнение съ германскитѣ разполагаеми резерви, тя не е въ състояние да подпомогне твърде силно германскитѣ платежи, които само за посрѣщане на вноса възлизатъ на около 500 милиона райхсмарки месечно.

Австрия нѣма да може да окаже голѣма помощъ на Германия и по отношение на хринитѣ, тъй като и дветѣ страни сж вносителни на зърнени храни и иматъ земеделско стопанство, което не задоволява напълно мѣстнитѣ нужди. Дори въ известни отношения Австрия бѣше по-зависима отъ чужбина съ огледъ на хранитѣ, отколкото Германия. Въ това отношение положението на новата държава отбелязва малко влошаване, отколкото бѣше случая само съ ста-

рата Германия. По отношение на скотовѣднитѣ произведения Австрия сжщо така не е въ състояние да разреши проблема за германскитѣ нужди отъ такива материали. Така, срѣдниятъ австрийски износъ на такива стоки презъ последнитѣ две години възлизаше на 211000 квинтала, докато германскитѣ вносы за сѣщия периодъ възлиза срѣдно на 1250000 квинтала. Дори и да се развие още австрийското производство, то ще може да задоволи германскитѣ нужди най-много въ размѣръ на една пета.

Износътъ на дървенъ материалъ за Германия сжщо така не може да освободи последната отъ зависимостта ѝ отъ чуждитѣ пазари. Това е така, защото австрийскитѣ износы презъ последнитѣ години възлиза срѣдно на 1.7 милиона тона годишно, докато Германия внася по 5 милиона тона. Но като се има предвидъ, че срѣдниятъ приръстъ отъ горскитѣ комплекси въ Австрия е 9.3 милиона кубически метра, може да се предполага, че едно увеличение на износа до 2000000 тона, ще задоволи 35% отъ нуждитѣ на Германия.

Износътъ на австрийско желѣзо презъ последнитѣ години е възлизалъ на около 600000 тона годишно, докато германското производство на този артикулъ възлиза на 19 милиона тона. Значи, дори да се удвои износътъ на желѣзо отъ бившата Австрия за Германия, това нѣма да повлияе чувствително върху общото положение на желѣзната индустрия. Тукъ, обаче, трѣбва да се има предвидъ, че по-голѣмото производство на желѣзо ще бѣде консумирано и отъ по-голѣмия капацитетъ на новитѣ или възстановени австрийски метални фабрики.

По отношение на водната сила, Германия ще може да получи почувствителни ползи, тъй като досегашниятъ износъ на електрическа енергия отъ Австрия за Германия,

на стойност около 20 милиона шилинга годишно, представлява само 20% от разполагаемата енергия, която може да се изнесе. Така че германската индустрия ще може да получи единъ значителенъ подтикъ въ това отношение.

Най-после, Австрия може да помогне Германия съ квалифицирана работна ржка, което е отъ голъма важностъ въ единъ периодъ като сегашния, когато този видъ работна ржка започва да липсва и когато всички тежки индустрии работятъ подъ пълна пара.

Ползитъ, които Германия ще извлъче отъ аншлуса, следователно, сж по-малки, отколкото тия, които ще извлъче Австрия, безъ разбира се това да значи, че Германия ще загуби нъщо отъ присъединяването. Общо взето, аншлусътъ е една стъпка къмъ по-пълна автархия, безъ да може да доведе до пълна независимостъ отъ чужбина. Въ девизно отношение той носи, обаче, най-голъми изгоди за Германия, тъй като освобождава единъ значителенъ процентъ отъ девизи, които бъха необходими за доставките, които сега ще се правятъ отъ Австрия и ще се заплащатъ въ райхсмарки.

Отъ гледище на новата държава, най-после, може да се каже, че тя ще бжде нъщо повече, отколкото би билъ обикновениятъ сборъ на дветъ стари държави. Взаимното допълване, което тъ ще си оказватъ въ нъкои области и много по-благоприятното географическо положение на голъмия Райхъ, ще окаже сжществено значение за стопанскитъ възможности на нова Германия. Новата държава ще бжде нъщо повече отколкото сборътъ на дветъ стари държави, главно по отношение на външнитъ търговски връзки. Отъ днесъ нататъкъ тежестта на бившата Австрия въ стопанскитъ отношения съ Източна Европа ще бжде много

по-голъма отколкото въ миналото.

Значението на аншлуса съ огледъ на голъма Германия е повече политическо, отколкото стопанско, дори повече военно-политическо, отколкото политико-стопанско. На този смисълъ на аншлуса държи и самиятъ Хитлеръ въ книгата си „Майнъ Кампфъ“, гдето той изтъква, че аншлусътъ е желателенъ по причини „по други отколкото сж материалнитъ“.

Чрезъ аншлусътъ Германия стъпи здраво въ Дунавския басейнъ. Днесъ тя ще го контролира въ всъко отношение по-добре отъ Виена, отколкото би могла да го ръководи когато и да е било отъ Пасау. Въ това се крие първостепенниятъ смисълъ за насъ на това голъмо събитие. Отъ тамъ ще дойдатъ и ний-голъмитъ отражения въ развитието на Балканитъ.

К.

НАЙ-ГРАНДИОЗНИЯТЪ ОПИТЪ ЗА РЕГЛАМЕНТИРАНЕ ЗЕМЕ- ДЪЛСКОТО ПРОИЗВОДСТВО.

Въ Конгреса на Съединенитъ щати мина едва съ единъ гласъ болшинство законътъ за фермеритъ, който бъше внесенъ съ намърението да осигура ценитъ на земеделскитъ произведения на едно по-високо ниво. За да се проведе това намърение, тръбваше да се постави производството подъ контролъ. Съ тази задача е натоваренъ министърътъ на земеделието, който е упълномощенъ да опредъли какви обработваеми площи може да се засъятъ съ памукъ, пшеница, царевича, тютюнъ и оризъ. Интересни сведения и коментарии по този новъ законъ дава едно югославянско стопанско списание, отъ което извличаме и неговитъ по-важни постановления.

Тъй като изнасянитъ количества за продажъ зависятъ отъ плодородността на годината, не е достатъчно да се контингентира само производството, но и продажбитъ. Споредъ закона, въ проценти ще се оп-

редѣли какви количества сж необходимо за пазара и само така установенитѣ количества ще се допуснатъ за продажъ. Всѣки фермеръ ще може да разработи тази повърхност, която му е опредѣлена. Ако добивътъ е по-голямъ, защото е прехвърлена опредѣлената площ, този който е разработилъ повече земя отколкото му се полага, ще плати глоба. Каква повърхност ще обработи всѣки отдѣленъ фермеръ се опредѣля отъ административната власт. Контингентитѣ за продажба се опредѣлятъ отъ Министерството на земеделието, но съ тѣхъ трѣбва да се съгласятъ и фермеритѣ съ болшинство отъ $\frac{2}{3}$ отъ подаденитѣ за тази цель гласове. По закона нормалниятъ добивъ се изчислява възъ основа на срѣднитѣ продажби за последнитѣ десетъ години, увеличенъ съ стойността на износа и преноснитѣ резерви за следната година. За царевичата преноснитѣ резерви възлизатъ на 7% отъ продажбитѣ, за памукъ 14% и за пшеницата 30%. Производството на памукъ презъ текущата година трѣбва да бжде 10—11 милиона бали, поради голѣмитѣ преносни резерви отъ миналата година. Нормалното производство на памукъ, обаче, би било 18·2 милиона бали. Продажнитѣ контингенти ще се утвърждаватъ ако се докаже, че годишниятъ добивъ е най-много съ 7% по-голямъ отъ „нормалниятъ добивъ“. Производството на пшеницата се ограничава на 910 милиона бушела, а обработваемата повърхност съ пшеница се опредѣля на 65·2 милиона акра. Преносимитѣ резерви възлизатъ на 30%, а продажнитѣ контингенти се утвърждаватъ ако тия резерви достигнатъ най-много 35%. Който надхвърли опредѣлената му за засѣване повърхност, плаща 15 цента глоба на бушелъ. Преноснитѣ резерви за царевичата се опредѣлятъ на 2600 милиона бушела, а продаж-

нитѣ контингенти се утвърждаватъ ако сж съ 10% по-голъми отъ него. Ако ценитѣ паднатъ подъ опредѣления паритетъ, фермеритѣ ще бждатъ подпомогнати съ заеми и съ доплащане отъ страна на държавата въ онзи размѣръ, въ който ценитѣ сж спаднали. Затова и държавата ще трѣбва всѣка година да предвижда въ бюджета си суми за тази цель. Това регулиране на производството и на продажбитѣ е включено въ плана за запазване на поземелната собственост. Държавата ще откупува излишнитѣ земи и ще ги остави подъ угаръ. Онѣзи фермери, които направятъ това сами, или преминатъ къмъ нѣкоя друга култура ще получатъ премия отъ държавата. Това сж най-важнитѣ постановления на закона. Но тукъ се слага въпроса дали предвиденитѣ въ него цели и намѣренията които сж предизвикали изработването му, ще могатъ ли да се осъществятъ? Въпрѣки, че засѣването е контингентизирано, санкциитѣ за нарушаване на контингентитѣ започватъ едва следъ жетвата и зависятъ отъ състоянието на пазара. Фактически само тържището остава подъ контролъ. Въмѣсто да се приложи сила, която да гарантира контингентитѣ на засѣваната площ, даватъ се премии на ония, които зачитатъ разпорежданията на властѣта. Опредѣлянето на контингентитѣ за продажба става на демократическа основа, тъй като се търси и съгласието на фермеритѣ съ опредѣленитѣ размѣри за продажба. Това е съвършено обратното на метода на тоталитарнитѣ държави. Но затова пъкъ и процедурата е много бавна и тежка, тъй като предвижда гласуване. Понеже засѣването и производството фактически не се контролиратъ, провеждането на закона зависи отъ спекулациитѣ на фермеритѣ, които ще има да избиратъ между възможноститѣ да засѣятъ повече, кое-

то ще ги гарантира при известенъ неурожай и между получаването на премия като оставятъ земята подъ угарь. Но дори и да се разработи само опредѣлената повърхностъ, при една плодородна година и по-интензивно производство може да се получи толкова изобилна жетва, че държавата ще трѣбва да даде огромни сръдства, отъ които да се раздадатъ заемитѣ за излишната жетва и помощитѣ за поддържане на ценитѣ. Отъ постановленията на закона може да се извади заключение, че той ще бѣде ефикасенъ дотолкова, доколкото държавата би закупувала земитѣ и би ги оставила подъ угарь. Отъ своето идване на властъ Рузвелтъ направи много опити да ограничи земеделското производство. Между неговитѣ опити, последниятъ е най-грандиозния, на който американската властъ се реши само следъ като отново избухна криза въ пламента на памука презъ миналата година.

К.

СТОПАНСКОТО ПОЛОЖЕНИЕ НА ФРАНЦИЯ ПРЕЗЪ ИЗТЕКЛАТА 1937 ГОДИНА.

Кратковремието на правителствата, ожесточенитѣ политически борби и голѣмитѣ финансови затруднения на държавата презъ последнитѣ години сж обословени почти изключително отъ развитието на стопанския животъ. А това развитие се характеризира съ повсемѣстенъ упадъкъ на дребното и сръдно индустриално производство, чрезъ което се нанася ударъ върху сръднитѣ съсловия въ Франция, които участвуватъ твърде активно въ политическия животъ на страната и съ решителни мѣрки отъ страна на едрата индустрия да рационализира производството си, да понижи производственитѣ разности и да стане конкурентноспособна на свѣтовния пазаръ, кждето загуби важни позиции следъ 1931 година.

Една отъ сжщественитѣ причини за упадъка на дребното и сръдно индустриално производство въ Франция презъ последнитѣ години е контингирането на вносната търговия въ повечето страни. Тази мѣрка се оказа отъ сждбоносно значение за развитието на дребната индустрия въ Франция, която се състои главно въ производството на луксозни издѣлия. Типиченъ примѣръ въ това отношение представлява парфюмерийната индустрия. Презъ 1930 год. сж изнесени произведения на тази индустрия за 1590 милиона фр., презъ 1936 год. този износъ пада на 372 мил. фр., а презъ изтеклата година на 334 мил. фр., или е намаленъ само за една година съ 21%. Числото на заетитѣ работници въ тази индустрия пада отъ 28000 въ края на 1930 год., на 11500 въ началото на 1936 и на 6900 души въ края на изтеклата година.

Подобно развитие се наблюдава и въ златарското производство, което се числи къмъ типичната дребна индустрия въ страната. Голѣми предприятия въ този браншъ има само нѣколко, а броя на дребнитѣ, които работятъ съ нѣколко души работници надхвърля 250. Следнитѣ данни за употребенитѣ сурови материали и за износа на готови произведения, говорятъ за голѣмъ упадъкъ въ развитието на тази индустрия.

	1935	1936	1937
Употрѣбени материали въ кгр.			
Злато	6832	5876	3595
Сребро	47467	40602	28985
Изнесени произведения въ хил. фр.			
Златни	3139	2461	1882
Сребърни	26337	25312	19672

Освенъ тази причина за провалъ на дребното индустриално производство въ Франция сж допринесли твърде много и други фактори, по-важнитѣ отъ които сж: засилената конкуренция на едритѣ предприятия, увеличението на данѣнитѣ тежести и най-после социалното законодател-

ство, което засѣга катастрофално, преди всичко, дребното и сръдно индустриално производство. Така данъчните тежести сж увеличени само през последната година съ 30%, а работническитѣ надници сж крѣгло 60%. Конкуренцията на едритѣ предприятия се засилва ведно съ нарастналитѣ възможности за рационализация на труда и откриване на клонове отъ предприятията въ странитѣ, където вноса е контингиранъ. Достъпътъ на френското дребно индустриално производство въ тѣзи страни става по такъвъ начинъ абсолютно невъзможенъ и тѣ сж осждени да ликвидиратъ. Случаитѣ на ликвидация се умножаватъ ежегодно и внасятъ смутъ въ сръднитѣ класи на страната.

Социалното законодателство на правителствата на народния фронтъ въ Франция засегнаха доста чувствително и едрата индустрия. Това засѣгане се оказа, обаче, повече положително, отколкото вредно за развитието ѝ, понеже отдавна тази индустрия се намираще въ стопанска латаргия, която стана причина за отнемането на нейни пазари отъ германската и английска тежка индустрия. Намалението на работното време и увеличението на работническитѣ надници, заедно съ установяването на една „подвижна скала“—при 5% поскѣпване на живота да последва автоматически съответното повишение на работническитѣ надници — принудиха тежката индустрия въ Франция да се приспособи къмъ новитѣ условия и вземе мѣрки за подновяване на производствения апаратъ.

Даваме следнитѣ характерни данни за развитието на тази индустрия, вж. насрещната таблица:

Като се изключи производството на вжглища, въ останалитѣ браншове на тежката индустрия се наблюдава значително засилване на производството презъ изтеклата година.

	Един. мѣрка	1937	1936	1935	1932	1929	1913
Вжглища произведено	млн. т.	44	45	46	46	54	44
Заети работн.	1000	233	224	226	261	287	220
Вносъ	млн. т.	25	19	18	18	24	19
Износъ	"	1	1	1	3	5	1
Желѣзна руда произведено	"	38	32	32	28	51	43
Заети работн.	1000	29	23	23	24	40	42
Вносъ	млн. т.	1	0.4	0.5	0.3	1	2
Износъ	"	19	18	17	10	16	10
Високи пеши въ работа	брой	105	84	81	81	154	195
въ застой	"	106	127	129	130	68	39
Сур. желѣзо произведено	млн. т.	8	6	6	5.6	10	9
Износъ	1000 т.	421	149	137	196	562	100
Сур. стомана произведено	млн. т.	8	7	6	6	10	7

За отслабване производството на вжглища има, обаче, по специални причини, които не сж въ връзка съ стопанския животъ. Въ каменовжлениитѣ мини се чувствува липсата на работна ръка. Макарь че армията на безработнитѣ въ Франция е доста голѣма — въ началото на тази година е възлизала споредъ даннитѣ на бюлетина на Обществото на народитѣ на 438328 души — желающитѣ да постъпятъ на работа въ минното производство сж били твърде малко. Въ каменовжлениитѣ мини сж били ангажирани до 1934 г., най-острата фаза на развитието на стопанската криза, почти изключително чуждестранни работници. Освобождаването на тѣзи работници презъ казаната година, поради значителното намаление на производството и изпращането въ роднитѣ имъ страни се наложи, за да се избѣгне едно прѣкомѣрно увеличение на безработнитѣ. Нежеланието на френскитѣ работници да постъпватъ въ каменовжленото производство е принудило презъ последната година правителството да допусне отново чуждестранни работници въ страната. Това се обяснява до голѣма степенъ съ же-

ланието на френската държава да засили производството на каменни въглища, за да може да задоволява нуждите на страната изключително чрез местното производство. Само някои специални сортове въглища ще бъдат внасяни от чужбина. За да се постигне тази задача, държавата е отпуснала специални премии за насърчаване на каменно-въгленото производство. Резултатът от тази политика не е, обаче, още задоволителен, тъй като нито въпроса за работната ръка, която трябва да се вземе във големата си част от чужбина, нито този за тяхното настаняване във жилища около мините са разрешени напълно. От друга страна признаците за едно ново затягане на световното стопанство се умножават ежесечно и с това се обръкват върше много планове за една пълна рационализация на тази индустрия. Сравнително добре се развива производството на сурово желязо и стомана. Френските правителства инвестират грамадни суми за въоръжаване, което се отразява върше благоприятно на тези производства. Така, през настоящата година са предвидени за изразходване около 15 милиарда фр. само по извънредния бюджет на държавата. Покритието на тези суми става чрез сключване на вътрешни краткосрочни и дългосрочни заеми, въ повече случаи при сравнително тежки условия. Така, отпуснатия заем на държавата от известната голяма банка „Credit national“ въ размър на един милиард франка за 40 години е сключен срещу 6% лихва, който за Франция е сравнително висок процент.

Въ връзка съ финансовите затруднения и политиката на правителствата на народния фронт, по отношение на трудовите конфликти се наблюдава през изтеклата година, както и въ началото на настоящата,

едно постоянно бегство на френски капитали въ чужбина, което засяга преди всичко златната наличност на народната банка. Движението на тази наличност надолу се вижда от следните данни: декември 1935 — 66.1, декември 1937 — 58.9 и януари т. г. 58.9 милиарда франка. Опитът да се спре износа на капитали от Франция пропадна, понеже правителствата на народния фронт не се решиха да прибегнат до принудителни мерки противни на системата на френското политическо управление.

Като съществена причина за зачестилите работнически стачки въ Франция се смята значителното поскупване на живота, което настъпи веднага след обезценката на франка въ края на 1936 г. Въ сравнение съ това време поскупването на живота възлиза на 22—25%.

Изобщо, положението на френското стопанство през изтеклата година не само, че не отбелязва подобрение, но дава признаци под влиянието на новата вълна на депресията, да се връща към годините 1934—1935.

Д-ръ Д. Тошев.

ВЪНШНАТА ТЪРГОВИЯ НА СЪВЕТСКИЯ СЪЮЗЪ ПРЕЗ 1937 ГОДИНА.

Развитието на стопанския живот въ Съветска Русия се поддава много мъчно на обективна преценка. Това се дължи не само на обстоятелството, че се разпространяват най-противоречиви сведения за живота въ тази страна от заинтересовани фактори, но и на това, че условията, които определят стопанското развитие корено се различават от ония, които ние познаваме и сме разглеждали до сега.

Едно планово стопанство изградено изключително по инициативата на държавата, няма никакво сходство съ частното капиталистическо сто-

панство, даже въ случаитѣ, когато има „държавна намѣса“. Сравнението, което се прави много често у насъ между „плановото стопанство“ въ така нареченитѣ фашистки държави и това въ Съветска Русия е лишено отъ най-елементарната основателностъ. Всѣки просвѣтенъ нашъ съвременикъ знае, напримѣръ, че трѣстоветѣ и картелитѣ въ голѣмитѣ капиталистически страни, включително и фашистскитѣ, представляватъ държава въ държава и че тѣхната финансова и политическа мощъ е несравнено по-голѣма отъ тая на „най-силнитѣ правителства“, чиято „сила“ зависи въ 90% отъ случаитѣ именно отъ тѣхъ. Насокитѣ и основнитѣ въпроси на стопанския животъ въ капиталистическитѣ страни, а особено въ така нареченитѣ фашистки държави, се решаватъ отъ представителитѣ на трѣстоветѣ и картелитѣ.

Въ основата на съветското планово стопанство лежи принципа за задоволяване интереситѣ на една прилизително хомогенна маса население, което е най-важната предпоставка за съществуването на истинско планово стопанство въобще. Въ така нареченитѣ капиталистически страни, тази предпоставка липсва—икономически интереси на крупния притежател на срѣдства за производство (индустриалеца), на дребния производител на сурови материали (селянина) и на продавача на труда (работника) сж коренно противоречиви и никакъвъ стопански планъ не е въ състояние да ги обедини.

Още при провеждането на първия петгодишенъ стопански планъ се набелязаха основнитѣ насоки на външната търговия на Съветския съюзъ, които сж въ тѣсна зависимостъ отъ индустриалното развитие на страната. Първиятъ и вториятъ планъ предвиждатъ индустриализирането на най-важнитѣ стопански отрасли. Докато, обаче, осъществувяването на

първия планъ се извършваше изключително съ помощта на чуждестранната индустрия, втората петилѣтка се провежда до голѣма степенъ съ помощта на развитата вече мѣстна индустрия.

Външната търговия на Съветския съюзъ зависи и отъ развитието на свѣтовното стопанство, макаръ че бележитѣ на едно изолиране отъ това стопанство сж много, продиктувани главно отъ засилващата се военна опасностъ. Поглътателната способностъ на чуждитѣ пазари и движението на ценитѣ на суровитѣ материали оказватъ голѣмо влияние върху обема на съветската външна търговия.

Данни за развитието на външната търговия на Съв. съюзъ (въ милиони рубли) презъ 1933—37 год.

	1937	1936	1935	1934	1933
Вносъ	1341	1353	1057	1018	1525
Износъ	1729	1359	1609	1882	2168
Разлика	388	6	552	864	643

Търговскиятъ балансъ на Съветския съюзъ е приключвалъ презъ последнитѣ петъ години винаги съ чувствителенъ излишѣкъ, съ изключение на 1936 година, когато той е възлизалъ само на 6 милиона рубли.

Въ това отношение заслужава да се отбележи, че приключването съ активно салдо на търговския балансъ въ тази страна не се дължи толкова на систематично провеждане на контингентна политика на външната търговия — да се купува въ чужбина само въ размѣри на възможността да се продаде. Обстоятелството, че Съветския съюзъ разполагаше въ миналото, пъкъ и сега, съ значителни кредити, уговорени съ специални спогодби, говори въ полза на едно силно търсене на съветски произведения на чуждестранния пазаръ, отъ което иде и активизирането на износната търговия. За благоприятното приключване на търговския балансъ

презъ изтеклата година е допринесло твърде много и покачването въ ценитѣ на нѣкои сурови материали, които тази страна изнася. Така, изнесеното количество стоки презъ 1937 год. е по-малко въ сравнение съ 1936 — 1'30 срещу 1'42 милиона тона, а получената стойностъ отъ това количество е съ крѣгло 420 мил. рубли по-голъма.

Структурата на съветската външна търговия търпи значителни промѣни ежегодно. Размѣрътъ на тѣзи промѣни е обусловенъ отъ динамиката на индустриалното развитие. Тенденцията на засилване износа на преработени произведения е трайна и преобладаваща. Разрастването на производството на земеделското стопанство увеличава процентното му участие въ външната търговия на страната, но се наблюдава едновременно съ това и тенденцията къмъ преработване износнитѣ продукти на това стопанство.

По-главни износни стоки презъ двѣтъ последни години (въ милиони рубли):

	1937	1936
Прераб. дървенъ материалъ	296	274
Зърнени храни	257	28
Брашно	9	9
Суровъ дървенъ материалъ	90	85
Масло краве	31	41
Преработени черва	6	5
Глицеринъ	7	5
Захаръ	35	33
Обработени кожи	106	103
Сжшо боядисани и не	61	58
Земно масло и продукти	150	155
Кърпи за бърсане	11	8
Обработено желѣзо	13	6
Текстилни произведения	4	1
Благородни камани	10	7
Магнезиева руда	60	21
Желѣзна руда	9	—
Азбестъ	9	9
Циментъ	5	6
Гутаперча	4	1
Химически продукти	15	16
Памукъ	52	—
Изкуствени торове	29	24
Памучни прежди	72	62
Конопъ	31	34
Готови дрехи	11	13
Сурово желѣзо	16	24

Желѣзни релси	5	2
Камiooni	19	12
Кавиаръ	9	6

Отъ тази таблица ясно проличава тенденцията на засилване износа на преработени материали, която доминира презъ последнитѣ години. Особено интересни за насъ сж даннитѣ за растящия износъ на памукъ и памучни прежди, сурово и обработено желѣзо и автомобилни коли. Тѣзи стоки съставляватъ преобладаващата частъ на нашия вносъ и се купуватъ главно отъ Германия, която поглѣща и грамадната частъ на износа ни, състоящъ се въ земеделски произведения. Ролята, която Германия започна да играе отъ нѣколко години насамъ въ нашия стопански животъ вдѣхва опасение и въ най-горешитѣ привърженици на оживенитѣ търговски връзки съ тази страна. Практически тази роля се изразява въ едно все по-безапелационно диктуване ценитѣ, както на вноснитѣ, така и на износнитѣ стоки на нашия пазаръ. Насочване на външната ни търговия къмъ други пазари се явява отъ тази гледна точка една национална необходимостъ, доколкото ржководнитѣ фактори у насъ съзнаватъ обществената си отговорностъ.

Структурата на вноса въ Съветския съюзъ проличава отъ следнитѣ данни (въ милиони рубли):

	1937	1936
Машини и апарати	270	402
Необработена медъ	111	58
Сурова вълна	86	62
Каучукъ	78	61
Цинкъ	83	52
Никелъ	41	34
Желѣзна тенекия	51	44
Суровъ памукъ	30	24
Параходи	21	30
Електрически инсталации	52	60
Желѣзни трѣби	25	24
Химич. и аптек. произведения	16	25
Обработено желѣзо	20	28
Коркови кори	7	2
Сурови кожи отъ дивецъ	24	31
Сурови кожи отъ добитѣкъ	29	29
Полуобработенъ гьонъ	7	13
Оризъ	7	12

Прѣсни плодове	10	2
Люцерново семе	14	—
Едъръ добитъкъ	16	17
Овци и кози	15	20
Живи свини	13	13
Чай	28	23
Юта сурова	12	11
Текстилни отпадъци	18	12
Какао	13	5
Орѣхи	5	6

Главнитѣ пера въ вносната търговия на Съветския съюзъ се състоятъ отъ полуобработени метали, машини и нѣкои земеделски произведения за непосредствена консумация. Отъ особено значение за насъ сж тѣзи последнитѣ стоки, отъ които руския пазаръ ще има все по-голъма нужда, паралелно съ засилване на индустриализацията. Значителнитѣ суми, за които Съветскиятъ съюзъ внася едъръ и дребенъ добитъкъ, сурови кожи, прѣсни плодове, люцерново семе, полуобработенъ гъонъ и др. сж едно сериозно указание, че между България и тази страна могатъ да съществуватъ оживени търговски връзки, ако ръководнитѣ срѣди иматъ присърдце интереситѣ на народното стопанство, а не нѣкои други съображения. Действията на Германия, чиито търговски и политически методи у насъ се копиратъ твърде много презъ последнитѣ години, трѣбва да ни служатъ като поучителенъ примѣръ въ това отношение. Въпрѣки острия политически антагонизъмъ между тази страна и Съветска Русия, тя продължава да заема важно мѣсто въ външната ѝ търговия. Интересътъ на народното стопанство трѣбва да бже решающия факторъ при определяне насокитѣ на външната ни търговия.

Развитието на външната търговия на Съветския съюзъ по държави презъ последнитѣ нѣколко години се характеризира съ засилване износа въ азиатскитѣ страни и Англия, а вноса отъ Съединенитѣ Щати, Канада и Турция. Последната страна изнася въ Съветския съюзъ значителна частъ

отъ своитѣ земеделски произведения и се е освободила по този начинъ отъ пълната търговска зависимостъ на Германия, какъвто е случая съ нѣкои Балкански държави.

Търговскитѣ връзки на Съветския съюзъ съ по-важнитѣ страни въ свѣта се виждатъ отъ следнитѣ данни (въ милиони рубли):

Страни	Вносъ отъ:		Износъ за:	
	1937	1936	1937	1936
Белгия	67	47	130	88
Англия	192	204	566	362
Германия	201	308	108	117
Холандия	105	73	112	54
Франция	28	42	87	103
Литва	11	13	16	13
Норвегия	3	2	18	10
Швеция	17	18	19	21
Дания	—	9	17	20
Чехия	14	43	17	10
Испания	23	3	92	30
Турция	29	18	34	20
Иранъ	85	91	92	63
Знаденъ Китай	26	26	35	36
Източенъ Китай	15	13	—	1
Монголия	37	32	66	50
Авганистанъ	17	22	17	16
Япония	54	62	117	28
Съед. Щати	244	209	134	130
Канада	55	—	4	—

Отслабване на търговскитѣ връзки съ Германия презъ последнитѣ две три години, въ сравнение съ периода преди идването на сегашното управление въ тази страна, не се дължи толкова на политически мотиви, както искатъ да го обяснятъ нѣкои, колкото на засилване индустриалното производство въ Съветския съюзъ и по-специално на машинното производство, липсата на което бѣ главната причина за чрезмѣрно развитата търговия между Съветския съюзъ и Германия по време провеждането на първия петгодишенъ планъ. Голѣмиятъ размѣръ на стокообмѣна между Англия и Съветския съюзъ се обяснява отъ друга страна съ значителнитѣ нужди на английския пазаръ отъ суровъ и полуобработенъ дървенъ материалъ, който се доставя главно отъ Съветския съюзъ. Засил-

ването на търговските връзки с Северо-американските щати е във тѣсна връзка съ стремлението да се увеличи военната мощъ въ единъ по-краткъ периодъ, което се изразява предимно въ доставки на военни параходи и самолети.

Особено значение иматъ отъ стопанска и политическа гледна точка оживѣнитѣ търговски връзки, които съветската държава поддържа съ азиатските страни. Установяването на тѣсно стопанско сътрудничество съ тѣзи страни открива не само пазари за младата съветска индустрия, но засилва и политическото влияние на страната въ тази частъ на свѣта, където се кръстосватъ интереситѣ на нѣколко голѣми империи.

На края ще кажемъ нѣколко думи и за външната търговия на България съ Съветския съюзъ. Тя е незначителна и се извършва главно чрезъ посрѣдничеството на други страни, защото ние нѣмаме никаква търговска спогодба съ най-голѣмата страна въ свѣта, която е наша съседка и съ която имаме редовни дипломатически връзки отъ близо 4 години насамъ. Презъ изтеклата година България е внесла отъ Съветския съюзъ за 1.3 милиона лева стоки, а е изнесла за 23000 лв. такива. Причината за това положение, което е вредно преди всичко за българското народно стопанство, защото никой не може да твърди противното за една грамадна страна, каквато е Русия, за която нашия пазаръ е безъ всѣкакво значение, е отъ сжщото естество на тази, която бѣ парализирала стокообмѣна между България и Гърция въ продължение близо на едно десетилѣтие. Ние съзнаваме нашитѣ интереси винаги много късно.

Д-ръ Д. Тошевъ.

ВЪПРОСЪТЪ ЗА РАЦИОНАЛИЗАЦИЯТА ОТНОВО СТАВА АКТУАЛЕНЪ ВЪ ГЕРМАНИЯ.

Въ едно чуждо стопанско списание се намиратъ следнитѣ интересни разсуждения относно стопанската рационализация въ Германия.

Безработицата не бѣше нито облекчена, нито отстранена въ Германия, когато презъ 1933 год. се гласува закона за селската наследствена собственостъ. При тогавашнитѣ условия можеше да се предполага, че на проблема за селската собственостъ се е дало най-лошото възможно разрешение. Градътъ повече не можеше да даде работа на трудящитѣ се, които бѣха стари градски жители, а следъ новия законъ трѣбваше да започне и единъ новъ приливъ на работна ржка отъ селото къмъ града. Селскитѣ работници нѣмаха никакви изгледи да си намѣрятъ заѣятие, а най-голѣмитѣ синове, на които оставаха имотитѣ, не можеха да пласиратъ на добри цени производството си, за да се разплатятъ съ братята си. Такова едно решение изглеждаше, че не отговаря и на свѣтовнитѣ стопански условия отъ онова време, тъй като дори и презъ 1929 год. конюнктурата не можеше да даде работа на цѣлата разполагаема работна ржка и поради това се мислѣше, че стопанството, особено въ нѣкои страни, е навлѣзло въ такова състояние, въ което безработицата ще остане като трайна проява, безъ огледъ на развитието на конюнктурния цикълъ. Въ сжщото време, когато се разреши по този начинъ въпроса за селскитѣ наследства, въ Германия бѣха прокарани наредби за организиране на инвестицитѣ въ известни стопански клонове, а въ селското стопанство никой и не посмѣваше да мисли за механизация. Рационализацията на производството бѣше осъдена като нѣкоя немислена стѣпка, която би довела

до нова тежка криза, а машината бѣше прогласена за човѣшки неприятелъ.

Ако се разгледа положението въ отдѣлнитѣ страни, винаги ще се забележи, че въпросътъ за възможноститѣ да се ликвидира съ безработицата въ периодъ на просперитетъ и висока конюнктура, стои откритъ. Въ Англия възходътъ е незапомненъ и въпрѣки това броятъ на безработнитѣ е голѣмъ. Въ Германия, обаче, безработицата е ликвидирана. Както и въ годинитѣ преди войната Германия започна да търси работна сила въ чужбина. За предстоящия сезонъ се предвижда, че само за земедѣлието ще сж необходими около 200000 работници. Квалифицираната работна сила въ индустрията липсва още отъ преди две години. Подъ силния напѣнъ на индустрията започва да се чувствува нужда и отъ неквалифицирана работна рѣжа. Фактически вече се е стигнало до това положение. Броятъ на заетитѣ въ работа лица се е повишилъ на 19 милиона души за нѣкои месеци презъ 1937 година, докато срѣдниятъ брой на заетитѣ работници презъ 1937 г. е възлизалъ на около 17.8 милиона души. На женитѣ се възвѣрна правото да работятъ и главниятъ въпросъ, който се разглежда отъ известно време въ Германия е какъ да се избѣрза съ рекрутирането на работна сила. За да се достигне до такова избѣрзване се правятъ облекчения на ония занаятчии, които се съгласятъ на напуснатъ работата си и да преминатъ въ категорията на наемнитѣ работници. Препоръчва се дори по този начинъ да се ликвидира цѣлото занаятчийско съсловие.

Промѣненото положение на трудовия пазаръ изисква ревизия и на стопанската политика. Проблемътъ какъ да се пристѣпи къмъ рационализация отново става актуаленъ. Девизнитѣ затруднения не позволяватъ

да се доведатъ отъ чужбина толкова хора, колкото е необходимо. Максималното използване на продуктивния апаратъ намалява до известна степенъ рентабилността, особено при заплащането на извънредния и нощенъ трудъ. Интереситѣ на износа препоръчватъ сжщо така рационализация. До 1929 година желанието да се приспособи нѣмското производство къмъ по-конкурентни възможности бѣше единъ лостъ за рационализацията на нѣмската индустрия. Сега къмъ тази творческа сила се присъединява една друга, не по-малко мощна — липсата на работна рѣжа. Противъ рационализацията би могло да се говори само съ огледъ на въпроса дали днешната конюнктура ще бѣде дълготрайна. Отъ осторожностъ рационализацията може да не се извърши, при все че се чувствува нужна отъ нея. Безъ огледъ на начина, по който този въпросъ ще се реши въ Германия, умѣстно е да се подчертае, че рационализацията е една необходимостъ, която върви нераздѣлно отъ прогреса. Би било заблуда да се осѣди рационализацията като съпътникъ на напредъка.

К.

ИНТЕРНАЦИОНАЛНИТЪ КАРТЕЛИ И БОРБАТА ИМЪ СРЕЩУ СТОПАНСКАТА КРИЗА.

Интернационалниятъ комитетъ за цинка е ималъ последното си заседание за 1937 год. на 10 декемврий. Тогава се е решило да се намали експортното количество за първото тримесечие на 1938 г. съ 25%. Въпрѣки това, комитетътъ е билъ на мнение, че все още производството ще надвишава консумацията значително, понеже трѣбва да се разчита но едно намаление на последната съ 35% до 40%.

Картелътъ за медъта бѣше намалилъ производствената квота на 1.X 1936 г. съ 20%, което ще рече, че

остана да се произвежда 80% от дотогавашните количества. На 15.X с. г. той повиши производствената квота на 85%, на 1.XI с. г.—на 95%, на 5.XI с. г.—на 105% и най-после, на 14.I 1937 г. картелът бѣше решил да премахне ограниченията на производството. Понеже пласментът не е могъл да погълне цѣлото производство, то на 1.XII 1937 г. е наново решено едно свеждане на производствената квота до 105%.

Интернационалният комитет за каучука е решил да намали експортната квота за първото тримесечие на 1938 г. отъ 90%, колкото е било презъ 1937 г., на 70%.

Въ всички тѣзи случаи, както и при другитѣ сурови материали, се базираатъ на обстоятелството, че производството е било по-голъмо отъ консумацията, поради което се натрупвали запаси, които причинявали падане на ценитѣ и отъ тамъ—на печалбитѣ. Ограничението на производството имало за целъ да противодействува на тази тенденция.

Изказанитѣ съображения могатъ да получатъ едно конкретно освѣтление чрезъ следнитѣ числа:

За месецитѣ януарий — октомврий 1935, 1936 и 1937	Свѣтовно про- изводство въ хил. тона			Свѣтовна кон- сумация въ хил. тона		
	1935	1936	1937	1935	1936	1937
Цинкъ	109	148	168	121	135	153
Рафинир. медь	1236	1334	1898	1319	1457	1874
Каучукъ	756	715	948	778	836	941

Увеличението на производството, както и на пласмента е грамадно. И това е съ всички сурови материали. Дължи се на обстоятелството, че свѣтовното индустриално производство наново се повишава, следъ като презъ 1932 г. бѣше достигнало най-ниското ниво, именно 69% спрѣмо 1929 г. (безъ Съветска Русия). Отъ тогава свѣтовното индустриално производство се е повишавало последо-

вателно съ 13.4% презъ 1933 г., съ 8.5% презъ 1934 г., съ 11.6% за 1935 г. и съ 12.4% за 1936 г. Въ малко по-слаба пропорция се е повишавало производството на суровитѣ материали, но презъ 1936 г. темпото на едното и другото производство се почти изравнява. С. Ч.

КРЕДИТОРИ И ДЛЪЖНИЦИ.

Разискванията въ английския парламентъ по въпроса за британскитѣ инвестиции въ чужбина станали къмъ края на 1937 г. изясниха много въпроси относително чуждестранното кредитиране. Разнообразието на една частъ отъ британскитѣ инвестиции въ чужбина е било остро критикувано, като сжщитѣ се държатъ отговорни за парализиране на известни клонове отъ вътрешната британска стопанска дейность и особено за западането на британското земедѣлие и за растежа на безработицата.

Ще бжде отъ голѣма полза, ако предварително се опише естеството на британскитѣ инвестиции въ чужбина, както и да се сравнятъ размѣритѣ имъ въ главнитѣ страни-кредитори и страни-дебитори въ свѣта. Като инвестира една частъ отъ спестяванията си въ чужбина, една страна просто разширява принципа на стопанската специализация отвѣдъ собственитѣ си предѣли. Въ неразвититѣ стопански страни, кждето текущитѣ спестявания сж малки, постжпленията отъ нови инвестиции биватъ по-голъми, отколкото въ по-старитѣ съ развити вече стопанства страни. Развитието на чуждестранното кредитиране предполага известна свобода за международното движение на стокитѣ и капиталитѣ, както и политическата стабилность въ страни, които се мжчатъ да привлѣкатъ спестявания отъ чужбина.

Тѣзи условия сжществуваха преди войната, когато Англия се издигна до висотата на главна страна-креди-

торка въ свѣта. Въ последвалитѣ следъ войната години, обаче, свободата на движението на стокитѣ и капиталитѣ бѣше силно накърнена, отчасти отъ забушувалата свѣтовна стопанска криза и отчасти отъ засилването на стопанския национализъмъ и голѣмата политическа несигурностъ.

Инвестирането на британски капитали въ чужбина може да се подреди въ три категории, споредъ степенята на постоянството имъ. Въ първата категория сж дългосрочнитѣ инвестиции съ цель развитието на стопанства и индустрии. Въ тази категория попадатъ най-много инвестирания на британски капитали въ презморски държави. Въ тази категория влизатъ още и прѣжитѣ инвестиции за развитието на каучукови и чаени плантации въ Малайя, Цейлонъ или на златни мини въ Южна Африка и за постройката на ж. п. линии и електрически предприятия въ Аржентина и Британска Индия. Все тука се включватъ и заемитѣ, отпуснати на презморски държави за стопанското имъ развитие. Въ втората категория се поставятъ инвестициитѣ, които иматъ по-малко постояненъ характеръ, като неотдавнашнитѣ закупувания на американски ценни книжа, съ цель за използване облагоитѣ отъ едно временно покачване на курсоветѣ на сжщитѣ. Въ третата категория влизатъ чисто временнитѣ инвестиции на капитали. Тѣзи инвестиции сж стимулирани отъ усиленото търсене на ценни книжа за бързи печалби.

Общо казано, главнитѣ страни-кредиторки се намиратъ между по-старитѣ държави, чиято индустриализация е позволила набирането на значителни спестявания. Тѣзи страни сж Англия, Франция, Белгия, Холандия, Швейцария и следъ свѣтовната война Съединенитѣ Щати. Споредъ едно изчисление, направено отъ Обществото на народитѣ, общата сума

на дългосрочния капиталъ, инвестиранъ въ чужбина отъ държавитѣ-кредиторки въ края на 1935 г. е била около 10000 милиона лири стерлинги.

Дѣлътъ на Англия отъ общитѣ презморски инвестиции на държавитѣ-кредиторки достига надъ $\frac{1}{3}$ отъ горепоменатата сума. Следъ Англия идватъ Съединенитѣ Щати съ около $\frac{1}{4}$, Франция — съ приблизително $\frac{1}{10}$ и Белгия, Холандия и Швейцария съ една обща часть отъ 17 до 23%.

Държавитѣ-длъжници сж несъмнено по-многобройни отколкото държавитѣ-кредиторки и тѣ съставляватъ въ действителностъ почти всички народи въ свѣта. Много държави-длъжници, обаче, иматъ инвестиции въ чужбина и обратното, много държави-кредиторки сж сжщевременно и дебиторки. Най-добъръ примѣръ за това сж Съединенитѣ Щати.

Да се установятъ общитѣ чужदेशни инвестиции и дългове на всѣка страна поотдѣлно е твърде тежка статистическа задача, която може да се разреши само приблизително.

Като се вземе предъ видъ броятъ на населението, тогава на Англия се падатъ на глава отъ населението и получени лихви и погашения кржгло 84 шилинга за 1935 г., на Франция — 26 шилинга, на Съединенитѣ щати — 18 шилинга и на Швеция — 14 шилинга. Белгия, Холандия и Швейцария сж въ категорията на главнитѣ страни-кредиторки, но за тѣхъ липсватъ данни.

Горепоменатитѣ дани се отнасятъ за 1935 г., съ изключение на даннитѣ за Канада, Англия и Съединенитѣ щати, които сж за 1936 г., докато пъкъ онѣзи за Британска Индия и Нова Зеландия се отнасятъ за финансовата 1935—36 г., а даннитѣ за Австралия се отнасятъ за годината, приключваща на м. юний 1935 год.

Отъ странитѣ-кредиторки, както се каза вече, Англия заема първо мѣсто

въ свѣта. Постъпленията отъ лихви и погашение отъ чуждестраннитѣ ѝ инвестиции за 1936 г. надвишаватъ 4 лири-стерлинги на глава отъ населението ѝ. Нанстина, често е било повтаряно, че Англия извлича до $\frac{1}{20}$ отъ своя общъ националенъ доходъ отъ лихви и погашения отъ чуждестраннитѣ си инвестиции. Втора по важностъ, между странитѣ-кредиторки, е Франция, последвана отъ Съединенитѣ Щати и Швеция.

Въпрѣки, че американскитѣ дѣлъ отъ общитѣ чуждестранни инвестиции на всички страни-кредиторки да е около 25%, постъпленията отъ лихви и погашения на глава отъ населението на Щатитѣ сж относително ниски.

Понеже постъпленията отъ лихви и погашения на глава отъ населението сж най-голѣми по отношение на Англия, то между държавитѣ-длъжници, показани въ специална диаграма, лихвенитѣ изплащания и редовно следвалото погашение сж най-тежкитѣ за британскитѣ доминиони, които сж длъжници спрѣмо Англия. Канада плаща 90 шилинга за лихви и погашения по дълговетѣ си на глава отъ населението си, Австралия—86, Нова Зеландия—78, следъ това идватъ Норвегия—24, Дания—22, Германия—13, Холандска Източна Индия—4, Полша—2, Британска Индия—1, Китай—0.5 и Япония—0.2.

На едно доста отдалечено разстояние идватъ Норвегия, Дания и Германия съ плащания надминаващи 10 шилинга на глава отъ населението имъ. Докато чуждестраннитѣ и особено британскитѣ инвестиции въ Британска Индия и Китай сж много голѣми по съвокупностъ, то годишната лихва и погашенията имъ сж много малки, разхвърлени на глава отъ населението. Чистата задължаемость на Япония къмъ чужбина е била значително намалена презъ последнитѣ нѣколко години. Япония е посрещала редовно лихвитѣ и погашенията

си и това плащане е станало причина да се намали дълга ѝ къмъ чужбина значително.

Едно отъ най-важнитѣ заключения на този анализъ е, че сжествува тѣсна връзка между Англия и Британската империя по отношение инвестициитѣ на капитали. По традиция Англия инвестира частъ отъ спестяванията си въ чужбина за дълги години. Англия е стимулирала съ капитали стопанското развитие на презморскитѣ си земи и е осигурила единъ добъръ източникъ за своя националенъ доходъ. Нѣщо повече, както е поставила на разположение частъ отъ спестяванията си за развитието на земи, които сж много по-добре пригодни за производство на материали отъ първостепенна важностъ, отколкото самата Англия, съ това тя е допринесла въ голѣмъ размѣръ за снабдяването на свѣта съ евтини сурови материали и съестни продукти, както и за стопанското развитие на всички страни.

М. Ц.

ДУНАВСКИЯТЪ ПРОБЛЕМЪ ОТЪ НАШЕ ГЛЕДИЩЕ.

„Аншлусътъ“ на Австрия къмъ Германия поставя дунавския въпросъ въ друго освѣтление.

Съ завършването на канала Рейнъ—Дунавъ, по този националенъ германски воденъ пѣтъ ще минаватъ направо отъ Северно море до Черно море 1500 тонни параходи като се избѣгне заобикалянето на континента презъ Гибралтаръ, което ще рече, че Дунавътъ става централния търговски пѣтъ, кръстосващъ европейския континентъ. Германскитѣ райхъ първи има интересъ и по необходимостъ ще се стреми да избѣгне Гибралтаръ, не само защото тамъ стои английското господство, но и защото пѣтятъ е доста дълъгъ и скѣпъ. При това се знае, че Райхътъ се готви да направи отъ Виена единъ Дунавски Хамбургъ.

Дунавският път остава от тук нататък главното дебуше и на Чехия, защото Германия суспендира правото ѝ по мирните договори да има свободни зони във Хамбург и Бремен, а политическата натегнатост между двете страни нѣма да бѣде благоприятна за един чехски транзит през Германия. Чехия не ще може да разчита и на Триест, поне докогато остѣта Рим—Берлин е здрава. А дотогава могат да се отпчат много нови пътища. За Чехия остава полското пристанище Гдиня, но и полско-чехските отношения не сѣ приятелски, а и пътят се удѣлжава неимоверно много. До сега през това пристанище сѣ минавали едва 10% от цѣлата търговия на Чехия.

Не ще и дума, че въ пътя Дунав—Черно море сѣ заинтересовани и други страни, като Полша, Унгария, Швейцария и др.

Тѣмко от това гледище дунавският път придобива за насъ важно значение. От нашата стопанска мѣдростъ зависи, дали ще извлѣчемъ нѣ какви облаги отъ тази обстановка, или не. Дунавският път за Черно море минава презъ Браила и Галацъ, но Сулунският каналъ бива засипванъ непрекъснато, поради което трѣбва да се харчатъ много пари за чистенето му. За тази целъ, именно, се събиратъ голѣмитѣ такси отъ преминаващите параходи. Независимо отъ това, „аншлусътъ“ поставя тѣй наречениятъ „международенъ режимъ“ на Дунава подъ голѣмо съмнение, а сѣ това и международната издрѣжка на разноситѣ, а знае се, че сама Ромѣния не ще може да поддържа плавателността на Сулинския каналъ. То значи, че и плаването по него ще изглежда непостоянно, независимо отъ зимното време, когато водитѣ на Дунава замръзватъ.

Най-удобенъ си остава познатия още отъ времето на Одисея пътъ

Дунавъ—Русе—Варна—Черно море. Това е една артерия, която живѣе презъ вѣковетѣ и сигурно ще остане да живѣе. За тази целъ на времето си англичанитѣ сѣ прекарвали ж. п. линия Русе—Варна. Ако тогава сме били умни да разработимъ този пътъ, нѣмаше да има нито Браила, нито Галацъ, нито Кюстенджа. И сега не е късно. Пътятъ Дунавъ—Русе—Варна—Цариградъ е кръгло сѣ 500 клм. по-късъ отъ пътя Дунавъ—Браила—Цариградъ и не е обремененъ сѣ високитѣ Сулински такси.

Може би тѣмко по тѣзи причини и сега презъ Варненското пристанище се извършва транзитъ на стоки отъ Европа за близоизточнитѣ пазари и отъ тамъ за Европа на почетната цифра 15—18 хиляди тона срѣдно годишно, както показватъ официалнитѣ статистически данни. Остава само да не позволимъ на Ромѣния да ни изпревари, както почти всѣкога сме изпреварвани отъ другитѣ, поради пословичната ни колебливостъ и бавностъ.

Ако при днешното положение на нѣщата презъ Варна минава такъвъ голѣмъ транзитъ, не ще и дума, че транзитътъ ще се увеличи многократно, като създадемъ свободна зона, кѣдето товаренето, разтоварването и складирането на стоки за по-късни и по-навременни отправления става свободно отъ всѣкакви митнически формалности (митническитѣ формалности се извършватъ на общо основание, когато се прави вносъ отъ складоветѣ на свободната зона), а сѣщо и като устроимъ нѣколко технически съорѣжения за побързо и по-евтино разтоварване и товарене, както въ Русе, тѣй и въ Варна. Ако въ тази нова ориентировка на търговскитѣ пътища отъ Срѣдна Европа и за Срѣдна Европа успѣемъ да наложимъ пътя Дунавъ—Русе—Варна—Черно море, то до ута-

ложването на събитията той ще уседне и ще се улегне и нѣма да бжде заплашванъ отъ други дебушета, стига да бждемъ достатъчно подвижни понеговото обслужване и поддържане.

Една свободна зона представлява голѣмъ стопански и политически интересъ за държавата. Историята на свободнитѣ зони въ чужбина показва колко голѣмъ може да бжде политическиятъ интересъ къмъ гранични градове, като Варна, и колко голѣмъ може да бжде стопанския интересъ особено за бедни страни, като нашата.

Може да се вѣрва, че свободната зона въ Варна ще поощри търговския трафикъ, главно транзитния, презъ Варненското пристанище, благодарение на което:

1) ще се подобри рентирането на капиталитѣ вложени въ пристанището, чрезъ което ще се подобри стопанската, а съ това и политическата ни мощъ;

2) ще се засили ж. п. трафикъ по Русе—Варненската линия и по линията

Варна—Добричъ къмъ Добруджа;

3) тъкмо по който начинъ ще се възобнови и заздрави стопанското ни единство съ Добруджа, а знае се, че то е сѣдбоносно политическо условие;

4) ще се създаде работа на иначе многохилядното безработно население, по-голѣмата частъ отъ което сѣ бежанци отъ всички поробени български краища, чрезъ което ще се подсили националното чувство у насъ и особено отвѣдъ границата;

5) ще се увеличи добивътъ на чужди девизи, чрезъ което ще засилимъ независимостта си отъ чуждото стопанско опекуство.

Варненското пристанище притежава всичкитѣ условия, за да изиграе тази роля, защото то е технически разширяемо до побере до 40—50 параходи дневно, когато Кюстенджа, напримѣръ, е технически мѣчно разширяемо пристанище и второ, че лежи на старата търговска артерия Дунавъ—Русе—Варна—Черно море.

С. Ч.

СТОПАНСКИ КНИГОПИСЪ

1. Български.

Списание на Българското икономическо д-во. Год. XXXVII, 1938, кн. 1: д-ръ Ал. Ивановъ—Възможна ли е задължителна застраховка противъ градушка у насъ.

Кн. 2: Ив. Гжбенски — Грижи за износа ни следъ войната; А. Г. Христофоровъ—Стопанското положение на България презъ 1937 г.; Люб. А. Янковъ — Докладътъ на В. Зееландъ.

Кн. 3: инж. Б. М. Радославовъ—Минералнитѣ богатства на България и тѣхното рационално използване; Ив. Ст. Влаховъ—Кредитната осигуровка; Б. Ц. Арнаудовъ — Външната ни търговия презъ 1937 г.; Положението на държ. дѣлгове на 31.XII.1937 г.; А. Г. Христофоровъ—Свѣтовната стопанска конюнктура презъ 1937 г.; д-ръ П. Козаровъ—Застраховката срещу градушка въ Ромѣния и Гърция.

Кн. 4: проф. Ст. Чолаковъ — Политика за финансиране на войнитѣ; проф. Н. В. Долински—Бележки върху стопанската подготовка за война; Ас. Кемилевъ—Банковото дѣло въ

България презъ 1937 г.; Люб. А. Янковъ — Английски финансии.

Кн. 5: д-ръ К. Бобчевъ—Индустриализирането на България и неговитѣ предѣли; Ю. Юрдановъ—Наченки на нашата индустрия преди освобождението; д-ръ Ст. Спасичевъ—Движение на чуждитѣ търговски инвестиции у насъ презъ последното десетилѣтие; д-ръ Т. П. Теодоровъ—Десетъ години Българска ипотечарна банка; Люб. А. Янковъ—Стопанскитѣ изгоди отъ аяшлуса.

Стопански проблеми. Год. III, 1938, кн. 3: * * * Обща преценка на положението; П. К. — Какво предлага българската природа и какво може българското стопанство; инж. Т. Романовъ — За доходитѣ на селското стопанство; Б. Огневъ — За самоуправлението на кооперацията; П. Павловъ—Общия сѣюзъ—кред. централа на зем. кооперации въ България; инж. Вл. Ведровъ—Пътната проблема въ България; Б. Александровъ—Колониалнитѣ сур. материали въ условията на подготовката на войната; Йорд. Кир. — Кратки стопански очерки на отдѣлни дър-

жави, Югославия; Вътрешни и външни прегледи.

Кн. 4: ** Обща преценка на положението; Ив. Михайлов — Централна кооперативна организация на бълг. земеделци; Ст. Тодоров — Въпроси на попул. банки; Д. Минков — Възможност за производство на синь камък у нас; инж. Вл. Ведров — Пътната проблема в България; Б. Лозенин — Проблеми на млкопереработването; А. Мар. — Усилията на Италия към автаркизъм; Вътрешни и външни прегледи, библиография.

Списанието е под редакцията на д-р Пр. Киранов.

Народно стопанство. Редакторъ д-р Ив. Златаровъ, год. XXXIV, 1938, кн. 2—3, 4, 5—6.

Списание на института на закл. експерт-счетоводители в България. Год. VII, 1938, бр. 1—2: проф. д-р Д. Добрев — Предстоящи задачи на експерт-счетоводителя; Ал. Минов — Подлежат ли действията на закл. експерт-счетоводители на съдебни експертизи на провѣрка и отъ кого?; д-р Б. К. Дамиянов — Спестовни каси; Ат. Желѣзов — Спестовността като обществена добродетел; А. М. — По въпроса за регламентирането на счетоводителското звание; К. П. Качев — Обществена необходимост отъ контрола въ коопер. кредитни сдружения чрезъ закл. експ. счетоводители; К. А. Байраков — Последното изменение и допълнение на Закона за защита на спестовните влогове при частните банки; В. Хр. Джапунов — Счетоводството въ своя произход и еволюция; и др.

Бр. 3—4: д-р Г. Дамиянов — Експерти и експертизи; Ст. Бочев — Счетоводни проблеми на IV междунар. конгресъ по счетоводство въ Париж; Хр. Аврамов — Ревизионна счетоводна техника; Ат. Желѣзов — Икономическите полици; А. Кемилев — Принципи на стопанския нео-либерализъм; и др.

Бр. 5: д-р Б. К. Дамиянов — Кореспонденция; М. Ганев — Тарифа и баланс за рентабилността на едно банково предприятие; Ат. Желѣзов — Корекционни пера и фондове въ счетоводния баланс; А. Желепов — Сжщността на кооперациите; А. Василев — Какво ни сочи бъдещето; и др.

Земеделцие. Редактори д-р Н. Платикановъ и Ив. Хр. Ковачевски, год. XLII, 1938, кн. 2, 3, 4, 5.

Списание на Съюза на народните коопер. банки. Год. VII, 1938, кн. 2: Ст. Фетваджиев — Предстоящитъ годишни събрания; Ив. Стефанов — Необходимост и възможности членоветъ да работятъ само съ банката си; А. А. Желепов — Значението на социалната срѣда за политиката на попул. банки; Д. Нанчев — За кооперативната просвѣта; Ив. Палийски — Бюджетитъ.

Кн. 3: Ст. Фетваджиев — Нар. кооперативни банки и земедел. кредитни кооперации; Хар. Т. Петев — Нар. коопер. банки и пош. чекова служба; Ив. Стефанов — За ликвидността на пласмента въ спец. тек. смѣтки.

Кн. 4: Дим. М. Пандов — Малко опитъ по консумативния занаятчийски кредит; Б. Сар. Маждраганов — Аргументи споредъ случая; И. Христов — За народната прехрана.

Месо и млко. Год. III, 1938, кн. 2: д-р Ц. В. Минчев — Техника за производство на гарантирано млко; д-р Хр. С. Маждров — Постигнения на нашето овцевѣдство; д-р Ив. Иванов — Надзорътъ върху оборитъ и дойния добитък.

Кн. 3: проф. д-р П. Бичев — Износъ на едъръ рогатъ добитък за клане отъ България въ бившата Австро-Унгария безъ търговски договори и ветеринарна конвенция; д-р Сп. Игнатовски — Животновѣдството въ СССР; д-р П. Попмаринов — Условия за правилното приложение на студа. Кн. 4.

Индустриален прегледъ. Год. IX, 1938, бр. 4, 5 и 6.

Бюлетинъ на Бълг. зем. и кооп. банка. Год. III, 1937, бр. 12 и год. IV, 1938, бр. 1 и 2.

Тютюнев прегледъ. Год. VII, 1938, кн. 2: С. Янев — Още за тютюневия институт; Н. Агънски — Тютюневиятъ пазаръ въ Белгия, Холандия и Дания.

Кн. 3—4 ** Колективниятъ трудовъ договоръ; Н. Агънски — Тютюневиятъ пазаръ въ Франция; М. Д. Попов — Механизизиране на тютюн. разсадопроизводство; Вътрешенъ и външенъ прегледъ.

Кооперативно дѣло. Год. XII, 1938, кн. 1: Д. М. Пандов — Кооперацията и запаятчийскиятъ въпросъ у нас; Т. М. Доброславски — Обществено-стопанска обстановка при появата на селско-стопанската кооперация; М. Аврамович — Кооперативна просвѣта; А. Желепов — Значението на социалната срѣда при кредитораждането; проф. Р. Лифманъ — Сжщностъ на предприятието.

Кн. 2: Г. П. Минчев — Кооперативната идея; П. Манев — Кооперативното възпитание; Т. М. Доброславски — Селско-стопанските кооперации за общи доставки и продажби; проф. Р. Лифманъ — Предприятието като самостоятелно придобивно стопанство.

Кооперативно движение. Год. II, 1937/1938, бр. 9 и 10. Редакторъ Хр. Ганевъ.

Кооперативна пробуда. Год. III, 1938, кн. 2, 3, 4.

Юридически архивъ. Списание за правна наука и съдебна практика. Год. IX, 1938, кн. 2—3. Редактиратъ професоритъ В. Ганевъ и д-р Л. Диковъ.

Общинска автономия. Год. XI, 1938, кн. 1.

Бна-списание на Съюза на бълг.

инженери и архитекти. Год. XXXVIII, 1938, бр. 3—4, 5, 6, 7—8, 9 10.

Славянска беседа. Год. II, 1938, кн. 1, 2. Издава д-во „Славянска беседа“.

Отецъ Паисий. Год. XI, 1938, кн. 2: проф. Г. П. Геновъ — Санстефанска България (1878—1938); Н. Станевъ — Шестдесетгодишно политическо и културно развитие на България; Г. Константиновъ — Културни проблеми на третото българско царство.

Известия на българското д-во за социаленъ напредъкъ. Год. IV, 1938, кн. 1, 2. Редакторъ проф. Ил. Януловъ.

Икономическия известия — списание на Варненската търг. инд. камара. Год. IX, 1938, бр. 2 и 3: * * * Стопанското положение на страната и стопанската политика на държавата; К. П. Качевъ — Публичните обществени интереси повеляватъ ефикасенъ контролъ чрезъ експ. счедоводителъ и върху коопер. кредитни сдружения; и др.

Бр. 4: Ив. Гжбенски — Бележки по вътрешната ни търговска политика; К. Стояновъ — Тенденции въ развитието на международната търговия презъ последните години; и др.

Бр. 5: Ив. Гжбенски — Бележки по вътрешната ни търговска политика; Н. Гаговъ — Предпоставки за измѣнението и допълнението на Закона за занаятите; и др.

Икономически прегледъ — органъ на Русенската търг. инд. камара. Год. XIII, 1938, бр. 1—11.

Отчетъ на съюза на нар. коопер. банки. Год. VI, 1937.

Бразда — седмично списание за обществена култура и стопански въпроси. Год. III, 1938, книжки 7—21. Год. абонаментъ 100 лв. Ред. Хр. Стойковъ, ул. Св. Ив. Рилски № 16.

2. Чуждестраненъ.

Zeitschrift für handelswissenschaftliche Forschung. 32 Jahrg. 1938, Heft 1: W. Frenzel — Der Kostenpreis; Dr. H. Groll — Sonderrechnungen oder konsolidierte Bilanzen für die kommunalen Eigenbetriebe?; Prof. Dr. H. Linhardt — Investment Trust — einige Irrtümer und Irrlehren hierüber; Dr. Fr. Huhle — Der Auszahlungsbetrag von Hypotheken.

Heft 3: Prof. M. R. Lehmann — Volkswirtschaftliches Denken beim betriebswirtschaftlichen Rechnen; Dr. B. Antweiler — Die dynamische Bilanz; Dr. Al. Spengler — Zweifelsfragen im neuen Verschmelzungsrecht.

Heft 4: Dr. R. Johns — Die Vollrechnung

der Gemeinden; Prof. K. Rummel — Die Möglichkeiten des Betriebsvergleichs.

Heft 5: Dr. R. Johns — Die Vollrechnung der Gemeinden (Fortsetzung); Prof. Dr. W. Hasenack — Die Preis- und Kartellpolitik der deutschen Zementindustrie im Licht ihrer Nachfrage — und Investitionselastizität.

Zeitschrift für Betriebswirtschaft. XV Jahrg. 1938, Heft 1: Prof. Dr. Josef Hellauer — Leistungsgrösse und Leistungsweg beim Warenverkauf in ihrer Abhängigkeit von Vertragsbedingungen; Dr. Fr. W. Hardach — Die Feststzung von Kontingenten in der Marktordnung, insbesondere die Prüfung der Kontingentgrundlagen; Dr. Carl Hundhausen — Public Relations; Prof. Dr. A. Lampe — Auflockerung des Angebots eine Schicksalfrage Marktwirtschaft und des Handels.

Die Betriebswirtschaft — Zeitschrift für Handelswissenschaft und Handelspraxis. 31. Jahrg. 1938, Heft. 1: Dr. Fr. W. Hardach — Das Rechnungswesen der Betriebe unter dem Einfluss der Marktordnung; A. Günther — Ambulantes Gewerbe; W. Sommer — Der Aufstieg der deutschen Automobilindustrie im Rahmen des ersten Vierjahresplanes.

Heft 2: Dr. G. Prasse — Organisationsberatung und Abschlussprüfung; Otto Schroeder — Auswertungsprobleme bei der Statistik der eingegangenen Bestellungen; W. Sommer — Der Vermögen- und Kapitalaufbau der deutschen Automobilindustrie; A. Günther — Der ambulante Handel; H. Mauve — Die G. m. b. H. in der Statistik.

Heft 3: Prof. Dr. K. Schmaltz — Die Prüfungsbericht des Abschlussprüfers nach dem Aktiengesetz; Prof. Dr. Josef Hellauer — Veränderungen im Konnossementswesen; Otto Schroeder — Auswertungsprobleme bei der Statistik der eingegangenen Bestellungen.

Heft 4: Prof. Dr. Fr. Feld — Förderung der Wirtschaftserziehung durch Kräfte der nationalsozialistischen Bewegung; Dr. G. Diltzh — Ein Beitrag zur Erneuerung der G. m. b. H.; Dr. Trost — Stellung und stoffliche Probleme des Einzelhandelsunterrichts an Wirtschaftsschulen; H. Seischab — Investment Truste — einige Irrtümer und Irrlehren darüber; Dr. G. Zinndorf — Das Formblatt für den Jahresabschluss der Strassenbahnen, der Linienverkehrsunternehmen und der Güterkraftverkehrsunternehmen.

Heft 5: Prof. Dr. H. Nicklisch — Kosten; Dr. E. Aufermann — Zur Ableitung des Steuerbilanzen von Handelsbilanzen; u. s. w.

СПИСАНИЕ НА ДРУЖЕСТВОТО НА ЗАВЪРШИЛИТЪ ВИСШ. ТЪРГ. УЩЕ — ВАРНА
ГЛ. РЕДАКТОРЪ СТ. ЧОЛАКОВЪ, РЕДАКТОРИ: Б. П. БОЙЧЕВЪ, ИВ. ПАНДОВЪ.

Въ списанието се печататъ статии и монографии, третиращи народостопански и частностопански въпроси. Работитъ се отпечатватъ завършено и не може да бъдатъ по-големи отъ 1½ кода. Хонораръ до 100 лв. на страница — по преценка на Редакционния комитетъ. Ръкописи не се връщатъ. Адресъ на редакцията: Висш. търг. уще, Варна.